

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Irak Anayasaları'nda Siyasi Haklar ve Güvenceleri

YASİR A.ALİ
NO: 2501070888

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. HÜSEYİN ÖZCAN

İSTANBUL 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **KAMU HUKUKU Anabilim** Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501070888** numaralı **YASİR A. ALİ** 'm hazırladığı "**İRAK ANAYASALARINDA SİYASİ HAKLAR VE GÜVENCELERİ**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **21.12.2010 SALI** günü saat **13.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ne* **OYBİRLİĞİ-OYÇOKLUĞUYLA** Karar verilmiştir.

Halil

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
DOÇ.DR. HÜSEYİN ÖZCAN	Kabul	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR. HALİL AKKANAT	Kabul	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR. MURAT YANIK	Kabul	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR. MURAT ÖNDERMAN	Kabul	<i>[Signature]</i>
YRD.DOÇ.DR. FERMAN DEMİRKOL	KABUL	<i>[Signature]</i>

ÖZ

Irak'ta Krallık döneminden beri tüm Anayasalarda siyasi haklara yer verilmiştir. Yönetimlerin devrilmesi ile yönetimi ele geçirenler, kendi çıkarları doğrultusunda Anayasalar hazırlarken, çoğu kez Anayasada siyasi hakların kullanılmasını kendi görüşlerine uygun olarak sınırlamışlardır. Bunların arasında özellikle Baas Partisi Rejiminin yönetimde olduğu dönem, siyasi hakların en çok sınırlandırıldığı dönemdir.

Bu tezde, siyasi hakların genel esaslarının kısaca açıklanmasının ardından Irak Anayasalarında yer alan siyasi haklarla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasalarda siyasi hakların açıklanmasından başka, siyasi hakların güvence altına alınması; kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi, idari işlerin yargısal denetimi, anayasanın üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri bağlamında zaman zaman hukukçuların eleştirilerine de yer vererek değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Political rights have taken place in all of the Constitutions of Iraq since Kingdom of Iraq. After overthrowing the former rulers, the leaders who seized power drafted and implemented new constitutions corresponding their own interests and restricting political rights up to this interest. It can be stated that, among these leaders, Baas Regime polity was the most restricting ruler of political rights.

This thesis aims to explain general principles of political rights and separately explain the regulations about this topic in each Constitution of Iraq. Beside statements about political rights, it is aimed to explain the guarantees for political rights adopted in constitution, examining the constitutionality of laws, examining all actions and acts of administration's recoursement to judicial review, regarding supremacy of constitution and the principle of separation of powers including the legal opinion of the doctrine.

ÖNSÖZ

Irak Krallığı'nın 1921 yılında kurulmasının ardından 2003 yılında Baas Partisi'nin de yönetimden alınması ile dört kez yönetim devrilmiştir. 2005 tarihli Irak Anayasası ise, altıncı Irak Anayasasıdır.

Irak'ta yukarıda bahsedilen her yönetim devrilmesinde, diğer zararların yanında kütüphaneler ve bu arada bilimsel eserler de zarar görmüş, akademisyenler ülkeyi terk etmiş ve Irak'ta mevcut bilimsel yayınlara ulaşmak güçleşmiş ve yeni yazılan eserlerin sayısı oldukça azalmıştır. Özellikle bugün yürürlükte olan 2005 tarihli Irak Anayasası hakkında yazılmış eser yok denecek kadar azdır. Bilime ayrılan ödenek azlığı, akademisyenlerin bu görevlerini bırakmalarına neden olmuş; var olan eserlerde ise, ifade özgürlüğünün ciddi engellenmesi ile Anayasaları eleştirme cesareti gösterilememiştir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Baas Partisi'nin yönetimden alınmasının ardından ifade özgürlüğünün kullanılmasında gelişmeler, bilime ayrılan ödeneklerde ise artışlar olmuştur.

Irak'a, Irak'taki bilimsel yayınlara ve Irak'taki bilim insanlarına ulaşmanın oldukça güç olduğu takdir edilecektir. Bu tezde bilimsel yayınlara ulaşabilmek için birçok kez Irak'a gidilerek Üniversite kütüphanelerine ve bilim insanlarına ulaşılmaya çalışılmış, Irak'ta seyahat güvenliğinin elverdiği ölçüde araştırma faaliyetleri devam etmiştir. İşte bu nedenlerle kaynak toplamanın güçlüğü tezin planlanandan geç teslimine neden olmuştur.

Tezin savunulmasında soru ve önerileriyle önemli katkıları olan değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Halil Akkanat'a, Doç. Dr. Murat Yanık'a, Doç. Dr. Murat Önderman'a, Yar. Dr. Ferman Demirkol'a ve görüşlerinden çok yararlandığım değerli tez danışmanın Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN'a hoşgörüsünden, sabrından, desteklerinden ve anlayışından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SİYASİ HAKLAR VE TARİHSEL GELİŞİMİ

I. Siyasi Hakların Tarihsel Gelişimi	3
A. Eski Çağda Siyasi Haklar	3
B. Orta Çağda Siyasi Haklar	6
1. Hıristiyanlık Anlayışında Siyasi Haklar	6
2. İslamiyet Anlayışında Siyasi Haklar	9
C. Yeni Çağda Siyasi Haklar	10
D. Yakın Çağda Siyasi Haklar	12
E. Günümüzde Siyasi Haklar	14
1. Birleşmiş Milletler Sistemi	14
2. Bölgesel Sistemler	16
II. Siyasi Haklar Kavramı ve Siyasi Hakların Türleri	17
A. Siyasi Haklar Kavramı	17
B. Siyasi Hakların Türleri	19
1. Vatandaşlık Hakkı	19
2. Seçme ve Seçilme Hakkı	20
3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı	21
4. İfade Özgürlüğü	22
5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	23

İKİNCİ BÖLÜM İRAK ANAYASALARINDA SİYASİ HAKLAR

I. Irak'ın Siyasi Tarihi	25
II. Irak 1925 Anayasası'nda (Kanun-u Esasi'de) Siyasi Haklar Ve Güvenceleri	30
A. Irak 1925 Anayasası'nda Siyasi Haklar	30
1. Vatandaşlık Hakkı	30
2. Seçme ve Seçilme Hakkı	31
3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı	32
a. Toplanma Hakkı	32
b. Dernek Kurma ve Derneğe Üye Olma Hakkı	34
4. İfade Özgürlüğü	36
5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	37
B. 1925 Anayasasında Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi	38
1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi	38
2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	41
3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi	43
4. İdarenin Yargısal Denetimi	46

III. Geçici 1958 Irak Anayasası'nda siyasi haklar ve Güvenceleri	47
A. Geçici 1958 Irak Anayasası'nda siyasi haklar	47
1. Vatandaşlık Hakkı	47
2. Seçme ve Seçilme Hakkı	47
3. Toplanma ve Dernek Kurma ve Bunlara Üye Olma Hakları	48
a. Toplanma Hakkı	48
b. Dernek Kurma ve Derneğe Üye Olma Hakkı	50
4. İfade Özgürlüğü	52
5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	52
B. Geçici 1958 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi	53
1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi	53
2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	54
3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi	57
4. İdarenin Yargısal Denetimi	58
IV. Geçici 1964 Irak Anayasası'nda Siyasi haklar ve Güvenceleri	59
A. Geçici 1964 Irak Anayasası'nda Siyasi haklar	59
1. Vatandaşlık Hakkı	59
2. Seçme ve Seçilme Hakkı	60
3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı	61
4. İfade Özgürlüğü	62
5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	62
B. Geçici 1964 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi	63
1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi	63
2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	64
3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi	67
4. İdarenin Yargısal Denetimi	67
V. Geçici 1968 Irak Anayasası'nda Siyasi Haklar ve Güvenceleri	68
A. Geçici 1968 Irak Anayasası'nda Siyasi Haklar	68
1. Vatandaşlık hakkı	68
2. Seçme ve Seçilme Hakkı	69
3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı	69
4. İfade Özgürlüğü	70
5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	71
B. Geçici 1968 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi	71
1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi	71
2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	73
3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi	75
4. İdarenin Yargı Tarafından Denetlenmesi	77

VI. Geçici 1970 Irak Anayasası'nda Siyasi Haklar ve Güvenceleri	78
A. Geçici 1970 Irak Anayasası'nda Siyasi Haklar	78
1. Vatandaşlık Hakkı	78
2. Seçme ve Seçilme Hakkı	78
3. Toplanma, Dernek Kurma ve Siyasi Parti Kurma Hakları	82
a. Toplanma Hakkı	83
b. Dernek Kurma Hakkı	83
c. Siyasi Parti Kurma ve Bunlara Üye Olma Hakkı.....	84
4. İfade Özgürlüğü	86
5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	87
B. Geçici 1970 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi	87
1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi	87
2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	89
3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi.....	92
4. İdarenin Yargısal Denetimi	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2005 TARİHLİ “YÜRÜRLÜKTEKİ ANAYASA”DA SİYASİ HAKLAR VE GÜVENCELERİ

I. 2005 Irak Anayasası'nda Siyasi Haklar	96
A. Vatandaşlık Hakkı	96
B. Seçme ve Seçilme Hakkı	98
C. Toplanma, Dernek Kurma ve Siyasi Parti Kurma Hakları	104
D. İfade Özgürlüğü	110
E. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	113
II. 2005 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi	114
A. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi	114
B. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	119
C. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi	124
D. İdarenin Yargısal Denetimi	129
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	136

GİRİŞ

1921 yılında ilk Irak bağımsız yönetimi olan Irak Krallığı'nın kurulmasının ardından 1925 yılında ilk Irak Anayasası yürürlüğe girmiştir. 1958 yılında askeri bir darbe ile Irak Krallığı devrilerek Irak Cumhuriyeti ilan edilmiş ve bu askeri yönetimce aynı yıl yeni bir Anayasa yürürlüğe sokulmuştur. 1963 yılında ise, bu askeri yönetim Baas Partisi ve bir kısım rütbeli ve Arap milliyetçisi olan asker tarafından ortaklaşa hareket edilerek devrilmiş ve yönetim, bu askerler ve Baas Partisi'nce ele geçirilmiştir. 1963 ihtilalinden kısa bir süre sonra, bu rütbeli ve Arap milliyetçisi olan askerler, iktidar ortakları olan Baas Partisi'ni yönetimden uzaklaştırmış ve birçok Baas lideri yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır.

1964 yılında yönetimi elinde bulunduran rütbeli ve Arap milliyetçisi olan askerlerin hazırlamış olduğu yeni Irak Geçici Anayasası yürürlüğe girmiştir. 1968 yılında ise Baas Partisi, eski gücünü toplayarak eski iktidar ortakları ve o gün tek başına iktidarda olan Arap milliyetçisi askerleri devirerek tek başına yönetimi ele geçirmiş ve aynı yıl Baas Partisi'nce hazırlanan geçici bir Anayasa daha yürürlüğe girmiştir. 1970 yılında ise, yine yönetimi elinde bulunduran Baas Partisi tarafından yeni ve geçici bir Anayasa yürürlüğe sokulmuştur.

2003 yılında Baas Partisi rejiminin devrilmesi ile Amerika Birleşik Devletleri koalisyon güçleri ile ortaklaşa yönetimde bulunmuş ve 2004 yılına kadar "Irak'ın sivil hakimi" sıfatıyla ve cumhurbaşkanı yetkilerine sahip olarak Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı L. Paul Bremer, ardından 2004 yılından 2005 yılına kadar ise halkın temsilcilerinden oluşan Hükümet Meclisi, ülkeyi yönetmiştir.

2005 yılında genel seçimler yapılarak Geçici Hükümet seçilmiş, bu Hükümet de, Anayasa çalışmalarını yapacak bir komisyon seçerek 2005 tarihli Irak Anayasası'nı hazırlatmıştır. Hükümet'in bu Anayasa taslağı 15.10.2005 tarihinde halkoylamasına sunulmuş ve halkoylamasında kabul edilerek 2005 tarihli Irak Anayasası yürürlüğe girmiştir. Günümüzde de halen yürürlükte olan Anayasa budur.

Bu tezin birinci bölümünde, siyasi haklara ilişkin genel esaslara dair açıklamalara yer verilmiştir. Ardından bu bölümü izleyen bölümde, sırasıyla Irak'ın yukarıda bahsedilen 1925, 1958, 1964, 1968 ve 1970 anayasalarında siyasi haklara yer verilmiş, son bölümde ise 2005 tarihli Irak Anayasası'ndaki siyasi haklara ilişkin düzenlemelere ve bunlara ilişkin açıklamalara değinilmiştir. Bu açıklamalarda, anayasa koyucunun kendi çıkarları doğrultusunda anayasayı değiştirirken önceki anayasa döneminde yürürlüğe giren ve halen yürürlükte kalmaya devam eden kanunların ortaya çıkardığı durumlara da değinilmiştir. Zira Anayasalarda birçok konuda, ayrıntılı hususların kanunla düzenleneceği belirtilmesine rağmen bu konularda çoğu kez yeni kanun çıkarılmamış ve eski kanunlar yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

Tüm bunlara yer verirken, Anayasalarda da yer alan “kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi” ve “idarenin işlemlerinin hukuka uygunluğunun yargısal denetimi” kurumları, kuvvetler ayrılığı ve anayasanın üstünlüğü ilkeleri bağlamında incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise, yukarıda sayılan siyasi haklar konusunda anayasalardaki düzenlemelerin tarihsel süreç içerisindeki değişimleri sonucunda gelinen son durum değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SIYASİ HAKLAR VE TARİHSEL GELİŞİMİ

I. Siyasi Hakların Tarihsel Gelişimi

İnsan hakları, insanın, “insan” olduğu için sahip olduğu haklar olarak esasen insanlıkla birlikte var olmuş; ama bu kavrama bakış açısı zaman içinde gelişmiştir. İnsanlığın tarihsel gelişimi boyunca insan hakları kavramı da yeni boyutlar kazanmış, giderek kapsamını genişletmiştir. İnsanların, insan ihtiyaçlarının değişmesi ile bu haklar da değişen insana ve topluma ayak uydurmuşlardır. Tarihin akışı içerisinde bazı dönemleri istisna tutarak söyleyebiliriz ki, insan haklarının değişimi hep olumlu yönde olmuştur.¹ İnsan haklarının belirli aşamamasına gelindiğinde siyasi haklar da doğal olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi haklar, insan haklarının gelişimde ivme kazanmasını sağlayan en belirgin araç olagelmıştır.

A. Eski Çağda Siyasi Haklar

Eski çağda siyasi haklardan bahsederken üzerinde duracağımız dönemler Antik Yunan ve daha sonra Roma dönemidir. Antik Yunan "Polis" veya "Site" adı verilen küçük devletçikler şeklinde örgütlenmişti. Bu devletçiklerin bir bölümünde, belki iki bin yılı aşkın bir süre görülmeyecek özgür düşünce ve davranış ortamı doğmuştur. Bu bakımdan diyebiliriz ki siyasi hakların felsefik temelleri Antik Yunana dayanır.²

Bu dönemde felsefenin Sokrates tarafından başlatıldığı kabul edilir. Olması gereken hukuk ayırımına açık bir biçimde rastlamasak da Sokrates ahlak, erdem, namus ve adalet kavramlarını savunmakla doğal hukukun öncülerinden birisi olarak kabul edilebilir. Öyle ki Sokrates adaleti ve ahlakı, değerler sınıflandırmasında en üst düzeyde, yani Tanrıyla aynı düzeyde tutmuştur. Ona göre zaten Tanrı da, ahlak ve adaletten oluşan evrensel bir ruhtur. "İnsanların yaptığı kanunlar değişir ama ilahi

¹ Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, 3. bs, Ankara, Savaş Yayınevi, 2000, s. 75.

² Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, 2. bs, Ankara, Savaş Yayınları, 1994, s. 39-40.

evrensel adalet değişmez." İşte bu şekilde Sokrates ilahi adaleti öngörüp değerlerin doruğuna adaleti koymakla doğal hukuk görüşünü dile getirmektedir.³

Bu dönem içerisinde yaklaşım, bireysel özgürlüklerin ön plana çıkartılması iken; Platon ve Aristoteles, düşüncelerinde, bu genel yaklaşıma tezat bir şekilde bireysel özgürlükleri geri plana itmişlerdir. Platon, "Devlet" adlı yapıtında bir yönetim biçimi olarak demokrasiyi, monarşi ve aristokrasi gibi eleştirdiği rejimler arasında göstermiştir. "Yasalar" adlı eserinde ise Platon, açıkça totaliter öğeleri belirgin bir modelin savunusu yapar. Bu eserinde Platon ancak bazı koşullar altında bazı haklara taraftar olmuş, kanun koyucunun sürekli kontrolü altında olmak ve filozoflar hariç bırakılmak şartı ile fertlerin haklara sahip olmalarına müsaade etmiştir. Platon'un eşitliği kabul etmeyen düşünce yapısı içinde hiyerarşik bir toplumsal, siyasal ve hukuksal düzen kurgusu söz konusudur.

Aristoteles de, Platon ile benzer şekilde Sitede yaşayan herkesi yurttaş saymamıştır. Yurttaş olabilmek için bazı kriterler öne sürmüştür. Ona göre, kişinin yurttaş olabilmesinin en öncelikli şartı özgür insan olmasıdır.⁴ Kısaca gerek Platon gerek Aristoteles, devleti kişinin mutlak efendisi olarak tanımakla, köleliği olduğu gibi kabul etmekle, insanın manevi varlığını tamamen gözden uzak tutmakla çağlarının yerleşmiş değer ölçüsü kalıplarını aşamamışlardır.⁵

Antik Yunan medeniyetinden sonra gelen Roma İmparatorluğu, hükümet sanatını daha ileriye götürmüş olsa da, pratikte kişi hürriyetleri ve siyasi haklar konularında herhangi bir ilerleme kaydedememiştir. Genel olarak kabul edildiği üzere felsefi faaliyet, Roma'da, Antik Yunandaki gelişimi gösterememiştir. Tabir caizse, Roma orijinal bir felsefeye sahip olamamıştır.⁶

Bu bakımdan bu dönem düşünürleri, Antik Yunan tarafından ortaya konulmuş fikirleri tekrarlamışlar veya diğer tarzda kaleme almışlardır. Bu bakımdan en meşhur

³ Niyazi Öktem, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul, Der Yayınları, 1993, s. 140-142.

⁴ Recai Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1976, s. 145-150.

⁵ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 7.bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 1993, s. 18.

⁶ Enver Bozkurt, *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2003, s. 31.

Romalı düşünür olan Cicero'nun felsefesinde bile orijinal bir nokta aranmaması lazımdır. Öyle ki kendisi de bu konuda “eserlerim diğer eserlerden alınma parçalardan ibarettir. Oldukça cüz’i bir zahmetle meydana gelmişlerdir. Ben sadece mebzul olarak malik olduğum kelimeleri ilave ediyorum” demiştir. Cicero, Roma’da stoaizimin en önemli temsilcisi olmuştur. Hukukun hür iradenin bir neticesi değil tabiat tarafından vazedildiğini savunmuştur. Fakat bu dönem stoaizminin özelliklerine uygun olarak tabiat mefhumu yerine Tanrının geçtiği söylenebilir. Bu özelliği ile Roma stoaisizmi bu dönemde Orta çağda siyasi haklara tesir edecek olan Hıristiyanlığa zemin hazırlamaktadır.⁷

Eski çağ boyunca siyasi haklar alanındaki düşünsel ortam bu şekilde oluşmuşken, siyasi hakların temelinde yer alan bu fikirlerin tam anlamıyla hayata geçirildiğini düşünmek yanlış olur. Bu konuda ilk akla gelen Yunan site devletlerinin demokrasi ile yönetilmesinden dolayı siyasi hakların etkin bir şekilde uygulandığı izlenimidir. Bu devletlerde tüm vatandaşlar bir araya toplanır; kanun yaparlar savaş ve barışa karar verirlerdi. Fakat “vatandaş” sıfatı ile kimlerin nitelendirildiği sorusu sorulduğunda asıl durum gözler önüne serilmektedir. O devirlerde Site ahalisinin önemli bir kısmını, belki de çoğunluğunu, her türlü haktan tamamen yoksun, kanun nazarında eşya ve hayvandan farksız olan köleler oluşturmaktaydı. O dönemde köleler insandan sayılmayan, hukuk süjesi olmayan, sadece bir mal, evcil bir hayvandı. Tüm bunların yanında köle olmayan yerli halk da otomatik olarak vatandaş sayılmıyordu. Ancak vatandaş olmanın kendilerine yüklediği ödevleri (dini törenlere katılmak gibi) yerine getirenler vatandaşlık sıfatını kazanıyorlardı. Böylece siyasi haklara sahip olan ve devlet yönetimine katılabilen sadece belirli bir zümre idi.⁸

Yunan Sitelerinde kişinin vatandaş olması da, bugüne nispetle durumunu çok da iyileştirmiyordu. Çünkü yaygın olan inanışa göre fert, site karşısında hak ve yetkilere sahip değildi. Öyle ki fertlerin özel hayatları dahi Site’nin denetimi

⁷ Fahri Fındıkoğlu, “Geştalt Sosyolojisi Bakımından Eski Roma’daki Ahlaki ve Hukuki Fikirlerin Tahlili”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. X, S.1-2, s. 243-251.

⁸ Kapani, a.g.e. s. 19-20.

altındaydı.⁹ Bu sebeple o dönemde vatandaş olarak addedilen kimselerin dahi bugün anladığımız manada hürriyeti tanımış ve tatmış olduklarını düşünmek büyük bir yanılgı olur. Ne Yunanlılar ne de Romalılar kişinin devlet karşısında bazı haklara sahip olabileceğini, devlet kudretinin bu haklarla sınırlandırılabilirliğini tasavvur edebilmişlerdir.¹⁰

B. Orta Çağda Siyasi Haklar

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması ile başlayan süreç içerisinde Roma'ya antik düşünce ile gelen değerler yıkılıp gitmiştir. Batı Roma İmparatorluğunu yıkan ilkel kavimler, belli bir süre sonra yeni bir kültür ortaya çıkarmışlardır. Eski antik düşünce ile hiçbir bağlantısı olmayan bu kültürü yaşatan güç, Hristiyanlık olmuştur.

Buna karşın Arap Yarımadası'nda doğduktan sonra yüzyıl gibi kısa bir süre içerisinde bir yandan İspanya içlerine bir yandan da Orta Asya sınırlarına kadar yayılan İslamiyet, yepyeni bir siyasal ve kültürel güç olarak dönemi tesiri altına almıştır.

Bu çerçevede Orta Çağ'da siyasi hakların gelişimini Hristiyanlık ve İslamiyet başlıkları altında incelemek yerinde olacaktır. Zira bu iki dinin etkisi yanında dünyadaki diğer uygarlıklar, bu uzun çağda eski üretkenliklerini yitirmiş gözükmektedirler.¹¹

1. Hristiyanlık Anlayışında Siyasi Haklar

Orta Çağ'a hâkim olan skolâstik düşünce, devlet yaşayışından ekonomik düzene kadar herşeye yansımıştır. Bu dönemin siyasal yapısı ise feodalitedir. Bu yapı içerisinde yönetilenler, yöneticilere karşı hizmet ve sadakat ile yöneticiler de yönetilenlerin mal ve can güvenliklerini korumakla yükümlüdürler. Sistem içerisinde feodal senyörler dışındaki insanlar için hiçbir hak ve hürriyet söz konusu değildir. İlk çağın kölelik müessesesi serflik şekline bürünerek bu çağda da devam etmiştir.

⁹ Bozkurt, a.g.e., s. 31.

¹⁰ Kapani, a.g.e., s. 22.

¹¹ Mumcu, a.g.e., s. 48.

“Serf”, kelime anlamı olarak “derebeylik toplum düzeninde toprakla birlikte alınıp satılan köle” demektir. Orta çağ’ın genel yapısı içerisinde serflerin hakları yok denecek kadar azdır.¹²

Diğer yandan Hristiyanlığın siyasi haklar açısından bir ilerleme sağlaması da söz konusudur. İlk çağda kölelik kurumunun meşru olarak kabul edilmesine karşın, Hristiyanlığın etkisiyle dine tahsis edilmiş çocukların, ihtiyarların, kadınların ve eşyanın dokunulmazlıklarını öngören bir anlayışın doğması şüphesiz ilkçağlardaki anlayışa oranla siyasi haklar konusunda ileriye doğru atılmış bir adımdır. Bu anlayış, devletin kişi üzerindeki etkisini sınırlandırmakla birlikte, kişiyi bu sefer de kilisenin otoritesi altına sokan bir yaklaşımdır. İlk çağda birey, yalnızca devletin malı iken orta çağda bireyin iki efendisi olmuştur; devlet ve kilise.¹³

İşte böyle bir ortam içerisinde özgürlük ve siyasi haklar, kilisenin çizdiği çerçeve içerisinde kalmış, bunun sonucu olarak da sadece din adamları haklar üzerine düşünce üretme ayrıcalığına sahip olmuşlardır. Zaten kilisenin izin vermediği düşünceler ileri sürmenin yasak olduğu, bu yolu tutanların engizisyon mahkemelerinde yargılanıp ölümle cezalandırıldığı ve eserlerinin de yok edildiği hatırlanacak olursa, bu dönemde devlet ve hukuk felsefesine dinin hakim olması normal karşılanmalıdır.¹⁴

Bu sebeple Orta çağ’da siyasi haklar alanında fikir üreten düşünürler daha çok dini vasıflı kimseler olmuşlardır. Bunların en bilinenlerinden birisi Thomas Aquinas’tır. Düşünürün fikirlerine tabii hukuk ve tabii kanun anlayışı hakim olmuştur. Thomas Aquinas’a göre dört türlü kanun vardır. Bunlar; ebedi, tabii, insani ve ilahi kanundur. Ebedi kanun her şeyin üstündedir. Evreni yaratan ve yöneten ebedi kanundur. Aquinas’a göre ebedi kanundan söz edildiğine göre ebedi akıldan da bahsetmek mümkündür. Ebedi aklın, akli varlıklara yansıyan bölümü tabii kanunu oluşturur. Bu noktada Aquinas, insani kanunların özellikle tabii kanuna uyması

¹² Şeref Ünal, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s. 26.

¹³ Said Vakkas Gözlüğü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi*, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1999, s. 16.

¹⁴ Mumcu, a.g.e., s. 50.

lüzumu üzerinde ısrar etmiştir. Yani insan, insani kanunlara; insani kanunlar, tabii kanunlara; tabii kanunlar da ebedi kanuna uymak durumundadır. Çünkü ebedi kanun her şeyin üstündedir. Kaynağını tanrısal iradede alır.¹⁵

Diğer bir deyişle Aquinas'a göre insan, kral tarafından bildirilen Tanrı buyruklarına uymak zorundadır. Fakat düşünür, Tanrı buyruklarının halka iletilmesinde bir aksaklık olması diğer bir deyişle iktidarın kötüye kullanılması halinde kralın tahttan indirilmesinin bir isyan olmayacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Aquinas'a göre iyi yol, hiç bu noktalara gelmeden kralı, görevini kötüye kullanma imkanından yoksun bırakmaktır. Aquinas, idarede bir kişinin keyfine ve iradesine bağlı kalındığında insan için güvencenin olmayacağını söylemiştir.¹⁶

Aquinas'a göre bütün insanlar, hükümdar da dahil olmak üzere her türlü faaliyetlerinde tanrının iradesi demek olan ilahi kanuna tabidirler. Fakat buraya kadar söylediklerimizden düşünürü tam bir özgürlük savunucusu olarak algılamamak gerekir. Çünkü Aquinas, her şeyden önce kölelik müessesesini açıkça kabul etmiştir. Öte yandan Aquinas, vicdan hürriyetini açıkça reddeder. Kilisenin ona göre vicdanlar üzerindeki egemenliği mutlaklıdır.

Aquinas haricinde Orta çağda, düşünceleri ile kişinin haklarına katkıda bulunmuş düşünürler de mevcuttur. Marsilius Patavinus ve St Augustine'i bunlar arasında sayabiliriz. Ancak bu düşünürler de, çağın genel çerçevesi dışına pek çıkmamışlardır.¹⁷

Bu çağdaki demokrasi süreci açısından ilk önemli tarihsel adım "Magna Charta Libertatum" ile atılmıştır. Bu belgede, bireylerin hakları güvence altına alınarak, bireyler, kralın keyfi muamelelerine karşı korunmuştur. Tanınan bu haklar, etkin bir koruma sistemine sahip olmamakla birlikte Magna Charta Libertatum, haklar alanında, kralın yetkilerini kısıtlayan, bireyin hak ve hürriyetlerini genişleten,

¹⁵ Adnan güriz, **Hukuk Felsefesi**, 6.Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2003, s. 187.

¹⁶ Gözlügöl, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁷ Kapani, **a.g.e.**, s. 23-25.

ilk ve en önemli belge sayılır. Bu belge, birey hak ve özgürlükleri ile adalet anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁸

2. İslamiyet Anlayışında Siyasi Haklar

Orta çağ dünyasının siyasi haklar alanındaki durumunu tam olarak ortaya koyabilmek için İslamiyet anlayışının da incelenmesi gerekir. Din olarak İslam, insanı yaratılış gayesi içinde eğitmek ve yüceltmek isteyen; insana kendi varlığını bütün derinliği ile yaşatarak onu, kendi kendisinin sahibi yapan ve şahsiyet bütünlüğü sağlayan değerler manzumesidir. Bu yönü ile İslamiyet'e göre asıl olan insandır.¹⁹

İslam'ın haklar anlayışı temelinde yatan en önemli değer adalettir. Tüm ilişkilerin ve hayatın adalet üzerine kurulması gerekir. Çünkü insan olmak ancak böyle bir ortamda anlam kazanabilir ve insanlık onuru ancak adaletin bulunduğu bir ortamda söz konusu olabilir.²⁰ Bu sebeple adalet, önce vicdanlara yerleşmesi oradan da tüm topluma yayılması gereken bir duygudur. Bu anlamı ile İslamiyet'te adalet kavramı, hak ve hürriyet kavramlarının yerine kullanılan, insan haklarının olmazsa olmaz bir şartı olarak kabul edilebilir.

İslam, insanın hürriyetine ayrı bir önem vermiştir. Bu hürriyet, ırk, cins ve inanç farklılıkları göz önüne alınmaksızın insanlar için geçerlidir. Hürriyet, insanın ve toplumun ayrılmaz parçasıdır. Bu parça insana yani bireyin kişiliğine bağlıdır; devredilemez, vazgeçilemez niteliktedir.

İslam hukukunda haklar ve hürriyetler, hem siyasi hakları hem de klasik ve sosyal hakları içermektedir. Bu bakımdan, İslam hukukunda tanınan hak ve hürriyetler, şöyle özetlenebilir: Siyasi haklar: vatandaşlık, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve ifade hürriyeti, seçme ve seçilme, kamu görevlerine atanma, toplantı ve dernek kurma hakları, hukuk karşısında eşitlik ve hukukun üstünlüğü ve siyasi

¹⁸ Ünal, a.g.e., s. 27.

¹⁹ Mehmet.Nuri Yılmaz, "İslam ve İnsan Hakları", *Yeni Türkiye*, S. 21, Yıl. 4, Mayıs- Haziran 1998, s. 229.

²⁰ Bozkurt, a.g.e., s. 41- 42.

bağımsızlık hakkı. İnsanın bedeni ve kişiliği ile ilgili hak ve hürriyetler: hayat hakkı, her insanın hür doğması ve hür yaşaması, onurun korunması. Sosyal haklar: aile, sosyal güvenlik, çalışma ve eğitim - öğretim hakkı. ²¹

Sonuçta Orta Çağ'daki genel durumu göz önüne alarak diyebiliriz ki, dönem devletlerinde hak ve özgürlükler, sadece dinin buyrukları çerçevesinde hareket etmek suretiyle belirlenmiştir. ²²

Orta Çağ'da genel olarak haklar, bugün bildiğimiz anlamda evrensel, dokunulamaz, devredilemez, vazgeçilemez boyuta ulaşamamıştır. Fakat Ortaçağ, bugünkü haklar anlayışına ulaşmada önemli ilerlemelerin gerçekleştiği, fikri temellerin oturduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir. ²³

C. Yeni Çağda Siyasi Haklar

Yeni Çağda Batı dünyası, ekonomik refah ve teknolojik ilerleme ile rasyonelliğe, bilimde gözlem ve deneye yönelmiştir. Bu gelişmeler Rönesans hareketini doğurmuştur. Bu yeniden doğuş hareketinde ilk atılımı bilim gerçekleştirmiş, aklın değeri yeniden keşfedilmiştir. Bu durum da, akıl ile duyguyu birleştiren güçlü bir sanat akımı doğurmuştur. Bu değişimden kuvvet alan Reform hareketinin getirdiği aydınlanma, devlet ve siyaset felsefesine de yansımış, bu alanlarda ileri sürülen görüşler hak ve özgürlük kavramına gerçek geçişi sağlamıştır.

Yeni çağda hak ve özgürlük temelleri, dönem içerisinde yaşamış düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Doğal hukuku insan aklının ürünü olarak gören ilk ve en önemli yeniçağ hukukçusu Hugo Grotius'tur. Grotius, aklın bütün insanlarda aynı nitelikleri taşıdığını, hukukun da aklın ölçülerine uygun olması gerektiğini ileri sürerek, bütün insanları kucaklayan evrensel hukukun öncüsü olmuştur. Grotius, yazmış olduğu eserlerde "laik doğal hukuku" savunmuş, doğal hukuku laik temellere oturtmuştur. Orta Çağ'ın dine dayalı doğal hukuk anlayışını bitirip doğal hukuku

²¹ Gözlüğü, a.g.e., s. 19.

²² Mumcu, a.g.e., s. 51.

²³ Ünal, a.g.e., s. 27.

günümüz doğal hukuk anlayışına yaklaştırması ile bir dönüm noktası olduğu kabul edilebilir.²⁴

Döneme damgasını vuran diğer bir düşünür de Thomas Hobbes'tir. Doğal hukuk anlayışa dayalı toplumsal sözleşme öğretisinin önemli temsilcilerinden Hobbes'a göre kişiler, güvenli ve düzenli bir hayat sağlamak amacı ile mutlak özgürlük ve eşitlikten vazgeçerler. Zira doğal durumda devamlı bir mücadele, anarşi hali söz konusudur.²⁵ Kişiler bu durumdan kurtulmak için aralarında bir sözleşme yaparlar. Sözleşme, taraflara, barış içinde, güvenli ve düzenli bir hayat sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bu sözleşme ile halk, bütün yetkilerini geri alınamayacak şekilde, sınırsız yetkilerle donatılmış ve Sözleşmenin de tarafı olmayan krala devretmiştir. Fakat kralın gücü tamamen de sınırsız değildir. Otorite de, doğa yasasına tabidir çünkü bu yasalar hiçbir devlet ya da otorite tarafından ilga edilemez.²⁶

Bu düşünürleri ile Yeni Çağ günümüz insan hakları anlayışının düşünsel temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Fakat bu çağda düşünce ile pratik arasında tam bir eşgüdümün olduğu söylenemez. Yeni Çağ'da siyasi hakların giderek yaygınlaştığı ülke, Hobbes ve onun gibi düşünürlerin yetiştiği İngiltere'dir.

Orta Çağ'da ilan edilen *Magna Carta Libertatum*'dan sonra parlamento, kral karşısında yetkilerini arttırma mücadelesine devam etmiştir. 1628'de *Petition of Rights* (Haklar Dilekçesi) Krala kabul ettirilmiştir. Ardından 1679'da *Habeas Corpus Act* kabul edilmiş ve kişi dokunulmazlığı yargıç güvencesine bağlanmıştır. 1689'da ilan edilen *Bill of Rights* (Haklar Bildirgesi) ile parlamento, krala karşı bir zafer daha kazanmış; İngiliz demokrasisi bakımından döneminde eşsiz bir konuma yükselmiştir. Diğer Avrupa ülkeleri ise, aydınlanmaya rağmen geride kalmışlardır. Toplumsal düzende soylular ve rahiplerle burjuvazi arasındaki keskin eşitsizlik devam etmiştir. Diğer bir değişle, siyasi özgürlükler kavramları, Yeni Çağ Avrupa'sının son

²⁴ Mumcu, a.g.e., s. 59.

²⁵ Bozkurt, a.g.e., s. 45

²⁶ Ünal, a.g.e., s. 29.

yıllarında, bir bakıma İngiltere dışında, sadece belli çevrelerin düşüncelerinde var olmuş, fakat giderek gelişip yaygınlaşan bir duruma gelmiştir.²⁷

D. Yakın Çağda Siyasi Haklar

Yakın Çağın birçok sosyal kavramın kökünden etkileyip değiştiren Haklar Bildirgesi'nin ilan edilmesi, haklar ve özgürlükler üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu bölümde ihtilalin nasıl gerçekleştiğinden ziyade hangi düşünsel temeller ihtilali şekillendirmiştir konusuna değinmek daha yararlı olacaktır.

Bu olaydan önceki aydınlanma, bu ülkedeki burjuvaziye okuma ve kültürleşme şevki içine itmiştir. Toplum içinde var olan bu durum ihtilalin hedefini şekillendirmiştir: Ayrıcalıklara son vermek, eşitlikçi ve demokratik bir düzen kurmak. Bu amaçla yapılan ihtilal sonrası, ihtilalciler 27 Ağustos 1789'da Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'ni yayınlamışlardır.²⁸

Bildiri ile insanların doğuştan sahip oldukları hakları tanımının ötesinde, insanların bu haklar bakımından eşit oldukları kabul edilmiştir. Ayrıca bildiri ile devletin kökeninin tanrısal güçlere dayandırılmasından uzaklaşarak iktidar doğrudan doğruya ulusa dayandırılmıştır. Bu özellikleri ile 1798 Bildirisi ve onu takip eden metinler, insan hakları ve vatandaş hakları arasında bir ayırım yaparak, insanı toplumdan önce var olan bir varlık olarak ele alırken, vatandaş ise devlet yetkisine dahil bir varlık olarak düşünmüşlerdir.²⁹

Yakın Çağda meydana gelen diğer bir gelişme de, hakların ve özgürlüklerin normlaşıp hukuk düzenin konularından birisi olmaya başlamasıdır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nden sonra dünyanın ikinci yazılı anayasası Fransa'da 1791 yılında hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur.

Fransız Devriminin ilkeleri, Avrupa'da yayılmaya ve ihtilalin yarattığı dalgalar kıtayı sarsmaya başlayınca, anayasacılık hareketleri de bu olaylara paralel

²⁷ Mumcu, a.g.e., s. 72.

²⁸ Mumcu, a.g.e., s.78.

²⁹ Jale Civelek, "1789 Bildirisi ve Fransız, Türk Kamu Özgürlükleri Üzerindeki Etkisi", *Argumentum*, Yıl: 2, Sayı, 23, s. 359.

biçimde gelişmiş, giderek yazılı anayasası olmayan bir devlet düşünülemez duruma gelmiştir.³⁰

En büyük gelişim dönemi olan 20. yüzyıla geldiğimizde ise, insan haklarının gelişimi açısından karşımıza çıkan ilk olay olarak 1. Dünya Savaşını zikretmek mümkündür. Savaşın başlaması ile görecelide olsa, Fransız devrimi ile başlayan gelişme süreci, 2. Dünya Savaşının sonuna kadar duraklamaya girmiştir. Savaş yılları insan hakları açısından çok acıklı sonuçlar doğurmuştur. Savaş biterken ABD başkanı Wilson tarafından ilan edilen ilkeler, insancıl amaçlar taşımakla birlikte bireysel insan hak ve özgürlükleri ile ilgili noktalar taşımıyordu. Bu prensipler çerçevesinde kurulan Millerler Cemiyeti de, haklar alanında söz konusu olan duraklamayı kıramamıştır.³¹

Bu ortam içerisinde patlak veren 2. Dünya Savaşı ise, insanlık tarihinin görmediği acılara sahne olmuştur. Savaş sırasında yaşanan insanlık ayıpları belki de savaş sonrasında haklar ve özgürlükler adına gerçekleştirilecek sıra dışı atılımın hazırlayıcısı olmuştur. Savaş henüz bitmeden devletler, insan haklarına saygıyı savaş sonrası dünyaya yaymak için çalışmalara başlamıştır.³²

Bu konudaki ilk adımları, dönemin ABD başkanı Roosevelt atmıştır. Başkan Roosevelt, daha savaş devam ederken 06.01.1941 tarihinde Amerikan Kongresi'ne hitaben yaptığı tarihi konuşmasında, savaştan sonra dört temel insan özgürlüğü üzerine kurulu bir dünyaya özlemini dile getirmiştir. Roosevelt'in Dört Özgürlük Bildirisi'nden sonra aynı yıl Roosevelt ile Churchill "Atlantik Bildirisi"ni hazırlamışlardır. Bildirinin ortaya koyduğu esaslar dâhilinde uluslar, barış içinde ve eşitlikçi bir ortamda kendi isteklerince davranabilecek ve diğer ulusların haklarına saygı gösterip zora başvurmayacaktır.³³

³⁰ Mumcu, a.g.e., s. 90.

³¹ Mumcu, a.g.e., s. 107.

³² Mumcu, a.g.e., s.118.

³³ Gözlügöl, a.g.e., s. 45.

E. Günümüzde Siyasi Haklar

1. Birleşmiş Milletler Sistemi

Günümüz siyasi haklarının gelişiminde Birleşmiş Milletler Şartı'nın imzalanmasını bir dönüm noktası olarak ele almak mümkündür. Genel bir ifade ile diyebiliriz ki, Birleşmiş Milletler Şartı, insan haklarına ve temel hürriyetlerine ırk, cinsiyet, din veya dil ayrımı yapılmaksızın, her şart altında saygı gösterilmesi ve uyulmasını sağlamak amacı ile devletleri milletlerarası bir işbirliğine zorlayarak yeni bir dönem başlatmıştır. Denilebilir ki, haklar kavramının uluslararası hukuk düzeyinde genel bir biçimde ele alınması ancak Birleşmiş Milletler Şartı ile mümkün olmuştur.³⁴

Birleşmiş Milletler Şartında giriş bölümündeki “İnsanın ana haklarına, şahsın haysiyet ve değerine, erkek ve kadınlar için olduğu gibi büyük ve küçük milletler için de hak eşitliğine iman” ifadesinden başka altı ayrı maddesinde doğrudan haklara yer verilmiştir. Birleşmiş Milletler Şartında sözü edilen hak ve özgürlüklerin kapsamının neler olacağı konusunda bir ibareye rastlanmamaktadır. Yani Birleşmiş Milletler Şartı, bir hak ve özgürlük kataloğuna sahip değildir. Böyle bir kataloğun eksikliğinin Birleşmiş Milletler Şartı'ndaki haklara dair ifadelerin havada kalması sonucunu doğurmuş olduğu söylenebilir. Bu gereksinimden hareketle haklar ve özgürlükler konusunda uluslararası ortak bir anlayış oluşturmak için İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ilan edilmiştir.³⁵

Birleşmiş Milletler Şartı'nda geçen haklara dair ifadelerin havada kalma tehlikesi sebebiyle haklar ve özgürlükler konusunda uluslararası ortak bir anlayış oluşturmak, uluslar için geçerli olacak “ortak ideal ölçütleri ve kavramları” belirlemek ve böylece Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilke ve amaçları açıklığa kavuşturmak amacı ile İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ilan edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile, ilk kez insan hak ve temel hürriyetlerinin milletlerarası

³⁴ Gözlüğü, a.g.e., s. 47.

³⁵ Jale Civelek, “Evrensel Düzeyde Haklara Genel Bir Bakış”, *Argumentum*, Yıl: 3, Sayı: 25, Ağustos 1992, s. 384.

düzeyde, üzerinde tartışılan bir tanımı olmuştur. Herhangi bir güvence mekanizması öngörmeyen ve üye devletlerden bu hakların dünyaca fiilen tanınması ve tatbik edilmesini sağlamaya gayret etmelerini istemekle yetinen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, iki grup insan hakkını kapsamaktadır: Kişisel haklar ve siyasal özgürlükler ile ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar.³⁶

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi de, diğer bütün Genel Kurul kararları gibi hukuken bağlayıcı değildir. Aksine sadece bir tavsiye niteliğindedir. Durum böyle olmakla birlikte Bildirinin gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde siyasi ve manevi (moral) etkisinin tartışılması mümkün değildir. Ayrıca Birleşmiş Milletler nezdinde hazırlanarak Evrensel Bildirinin düzenlediği iki alanı (Kişisel-siyasal ve ekonomik-kültürel haklar) ayrı ayrı düzenleyen 1966 sözleşmeleri, pek çok devletin katılımıyla 1976'da yürürlüğe girerek İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni, pekiştirmiştir.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme, genel olarak Evrensel Bildiri'de yer alan insan kişiliğine bağlı temel hürriyetler ile medeni ve siyasi hakları kapsamakta olup, bunları daha ayrıntılı bir şekilde düzenlemesi, önemli bir nokta sayılabilir.³⁷

Evrensel sistem olarak da nitelenen Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde altı sözleşme imzalanmıştır. İnsan hak ve özgürlükleri, imzalanan bu sözleşmeler çerçevesinde korunmaktadır. Bu sözleşmelerde yer alan hakların imzacı devletler tarafından ihlal edilip edilmediği, her sözleşmede ayrı ayrı düzenlenen denetim mekanizmaları vasıtası ile olmaktadır. Kimi sözleşmelerin diğerlerine nazaran daha kuvvetli denetim mekanizması olsa da, tüm bu sözleşmelerin denetim mekanizmalarının verdiği kararlar devletleri bağlayıcı değildir.³⁸

³⁶ Gözlüğü, a.g.e., s. 48.

³⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 60.

³⁸ Bozkurt, a.g.e., s. 80-84.

2. Bölgesel Sistemler

Bölgesel sistemlerden kasıt, Afrika, Amerika ve Avrupa sistemleridir. Sistemler, kıta devletlerinin aralarında imzaladıkları sözleşmelere dayanmaktadır. Sözleşmeler, bu bakımdan imzacı devletlerin ülkelerinde, diğer bir deyişle imzalandıkları kıtalar üzerinde uygulama alanı bulmaktadırlar.

Bölgesel sistemlerden birincisi Afrika Sistemidir ve Afrika Birliği Teşkilatı tarafından 1981'de kabul edilen ve 1986'da yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na dayanmaktadır. Bu şart, bölgesel düzeydeki son antlaşmadır. Şartın yürürlüğe girmesi ile, Afrika bölgesinde, hakların korunması alanında büyük bir adım atılmış sayılmaktadır.

Şartın denetim mekanizması olarak Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, özellikle hakların korunmasını sağlamak amacıyla araştırmalar yapmak, Şartı'ı yorumlamak ve ilkeler koymakla görevlidir. Diğer bölgesel sistemlerde olduğu gibi, Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı'nda da devletlerarası başvuru ve bireysel başvuru yolları tanınmıştır.³⁹

Bölgesel sistemlerden bir diğeri de Amerikan Sistemidir. Bu sistem esas olarak 1978'de yürürlüğe giren Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne dayanmaktadır. Sözleşme'nin denetim mekanizmasında Amerika İnsan Hakları Komisyonu ve Amerika İnsan Hakları Mahkemesi olarak iki organ söz konusudur. Komisyon, taraf devletlerden, bireylerden, birey topluluklarından ve hükümet dışı kuruluşlardan gelen başvuruları inceleme yetkisine sahiptir. Mahkeme ise Sözleşmenin yorum ve uygulanmasına ilişkin bütün anlaşmazlıklara bakmaya yetkilidir.⁴⁰

Bölgesel sistemlerden günümüzde en etkili sistem ise kuşku yoktur ki Avrupa sistemidir. Sistem, 1953 yılında yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne dayanmaktadır. Sözleşme, ayrıntılı bir insan hakları kataloğuna sahiptir. Sözleşmenin

³⁹ Gözlüğü, a.g.e., s. 77.

⁴⁰ Gözlüğü, a.g.e., s. 74.

denetim mekanizması olarak görev yapan organ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir. Hakların ihlali durumunda bireyler ve devletler mahkemeye başvurup hakkaniyet isteyebilirler. Mahkemenin kararlarına uymak zorunlu olduğundan sistem, hak ihlallerini önlemede çağımızın en etkili sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde insanlara, hakları bakımından, daha önce tarihin hiçbir döneminde sahip olmadığı bir koruma sağlamaktadır.⁴¹

II. Siyasi Haklar Kavramı ve Siyasi Hakların Türleri

A. Siyasi Haklar Kavramı

Vatandaşların ülke yönetime katılmaları ve siyasal alanda söz sahibi olmalarını sağlayan haklara siyasi haklar denir. Onun için siyasi haklar, demokratik yönetim anlayışının vazgeçilmez unsurudur. Vatandaş olma hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetine girme hakkı, düşünce ve inanç özgürlüğü, dernek kurma hakkı başlıca siyasal haklardır.⁴²

Siyasi haklar, herşeyden önce devletle vatandaş arasındaki bağı kuran temel hakları içerir. Uyrukluluk hakkı ve bu haktan çıkabilme özgürlüğü en başta gelir. Daha sonra demokratik bir rejimde, siyasi haklar, vatandaşların devlete ve toplum yaşamına doğrudan doğruya veya dolaylı olarak katılmasını öngören hakları içerir. Demokrasilerde devlet gücünün kaynağı doğrudan doğruya ulus olduğuna göre, o kaynağın içinde eşit haklara sahip bir birey sıfatı ile her vatandaşın siyasi haklardan yararlanması son derece doğal bir durumdur.

Demokrasilerde vatandaşın siyasi yaşamın bütün gereklerini yerine getirebilmesi siyasi katılıma özgürlüğü ile olur. Madem ki ulusal egemenliğin, dolayısı ile siyasi iktidarın kaynağı halktır, öyle ise siyasi hayatı halk biçimlendirir, yönlendirir. Bu bakımdan bu haklar, siyasi katılıma, siyaset hayatına bütün

⁴¹ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev, Mustafa Ardoğan, Levent korkut) Ankara, Yetkin Yayınevi, 1995, s. 226.

⁴² <http://www.reformturk.com/siyasal-haklar-t46618.html?amp;> 8.5.2009.

B. Siyasi Hakların Türleri

1. Vatandaşlık Hakkı

Vatandaşlık, belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağıdır. Vatandaşlık hukuku alanındaki çalışmaların amacı, belirli bir bireyle devlet arasındaki ilişkiyi hukuk açısından incelemektir. Bu ilişkinin sosyolojik, kültürel, siyasi ve tarihsel çeşitli boyutları olduğunu da belirtmek gerekir. Soy, dil, din gibi nitelikler açısından var olan veya olmayan ilişkiler, ilke olarak, kişi ile devletin bağlılığına ilişkin hukukun düzenleme ve inceleme alanı dışında kalır.

Belirli bir devletin insan ögesi ile belirli bir kişi arasındaki ilişki, siyasi veya duygusal açılardan çok sıkı veya çok gevşek olabilir. Bu açılardan yapılan değerlendirmeler, o kişiyle söz konusu devlet arasındaki hukuksal bağın belirlenmesinde, ilke olarak dikkate alınmaz.⁴⁶

İnsan hakları alanında yapılan düzenlemeler, belli konularda “vatandaşlık” olgusunun da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, istisnai durumlarda da olsa, belli bazı hakların sadece “vatandaşlara” tanınması gerçeğinin bir sonucu olarak görülmektedir.⁴⁷

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, vatandaşlık hakkını 15. maddesinde şu şekilde düzenler: 1-“Herkesin bir uyrukluğa hakkı vardır” 2-“Hiç kimse keyfi olarak uyrukluğundan yoksun bırakılmaz ve hiç kimsenin uyrukluğu değiştirme hakkı yadsınamaz”⁴⁸

⁴⁶ Rona Aybay, “İnsan Hakları Açısından Vatandaşlık”, *İnsan Hakları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 179.

⁴⁷ Aybay, a.g.e., s. 183.

⁴⁸ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri*, 2. bs, İstanbul, Beta, 2000, s. 8.

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ise, çocukların haklarını düzenleyen maddesinde (madde 24), “her çocuğun bir vatandaşlığa sahip olma hakkı olduğunu belirtmiştir.”⁴⁹

2. Seçme ve Seçilme Hakkı

Demokrasi, halkın kendine ait olan egemenliği kendisinin kullanmasıdır. Ancak, halk yığınlarının bir araya toplanıp, devlet işleri hakkında hep birlikte karar alabilmeleri, günümüzde uygulama imkânı bulamamaktadır. Günümüz devletlerinin kalabalık nüfusu, halkın belli bir süre için belli sayıda temsilci seçmesini ve halka ait olan egemenliğin, halk adına bu temsilciler tarafından kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu uygulamaya “temsili demokrasi” denir.

Demokratik teoriye göre meşru iktidar, kaynağını halkın rıza ve onamasından alan iktidardır. Bu çerçevede, devlet iktidarını kullanan kamu yöneticilerinin otoritesi ve halkın bu otoriteye bağlılığı, yöneticilerin kişisel nitelik ve erdemlerinden değil “seçimden” doğmaktadır. Yöneticiye bu otoriteyi veren “seçimdir.”. İktidar ve muhalefet olarak yönetenler, yetkilerini seçimlerde halkın oyundan alırlar. Bu nedenle, düzenli aralıklarla yapılan seçimler, demokrasilerde rejimin ve yönetenlerin meşruiyet temelidir.

Temsili demokrasilerin “olmazsa olmaz” aracı olan seçimler, biri diğerinden ayrılmaz iki temel hakkın birlikteliği ile söz konusu olabilir. Bunlar seçme ve seçilme haklarıdır. Seçme hakkı ile vatandaşlar, kendine ait olan egemenliği kullanacak olan temsilcileri belirlerken, seçilme hakkı ile de halk adına egemenliği kullanmaya talip olabilmektedir. Her iki hak da devlet yönetimine ilişkin olduğundan bunlara siyasi haklar denir.⁵⁰

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, “seçme ve seçilme” hakkını 21. maddesinde şöyle düzenlenmiştir; 3-“Halkın istenci yönetme yetkisinin temelini

⁴⁹ Gemalmaz, a.g.e., s. 47.

⁵⁰ Necmi Yüzbaşıoğlu, “Seçme ve Seçilme Hakkı”, *İnsan Hakları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 216.

oluşturur. Bu istenç, gizli oy ya da eşdeğer serbest oylama usulleri ve genel ve eşit oy esasiyle yapılacak düzenli ve gerçek seçimlerle ifade edilir.”⁵¹

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi de “seçme ve seçilme” hakkını 25. maddesinde şöyle düzenler. “Her vatandaş, bu sözleşmenin 2. maddesinde belirtilen herhangi bir ayırma ve makul olmayan kayıtlamalara tabi tutulmaksızın aşağıdaki haklara ve olanaklara sahip olacaktır: a-“doğrudan ya da serbestçe seçilmiş temsilcileri aracılığı ile, kamusal işlerin yürütümüne katılmak ” b-“Genel ve eşit oya dayanan ve seçmenlerin istençlerinin serbestçe ifade edilmesini güvence altına alan ve gizli oy kullanılarak belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde oy kullanmak ve seçilmek ”.⁵²

3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı

Toplantı ve dernek kurma hakkı toplu eylem özgürlükleri olarak adlandırılabilir. Toplu eylem özgürlükleri, birden çok kişinin ancak birlikte kullanabildiği, özneler, sürekli ya da geçici gruplaşmalardan oluşan ve bireylerin yalnız başlarına gerçekleştiremediği amaçları hedef alan özgürlüklerdir. Bunlar örgütlü (dernek) ve örgütlü olmayan (toplanma, gösteri ve yürüyüş), toplu özgürlükler olarak iki kategoriye ayrılır. Doğaları gereği ya da salt anlamda toplu nitelikte olan bu özgürlüklerde, grup haklarının yanında bireysel hakların korunması da önem taşımaktadır. Çünkü toplu eylem özgürlükleri, bireysel hakların ilerletilmesi, geliştirilmesi ve derinleştirilmesi ana hedefine yönelir.⁵³

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, toplantı ve dernek özgürlüklerini 20. maddesinde şöyle düzenlenmiştir: 1-“Herkes barışçıl nitelikli toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir” 2-“Hiç kimse bir örgüte girmeye zorlanamaz”⁵⁴

⁵¹ Gemalmaz, a.g.e., s. 9.

⁵² Gemalmaz, a.g.e., s. 47.

⁵³ İbrahim Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, 6. bs, Ankara, İmga Kitabevi, 2002, s. 383.

⁵⁴ Gemalmaz, a.g.e., s. 9.

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde ise toplanma ve örgütlenme özgürlükleri olarak iki ayrı madde yer almaktadır. Toplanma özgürlüğü 21. maddede şöyle düzenlenmiştir: “Barışçıl biçimde toplanma hakkı tanınacaktır. Bu hakkın kullanımına, demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin ya da kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu sağlığının ya da ahlakın korunması yahut başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin korunması için gerekmesi ve kanuna uygun biçimde öngörülmesi koşullarıyla olanlar hariç hiçbir kayıtlama getirilmeyecektir ”

Örgütlenme özgürlüğü ise 22.maddede düzenlenmiştir: 1-“Her kişi, menfaatlerini korumak amacıyla sendika kurma ve sendikaya girme hakkı dahil olmak üzere, başkalarıyla bir araya gelerek örgütlenme hakkına sahip olacaktır .”⁵⁵

4. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, kategori olarak siyasi haklar içinde görünmese de, genel olarak siyasi hakların somutlaştırılmasının aracı olduğu tartışmasızdır. Bu itibarla ifade özgürlüğüne de siyasi hakların içinde yer verilmesinde yarar vardır.

İfade özgürlüğü, bir düşünce, inanç, kanaat, tutum veya duygunun barışçı yoldan açığa vurulmasının (izharının) serbest olması demektir.

İfade özgürlüğü, insanın, düşünce ve kanaatlerini tek başına ya da başkalarıyla birlikte (toplantı, dernek vb.) çeşitli yollarla (söz, basın, resim, sinema, tiyatro vb.) serbestçe izah edebilmesi, anlatabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir.⁵⁶

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi “ifade” özgürlüğünü 19. maddesinde düzenler: “Herkesin görüş sahibi olma ve ifade özgürlüğü hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın bir görüşe sahip olma özgürlüğünü ve herhangi bir iletişim

⁵⁵ Gemalmaz, a.g.e., s. 45.

⁵⁶ Mustafa Ardoğan, “ İfade Özgürlüğü ve Sınırları”, İfade Özgürlüğü İlkeleri ve Türkiye, İstanbul, İletişim yayınları, 2007, s.19.

aracı ile ve kaynağı ne olursa olsun bilgi ve düşüncenin araştırılması, elde edilmesi/alınması ve yayılması/verilmesi özgürlüğünü de içerir.”⁵⁷

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde ise, ifade özgürlüğü 19. maddede düzenlemiştir: 2-“Herkes, ifade özgürlüğü hakkına sahip olacaktır. Bu hak gerek sözlü, yazılı ya da basılı olarak yahut sanatsal bir forum altında, ya da kendi seçtiği başka bir iletişim yoluyla ve ülke sınırları dikkate alınmaksızın her türlü bilgiyi, fikirleri araştırma, edinme ve yayma özgürlüğünü içerecektir.”⁵⁸

5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

Kamu hizmetine girme hakkı, her bireyin kendisinde kanunlarda belirlenen şartlar bulunduğu takdirde kendi ülkesinde devlet kurumlarında görev alabilmesidir. Bu görevin siyasi veya idari olması önemli değildir; önemli olan, ırk, dil, din, renk, cinsiyet, köken, servet, düşünce veya başka herhangi bakımdan ayırım gözetilmeksizin bu hakkı bütün vatandaşlara sağlamaktır.

İnsan hakları tanımlanırken, bu konuya önen verilmesinin nedeni eski sistemlerde ve özellikle krallıklarda din, mezhep ve siyasi bağlılık gibi şartlarla kısıtlanması ve bu nedenle bir çok kişinin bu haktan yoksun bırakılmasıdır.

Günümüz devletlerinin bir çoğu anayasalarında kamu hizmetine girme hakkını kendi vatandaşları ile sınırlamıştır ve yabancıların istisnai durumlar haricinde görev almaları yasaklanmıştır.⁵⁹

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi “kamu hizmetine girme” hakkını 21. maddesinde düzenler. 2-“Herkesin, ülkesinin kamu hizmetlerine eşit biçimde girme hakkı vardır.”⁶⁰

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde ise, kamu hizmete girme hakkı 25. maddede düzenlenmiştir.”: Her vatandaş, bu sözleşmenin 2. maddesinde belirtilen

⁵⁷ Gemalmaz, a.g.e., s. 9.

⁵⁸ Gemalmaz, a.g.e., s. 44.

⁵⁹ Abdülğani Besyüni, *EL-nudum el-Siyasiye*, İskenderiye, EL-dar el-Camiiye, 1985, s. 367.

⁶⁰ Gemalmaz, a.g.e., s. 9.

herhangi bir ayırma ve makul olmayan kayıtlamalara tabi tutulmaksızın aşağıdaki haklara ve olanaklara sahip olacaktır: c-“Genel eşitlik koşulları altında, ülkesinin kamu hizmetlerine girmek.”⁶¹

⁶¹ Gemalmaz, a.g.e., s. 47.

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK ANAYASALARINDA SİYASİ HAKLAR

I. Irak'ın Siyasi Tarihi

Irak anayasalarında siyasi hakları incelerken, öncelikle Irak'taki anayasaların hazırlandığı tarihlerdeki Irak'ın anayasalaşma sürecini tanımak yararlı olacaktır. Bu nedenle, Irak'ın siyasi tarihine kısa bir şekilde de olsa değinmenin yararlı olduğunu düşündüğümüz için buna yer vermek istedik.

Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybettiği son yıllarında, günümüzde Irak devleti olan topraklar, İngiliz işgali altına girdi. İngilizler, Irak'ı bu ülkede bulunan İngiliz askeri işgal güçleri ile yönetmek istedi, ancak tüm Irak halkının 1920 yılında İngiliz işgal güçlerine karşı ayaklanması ile İngiliz güçleri bu amaçlarına ulaşamadı.

İngilizler, Irak halkının bu ayaklanması karşısında çaresiz kalınca, müzakereler sonucunda bir Irak Hükümetinin kurulmasına ve bu hükümetin krallık sistemiyle yönetilmesine karar verildi. Bu karar gereğince, Irak Hükümetini 11 bakanın görev alacağı bir Bakanlar Kurulu oluşturacaktı. Irak Hükümeti ile işgal güçlerinin arasında yapılan uzun müzakerelerin sonunda, Irak Hükümeti, birçok kesimce Mekke Kralı olduğu ifade edilen El-Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın Irak'a kral olarak seçilmesi konusunda İngiltere Hükümeti temsilcisine resmi bir talepte bulundu. Kralın seçilmesi kararının demokratik yöntemle yapıldığının gösterilebilmesi amacıyla, İngiltere Hükümeti temsilcisi bu talebin bir genel referandum ile halkça da onaylanmasını şart koştu. Bu şarta uygun olarak referandum yapıldı ve Irak halkının yüzde doksan altısı Faysal'ın krallığı yönünde oy kullandı ve 23.8.1921 tarihinde Faysal, Irak'a resmen kral oldu.

Kral Faysal, ilk iş olarak genel bir seçimle bir Kurucu Meclis oluşturularak bu Meclisin ilk Irak Anayasasını yapmasını ve Irak ile İngiltere arasındaki anlaşmanın imzalamasını gündeme aldı.

Bu seçimin yapılması Irak ve İngiltere Hükümetleri arasındaki anlaşmanın ne kadar yürürlükte kalacağı hususunda uzlaşamaması nedeniyle 1924 yılına kadar mümkün olamadı. Nihayet anlaşma, 1924 yılında bu Meclisin seçilmesinin ardından, istenmeden de olsa, işgal gücünün baskısıyla imzalandı.

Anayasası taslağının İngiltere Sömürgecilik Bakanlığı tarafından hazırlanması ve Kral Faysal'a teslim edilmesinin ardından, Kral da bu taslağı, değerlendirilmesi amacıyla özel bir komiteye teslim etmiştir. Bu komite ile İngiltere Sömürgecilik Bakanlığı arasında yapılan uzun tartışmalardan sonra anayasa taslağı Bakanlar Kurulu'na, ardından da gereken değişikliklerin yapılması için Kurucu Meclis'e gönderilmiştir. Ancak Kurucu Meclis, baskı nedeniyle herhangi bir değişiklik yapamamış ve taslağı olduğu gibi onaylamak zorunda kalmıştır.

Bu Anayasa, Kral tarafından onaylanmış ve Irak Resmi Gazetesi'nde 21.3.1925 tarihinde yayınlanmıştır. Bu tarihten itibaren bu Anayasa, 1925 Irak Anayasası veya Kanun-u Esasi ismi ile anılmak üzere yürürlüğe girmiştir.

Kral Faysal, bazı siyasetçilerce zehirlendiği iddia edilmekle birlikte, hastalığı nedeniyle vefat ettiği Irak'ı 1933 yılına kadar Irak'ı yönetmiştir.

1933 yılında Irak'ın yeni kralı Gazi olmuştur ve Kral Gazi, 1939 yılında trafik kazasında vefat edene kadar Irak'a 6 yıl hükmetmiştir.

1939 yılında Kral Gazi'nin oğlu II. Faysal Irak'a kral olmuş ve 1958 yılına kadar Irak'ın yönetimini elinde bulundurmıştır.

14.7.1958 tarihinde Irak ordusu, Kralı ve ailesini öldürdükten sonra hükümeti devirerek Irak'ta krallık sistemine son vermiş ve cumhuriyeti ilan etmiştir. Ordunun başında bulunan Abdülkerim Kasım, Irak'ın Cumhurbaşkanı olmuş ve kısa bir süre sonra da 1925 Anayasası yürürlükten kaldırılarak 1958 Irak Geçici Anayasası yürürlüğe konmuştur. Bu hükümete, öğretilde "Birinci Cumhuriyet" ismi verilmektedir.

08.2.1963 tarihinde Cumhurbaşkanı Abdülkerim Kasım'ın en yakınındaki kişilerden biri ve 1958 Darbesine de ortak olan Abdulselem Arif, bir kısım rütbeli ve Arap milliyetçisi asker ve Baas Partisiyle anlaşarak, Abdülkerim Kasım'ı ve ona yakın önemli isimleri öldürerek hükümeti devirmiştir. Bunun sonucunda Abdulselem Arif, Baas Partisi ile ortak bir hükümet kurmuş ve Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu hükümete ise "İkinci Cumhuriyet" ismi verilmektedir.

Bu hükümette yer alan Baas Partisi üyeleri ile Cumhurbaşkanı Abdulselem Arif'in yandaşları olan rütbeli ve Arap milliyetçisi askerler arasında yaşanan uzun süreli anlaşmazlıktan ötürü, Cumhurbaşkanı, 18.11.1963 tarihinde bir darbe yaparak ortak olduğu Baas Partisi'ni devirmiştir. Bu olay, cumhuriyetin yıkılmasına neden olmuş; darbeden sonra hayatta kalan Baas Partisi üyeleri ise, Irak'tan kaçmak zorunda kalmıştır.

Bundan sonra Abdulselem Arif, yeni bir hükümet kurarak bu hükümetin cumhurbaşkanı olmuştur ve 29.4.1964 tarihinde geçici bir Anayasayı yürürlüğe koymuştur. Abdulselem Arif, 1966 yılında Basra'da uçağı düşürülene kadar iktidarda kalmış; ondan sonra ise, kardeşi Abdurrahman Arif, Irak'ın cumhurbaşkanı olmuştur. Onun kurduğu hükümet de, 1968 yılına kadar iktidarda kalmıştır. Bu hükümete "Üçüncü Cumhuriyet" veya "Kardeşler Cumhuriyeti" adı verilmiştir.

17.7.1968 tarihinde Irak Ordusunun en tanınmış komutanlarından biri olan Ahmet Hasan El-Bekir, bir grup rütbeli asker ve Baas Partisi üyeleri ile anlaşarak darbe yapmış ve hükümeti devirmiştir. Irak'ı terk edip geri dönmemesi şartıyla Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif'in yaşamasına izin verilmiştir. Bu darbeden iki hafta sonra Ahmet Hasan El-Bekir ve diğer Baas Partisi üyeleri, darbe ortakları olan rütbeli askerleri tek tek öldürmeye başlamış; öldürülmeyenler, ise yurtdışına kaçmaya mecbur kalmıştır.

Böylece Baas Partisi, Irak hükümetini rakipsiz ele geçirmiştir ve Ahmet Hasan El-Bekir, Irak'ın Cumhurbaşkanı; Saddam da onun yardımcısı olmuştur. Ahmet Hasan El-Bekir ve Saddam, kısa bir süre zarfında önce Irak 1968 Geçici

Anayasası'nın ve iki yıl sonra da Irak 1970 Geçici Anayasası'nın yürürlüğe konmasını sağlamışlardır.

Ahmet Hasan El-Bekir, Cumhurbaşkanı olmasına rağmen o sürede Irak'ın gerçek yöneticisi Saddam olarak kabul edilir. 1970 yılından itibaren Saddam, Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan El-Bekir'in güvendiği ve destekçisi olan kimselerle hükümette olan ancak kendisini sevmeyen kimseleri vatana ihanetle suçlayarak idam edilmelerini sağlamıştır. Saddam, bu kişilerin yerine kendisini destekleyecek kimseleri yerleştirmeye başlamış ve nihayet 1979 yılına gelindiğinde de, hükümette tek başına kalmış olan Ahmet Hasan El-Bekir'i cumhurbaşkanlığından istifa etmeye ikna etmiştir.

1979 yılında Saddam, Irak'ın Cumhurbaşkanı olduktan bir yıl sonra İran'la 8 yıl süren savaşı başlatmış ve bu savaş 1988 yılında sona ermiştir. 1990 yılında Irak, bu kez Kuveyt'e savaş açmış ve bu savaşı kaybetmiştir. Bunun üzerine Irak'a ağır cezalar verilmiş ve ekonomik ambargo uygulanmıştır.

2003 yılında çeşitli sebeplerle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Irak'ı işgal etmiş ve Saddam yönetimine son vermiştir.

Saddam yönetiminin sona ermesinin ardından, Amerika Birleşik Devletleri, koalisyon güçleri ile ortaklaşa olarak Irak'ın yönetimini elinde bulundurmuş ve 30.6.2004 tarihine kadar "Irak'ın sivil hâkimi" sıfatıyla ve cumhurbaşkanı yetkilerine sahip olarak ABD vatandaşı L. Paul Bremer, ülkeyi yönetmiştir. Ondan sonra da, halkın temsilcilerinden oluşan Hükümet Meclisi, 30.1.2005 tarihine kadar ülkeyi yönetmiş ve bu süre içerisinde Gazi El-Yawır Irak'ın Cumhurbaşkanı olmuştur.

30.1.2005 tarihinde genel seçimler yapılarak Geçici Hükümet oluşturulmuş, bu Hükümetin Cumhurbaşkanı Celal Talabani ve Başbakanı ise İbrahim El-Caferi olmuştur. Bu Hükümetin esas görevi, geçici olmayan bir anayasa taslağı hazırlamak üzere bir "Anayasa Hazırlama Komitesi" oluşturmak ve en geç 15.11.2005 tarihine kadar Anayasa taslağının kabulü hakkında genel referandum yapmaktır. Buna uygun olarak 71 üyeden oluşan Anayasa Hazırlama Komitesi seçilmiştir ve hazırlanan

Anayasa Taslağı, 15.10.2005 tarihinde halkoylamasına sunulmuş ve halkoylamasında kabul edilerek 2005 tarihli Irak Anayasası yürürlüğe girmiştir. Günümüzde de halen yürürlükte olan Irak Anayasası, bu Anayasadır.

15.12.2005 tarihinde genel seçim yapılmış ve dört yıl boyunca görev yapacak olan hükümet seçilmiştir. Bu hükümet seçimde en çok oy alan Şii ve Kürt gruplar tarafından kurulmuş, Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Başbakan ise Nuri El-Maliki seçilmiştir. Bu hükümetin iktidarı elinde bulundurduğu sürede uygulamış olduğu ırk ve mezhep ayrımcılığı, Irak'ta iç savaşın başlamasına neden olmuştur.

7.3.2010 tarihinde yeniden genel seçimler yapılmıştır. Bu seçimde, önceki seçimi kaybeden siyasi gruplardan laik ve Sünni kesim ile azınlıkları kapsayan liste, en çok oyu alarak Irak Anayasası'nın m.76/1 hükmüne göre hükümeti kurmaya hak kazanmıştır. Ancak Şii partiler, bu seçim sonucunu kabul etmemiş; partiler arasında yapılan toplantılar ve tartışmalarla hükümetin kurulması, Aralık 2010 sonunda gerçekleşebilmiştir. Sonuç olarak Amerika Birleşik Devletleri ile İran'ın baskısıyla en çok oyu alan liste, hükümeti kurma hakkından yoksun bırakılmış ve Şii partiler ile Kürt partileri koalisyon yaparak gelecek 4 yıl Irak'ı yönetecek olan hükümeti kurmuşlardır. Önceki seçimle göreve gelen Cumhurbaşkanı Celal Talabani ile Başbakanı Nuri El-Maliki ise, yeni bir dönem için görevlerine tekrar seçilmişlerdir.

II. Irak 1925 Anayasası'nda (Kanun-u Esasi'de) Siyasi Haklar ve Güvenceleri

A. Irak 1925 Anayasası'nda Siyasi Haklar

1. Vatandaşlık Hakkı

Irak 1925 Anayasası'nın¹ 5.maddesi kimlerin Irak vatandaşı sayılacağını ve vatandaşların tabi olacakları hükümlerin kanunla belirleneceğini düzenlemektedir. Ancak Irak 1925 Anayasası'nın bu hakkı temin etmesine ve 9 Ekim 1924 yılında yayınlanan 42 sayılı Vatandaşlık Kanunu'nun bu konudaki hükümleri düzenlemesine rağmen, Irak vatandaşlığını düşürülmesini düzenleyen birçok kararnamenin yayınlanması sonucunda bu hakka istisnalar getirilmiş olup, bu durum Irak 1925 Anayasası hükümlerine açık bir ihlal teşkil etmektedir. Zira Irak 1925 Anayasası'nın hükümlerine göre, vatandaşlığı kazanma ve kaybetmeye ilişkin hükümler de dahil olmak üzere, vatandaşlık hükümleri kanunla düzenlenebilir. Bu kararnameler arasında, Irak vatandaşlığının düşmesini düzenleyen 1933 tarihli ve 62 sayılı Kararnamenin 1. maddesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Irak'ta ikamet eden bir aileye mensup olmayan ve devletin güvenliğini tehlikeye düşürecek bir şey yapmaya teşebbüs eden her Iraklı'nın vatandaşlığının düşürülmesini kararlaştırmak üzere Bakanlar Kurulu'na yetki vermiştir. Yine 1954 tarihli 17 sayılı Vatandaşlık Kanununun zeyil Kararnamesi, Komünizmle mücadeleyle ilişkin 1938 tarihli ve 51 sayılı Bağdat Ceza Kanunu Zeyili'nin 1. maddesine göre mahkum olan Iraklının vatandaşlığının düşürülmesi için, İçişleri Bakanı'nın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu'na yetki verilmiştir².

¹ Irak'ta, 1925 Anayasası'na "Kanun-u Esasi" de denilmektedir.

² Adil Halil, *Ahzeb el-Muaraza el-Aleniye fi'l-Irak(1946-1954)*, 1.bs, Bağdat, El-mektebe el-Alemiye,1984, s.272-273 ; Abdülrazzak Elhüseyni, *Tarih el-Wizarat el-Irakiye*, 9.c, 7. bs., Bağdat, Kültür Bakanlığı, 1988, s. 147.

2. Seçme ve Seçilme Hakkı

Irak 1925 Anayasası'nın 36. maddesine göre, Temsilciler Meclisi her yirmi bin erkeğe bir temsilci düşmek üzere seçimle oluşur. Yine bu Kanun'un 42. maddesine göre otuz yaşını tamamlayıp, aynı Kanun'un 30. maddesinde belirtilen engellerden birine sahip olmamak şartı ile, her Iraklı erkek temsilci olarak seçilebilir. Ancak bu temsilci, seçim kanunu ile belirlenen seçim bölgelerinden sadece birinden temsilci seçilebilir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, Irak 1925 Anayasası'nın, Iraklıların medeni ve siyasi hakları kullanmakta eşit olduklarını düzenleyen 18. maddesinde rağmen, 36. madde, kadınları seçme ve seçilme hakkı kullanmaktan mahrum bırakmıştır. Bunun yanında bu hakkı düzenleyen seçim kanunları da bu hakkı sınırlandırmıştır. 1924 yılına ait Temsilci Seçme Kanunu'nun 3. maddesinin 7. fıkrası, seçme hakkını vergi şartına bağlamış, vergi ödemeyen vatandaş seçme hakkını kullanmaktan mahrum bırakmıştır.

1946 tarihli ve 11 sayılı Temsilci Seçme Kanunu'nun 37. maddesi ise, seçime girmek isteyen adayı teminat olarak ilçe veznesine yüz Dinar yatırmakla yükümlü kılmıştır. Aday, seçim bölgesindeki geçerli oyların toplamının %10'unu kazanmadığı takdirde bu meblağ ilçe belediyesine gelir olarak kaydedilir. Böylece seçimlerin ciddiyetini garanti altına almak için aday, yüz Dinarı ödedikten sonra adaylığı kabul edilir. Bu hüküm aynı zamanda bu meblağın o tarihlerde büyük bir meblağ olmasından dolayı ekonomik durumu kötü olan kimselerin temsilci olmalarının önünde de bir engel teşkil ediyordu. 1952 tarihli ve 6 sayılı Temsilcilerin Seçilmesine İlişkin Kararname'nin 36. maddesinin 1. fıkrası ve 1956 tarihli ve 53 sayılı Kanun'un 26. maddesinin 1. fıkrası da, yukarıda değinilen teminat yatırılmasına ilişkin aynı yönde düzenlemelere yer vermiştir. Son olarak şunu da belirtmek isteriz ki, 1946 tarihli ve 11 sayılı Temsilci Seçme Kanunu'nun 52. maddesi, polis memurlarını ve askerleri seçme hakkından mahrum bırakmıştır.³

³ Raad Elcedde, *El-teşriat el-İntihabiye fi'l-Irak*, Bağdat, Matbaat el-Hayrat, 2000, s. 61 ve 84.

3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı

Toplanma ve dernek kurma hakkına ilişkin olarak Irak 1925 Anayasası'nın 12. maddesine göre; Iraklıların kanun çerçevesi içerisinde, ifade özgürlüğü, yayın, toplantı, dernek kurma ve bu derneklere üye olma hakları vardır. Bu iki hakkı ayrı ayrı incelemek yararlı olacaktır.

a. Toplanma Hakkı

Bu hak 1909 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na ait Osmanlı Umumi Toplantı Kanunu gereğince düzenlenmiş olup, bu durum, 1925 yılında Irak Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra da devam etmiştir. Bunun nedeni ise Irak 1925 Anayasası'nın 113. maddesine göre, 05.11.1924 tarihinden önce yayınlanan Osmanlı kanunları ve o tarihte veya daha sonra yayınlanan ve bu kanunun yayınlanmasına kadar yürürlükte kalan kanunların da geçerli olmasıdır.

Osmanlı Umumi Toplantı Kanunu'nun 1. maddesine göre önceden ayrıca izin alınmasına gerek olmadan Osmanlı halkının silahsız olarak genel toplantı yapmalarında bir sakınca yoktur. Aynı Kanun'un 5.maddesine göre, bu hususta İçişleri Bakanı'na, Valiye veya Kaymakama beyanda bulunmak yeterlidir. Bu beyanda toplantı yeri, günü ve saati belirtilecek ve en az iki yetkili kişi tarafından imzalanacaktır. Ayrıca, bildirimde bulunan bu kişilerin toplantının yapılma nedeni ve amacı hakkında bilgi vermesi gerekir.⁴

Bu kanun, 1954 tarihli ve 25 sayılı Genel Toplantı ve Yürüyüş Kararnamesi'nin 22. maddesi gereğince yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kararname, toplantı yapılmasına ilişkin ağır şartlar koymuştur. Bu kararnamenin 3. maddesine göre, toplantı aşağıdaki amaçları güdüyorsa gayri meşru sayılır. Bunlar:

⁴ Abdullah Lehud ,Cozif Miğzel, *Hukuk el-İnsen el-Şahsiya ve'l-Siyesiye*, 1. bs, Beyrut, 'y.y.' 1972, s. 96.

- 1) Hükümetin, yasama organı mensupları veya kamu görevlilerinden herhangi biri resmi görevini yerine getirirken bunlara karşı güç kullanmak veya güç kullanmakla tehdit edip, korkutmak.
- 2) Yetkili makam tarafından yayınlanan kanunların veya yönetmeliklerin veya talimatların veya emirlerin uygulanmasına veya herhangi bir kanuni icraata karşı, güç kullanarak veya güç kullanmakla tehdit ederek karşı çıkmak.
- 3) Güç kullanarak veya güç kullanmakla tehdit ederek herhangi bir kişiyi özgürlüğünden veya mülkünden veya kanun tarafından kararlaştırılmış olan herhangi bir hakkından mahrum bırakmak.
- 4) Güç kullanarak veya güç kullanmakla tehdit ederek herhangi bir kişiye görevi olmayan bir işi yaptırmak veya bir kişiyi yasal hakkını kullanmaktan mahrum bırakmak.
- 5) Başkasına tecavüz etmek, zarar vermek veya başkasının mülkiyet hakkını ihlal etmek.
- 6) Ayaklanma ve isyana kışkırtmak, toplumda korku yaratmak, toplum bireyleri arasında nefret duygusu yaratmak veya kamu güvenliğini ya da kamu düzenini ihlal etmek.

1954 tarihli ve 25 sayılı Genel Toplantı ve Yürüyüş Kararnamesi'nin 5. maddesi, genel toplantı düzenlemek isteyen herkesin, toplantı il merkezinde yapılmak isteniyorsa Valiye, ilçe merkezinde yapılmak isteniyorsa Kaymakama, bucak merkezinde yapılmak isteniyorsa Bucak Müdürü'ne, bunların dışında yapılmak isteniyorsa ilgili idari görevliye toplantı yapılmasından en az iki gün önce durumu yazılı beyanla bildirme zorunluluğu getirmiştir.

Aynı zamanda bu Kararname'nin 9. maddesine göre, toplantının amacının kanunlara uygun olmadığı görülürse, idari görevliye bu toplantıyı men etme yetkisi vermiştir. Yine bu Kararnamenin 11. maddesinin (a) fıkrasına göre, Bu toplantıyı düzenleyenler veya içlerinden herhangi birisi İçişleri Bakanı nezdinde bu men

kararına itiraz edebilir. Aynı maddenin (b) fıkrasına göre İçişleri Bakanı'nın bu hususta vereceği karar kesindir.⁵

b. Dernek Kurma ve Derneğe Üye Olma Hakkı

Irak 1925 Anayasası'nın 12. maddesi, dernek kurma ve derneklere üye olma hakkının, kanuna uygun olmak kaydıyla, vatandaşlar tarafından kullanılmasına izin vermiştir.

Bu hakkı düzenleyen kanunlar incelendiğinde, bu hakkın son derece sınırlandırıldığı görülür. Bu kanunlar, yürütme organına, derneklerin kurulmasında kesin yetki vermiştir. Böylece dernek kurulması yürütme organının iznine bağlı tutulmuş bulunmaktadır. Bu yetkiyi kısıtlayan bir Anayasa hükmü veya yüksek yargı organı bulunmamaktadır.⁶

1922 tarihli Dernek Kurma Kanunu, 1921 yılında Irak Devleti'nin kurulmasından sonra yayınlanan ilk kanunlardan sayılır. Bu kanunun 4. maddesi dernek kurulması için aşağıdaki şartları koymuştur:

- 1) Derneğin, kanunlara ve genel adaba aykırı bir amaç gütmemesi.
- 2) Derneğin kamu düzenini veya ülke bütünlüğünü ihlal etme amacının olmaması.
- 3) Irak'ta değişik unsurlar arasında ayrılık düşünceleri doğmasına veya böyle düşünceleri desteklemeye yönelik amaç gütmemesi.
- 4) Kararlaştırılmış bulunan hükümet şeklini değiştirme amacında olmaması.
- 5) Siyasi derneğin Irak'ta ırk ve mezhepsel ayrımcılık düşüncesine dayanmaması.
- 6) Siyasi derneğin unvanından, amacının anlaşılmaz olmaması.
- 7) Derneğin gizli olmaması veya esas amacının anlaşılmaz olmaması.

⁵ Ezhar Abdülkerim, "El-hukuk ve'l-Hurriyet el-Amme fi Dıl el-Desetir el-Irakiye", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1983, s. 76.

⁶ Ata Bekri, El-Destur va Hukuk el-İnsen, 2.c, Bağdat, 'y.y.' 1954, s. 80.

Dernek Kurma Kanunu'nun 7. maddesi, dernek kurulmasında İçişleri bakanına kesin yetki vermiştir. Aynı Kanun'un 8. maddesine göre, dernek kurma başvurusunda bulunanların, İçişleri Bakanı'nın kararına karşı Bakanlar Kurulu nezdinde itiraz hakları vardır. Bakanlar Kurulu'nun bu hususta vereceği karar kesindir. Buna ek olarak 14. madde, İçişleri Bakanı'nın iznini alarak özgür bir şekilde dernek sicillerinin kontrol edilmesine yönelik görevlilerin tayin edilmesi hususunda İçişleri Bakanına yetki vermiştir. Bu kanun, 1954 tarihli 19. sayılı Dernekler Kararnamesi'nin yayınlanmasına kadar yürürlükte kalmıştır. Dernek Kurma Kanunu, bu Kararname'nin 29. maddesi gereğince yürürlükten kaldırılmıştır.

Dernekler Kararnamesi'nin 1. maddesinin (b) fıkrası dernekleri siyasi ve siyasi olmayan dernekler olarak ikiye ayırmıştır. Bu sistem Kararnamenin getirdiği yeni bir sistemdir. Bu Kararnamenin 3. maddesi ise, kamu düzenine veya adaba veya kamu güvenliğine aykırı amaç güden dernek kurulmasını veya kurulu rejimi değiştirmeyi amaçlayan veya toplumda ayrılık düşünceleri doğmasına veya ırk veya mezhep amacı esasına dayalı siyasi dernek kurmayı veya daha önce kurulmuş bulunan derneklerin iç yönetmeliğiyle amaç olarak benzer iç yönetmeliklere sahip bulunan derneklerin kurulmasını yasaklamıştır. Aynı zamanda bu Kararname'nin 5. maddesi, devlet memur ve müstahdemleri ile, orta öğretim ve üniversite öğrencilerinin siyasi derneklere üye olmalarını yasaklamıştır.

Bu durum bireylerin siyasi haklarına yönelik tehlikeli bir sınırlamadır; çünkü bu yasaklama genel olarak devlet memurlarının ve öğrencilerin, bu Kararname gereğince kurulacak siyasi örgütlenmeler vasıtasıyla siyasi görüşlerini açıklamalarını engellemektedir.⁷

Adı geçen Kararname'nin 6. maddesi gereğince dernek kurulması konusunda karar organı olarak İçişleri Bakanı kesin yetkili kılınmıştır. Anılan maddenin (v) fıkrasına göre dernek kurma başvurusunda bulunanlar, dernek kurma taleplerinin

⁷ Raad Elcedde, "Fi Kanun el-Ahzeb el-Siyasiye (30) Li-Senet 1991", *Mecellet el-Ulöm el-Kanuniye*, 15. c, 1-2. bs, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 2000, s. 6.

reddine ilişkin İçişleri Bakanı'nın kararına karşı Bakanlar Kurulu nezdinde itiraz edebilirler.

Yine bu Kararname'nin 15. maddesine göre, derneklerin durumu ve tüm işlemlerinin kontrol edilmesi konularında İçişleri Bakanına yetki verilmiştir. İçişleri Bakanı dernek sicillerinin kontrol edilmesine yönelik memurları tayin etme yetkisine de sahiptir. Böylece bu Kararname, 1922 yılına ait Dernek Kurma Kanunu'nun izinden giderek, derneklerin kurulmasını ve faaliyetlerini, yürütme organının yetkisine bırakmıştır.⁸

4. İfade Özgürlüğü

İfade ve yayın özgürlüğü konusunda Irak 1925 Anayasası'nın 12. maddesi, Iraklıların, kanun çerçevesi içerisinde, ifade özgürlüğü ve yayın haklarına da sahip olduklarını belirtilmektedir.

Yukarıda bahsedilen Anayasa hükmü ile ifade ve yayın özgürlüğü açık bir şekilde güvence altına alınmış olmasına rağmen, kanunkoyucu bu hakkı düzenleyen kanunlarla bu özgürlükleri sınırlamıştır. Bu kanunlar arasında 1938 tarihli ve 51 sayılı Bağdat Ceza Kanunu bulunmaktadır. Bu kanunun 1. maddesi, rejimi ve toplum yapısının temel yapısını değiştirmeyi amaçlayan sosyalist, komünist veya benzer ideolojileri teşvik etmeyi veya reklamını yapmayı, yasaklamış ve bu tip eylemlerde bulunanları cezalandırmıştır⁹. Buna ilaveten 1938 tarihli ve 20 sayılı Kötü Reklamlar Kanunu'nun 2. maddesinde kötü reklamın tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre, Devlet veya mevcut rejim aleyhinde kin ve nefret duygusu uyandıran her yayın kötü reklam kapsamına girmektedir ve böylesi yayınlar yasaklanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere bu kanunlar siyasi ve sosyal düzeni değiştirmeyi amaçlayan belli bir görüşü ifade etmeyi bile cezalandırmış olup;

⁸ Abdülrazzak Elhüseyni, *Tarih el-Wizarat el-Irakiye*, 5. c, 5. bs, Beyrut, Der el-Küttüb, 1978, s. 21.

⁹ Elhüseyni, A.e., s. 143.

bu durum, siyasi rejimin ve iktidardakilerin isteğine uygun olarak, ifade özgürlüğünü son derece sınırlandırmıştır.¹⁰

5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

Irak 1925 Anayasası'nın 18. maddesi gereğince kamu hizmetine girme hakkı güvence altına alınmıştır. Bu madde şöyle demektedir: *Medeni ve siyasi hakları kullanmada ve genel yükümlülükleri yerine getirmede Iraklılar eşittirler, köken, dil veya din nedeniyle bunların arasında ayrım yapılmaz. Sivil veya askeri olsun kamu hizmetlerine sadece bunlar girebilirler. Yabancılar, sadece kanunun belirlediği istisnai durumlarda bu hizmetlere girebilirler.*

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere Irak 1925 Anayasası, kökene, dile veya dine bakılmaksızın vatandaşlar arasında ayrım yapılmadan kamu hizmetine girmede eşitlik ilkesini benimsemiştir.

Anayasa koyucu da kanunun belirlediği istisnai durumlar hariç, sivil olsun veya askeri olsun, kamu hizmetine girilmesinin Iraklılara mahsus olduğunu ifade etmiştir. Hal böyle iken ihtiyaç duyulduğunda zaruri olarak bazı yabancıardan faydalanılması gerektiğinde, bunlar memur statüsüne tabi olmadan ve geçici bir süre için istihdam edilmiştir.

1939 tarihli ve 64 sayılı Hizmet Kanunu'nun 6. maddesinin a bendine göre, ilk defa hizmete girme talebinde bulunan memur adaylarının, memur seçme komitesi tarafından yapılan sınavı geçmesi gerekmektedir. Bu madde de vatandaşların kamu hizmete girme hakkında eşit olmalarını desteklemektedir¹¹.

¹⁰ Hüseyin Cemil, *Hukuk el-İnsen ve'l-Kanun el-Cinci*, Elkahira, Der el-Neşir lil-Camiaat el-Masriye, 1972, s. 114.

¹¹ Abdülkerim, *a.g.e.*, s.52.

B. 1925 Anayasasında Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi

1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi

Irak 1925 Anayasası, anayasanın diğer normlardan üstünlüğü ilkesini açık bir şekilde ifade etmemiştir. Her ne kadar Irak 1925 Anayasası'nın 6. maddesinde, başka ülkelerin anayasalarındaki düzenlemelere benzer olarak, dinleri veya milliyetleri veya dilleri ayrı olsa dahi haklar bakımından kanun karşısında Iraklılar arasında bir fark olmadığı ve 18. maddesinde medeni ve siyasi hakları kullanmada ve genel yükümlülükleri yerine getirmede Iraklıların eşit oldukları düzenlenmiş olsa da, üzülmek isteriz ki, Irak 1925 Anayasası'nın benimsediği eşitlik ilkesi, belki de anayasanın diğer normlardan üstünlüğünün bu Anayasa'da açıkça ifade edilmemiş olmasından dolayı, pratik uygulamada, bu Anayasa'yı tamamlayan kanunlarda ve yürütme organı tarafından yayımlanan kararnamelerde kabul görmemiştir.

Irak 1925 Anayasası'nın hangi usullere uyularak değiştirilebileceği, kısaca Anayasasının 118. ve 119. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu iki maddenin içeriği, Irak anayasasının değiştirilebilmesi için komplike icraatlar gerektiren katı anayasalardan olduğuna işaret etmektedir. Bu icraat, normal kanunların çıkarılması, değiştirilmesi veya iptal edilmesi yöntemlerinden tamamen farklıdır. Irak 1925 Anayasası, iki çeşit değiştirme usulü öngörmüştür. Aşağıda kısaca bunlara değinilecektir.

a. Birinci Çeşit Anayasa Değişikliği Yöntemi

Anayasanın yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içerisinde yapılan anayasa değişiklikleridir. Bunlar 31.03.1925 – 31.03.1926 tarihleri arasında yapılan değişikliklerdir. Irak 1925 Anayasası'nın 118. maddesi bu değişikliklerin yapılma şartlarını aşağıdaki şekilde belirlemiştir:

- 1) Değişiklik yapılmak istenen konuların tali konulardan olması.

- 2) Değişikliğin edilmesi Temsilciler Meclisi ve Senato Meclisinin üçte iki çoğunluk oyu ile kabul etmesi.

Gördüğümüz üzere kanun koyucu tali konular ile temel konular arasında ayırım yapmak için dayanacağı bir ölçü getirmemiştir. Bu husus da, 118. maddede belirtilen ibarenin içeriğinin anlaşılmasında neden olmaktadır.

b. İkinci Çeşit Anayasa Değişikliği Yöntemi

Irak 1925 Anayasası'nın 119. maddesine göre yapılan ve şartları belirlenen değişiklikler şunlardır:

Irak 1925 Anayasası'nda 118.madde metni hariç olmak üzere, 5 yıl boyunca değişiklik yapılamayacağı düzenlenmiştir. 5 yıl geçtikten sonra ise, değişiklikler aşağıdaki şartlara göre yapılır:

- 1- Her iki meclisin (Temsilciler Meclisi ve Senato Meclisinin)üçte iki oy çokluğuyla değişikliği kabul etmesi.
- 2- Mevcut olan Temsilciler Meclisinin tasfiye edilerek, yeni Temsilciler Meclisinin seçilmesi.
- 3- Seçilmiş bulunan yeni Temsilciler Meclisinin ve Senato Meclisinin üçte iki oy çokluğuyla değişikliği kabul etmesi. Düzenleme bunda, sonra onaylanmak ve yayınlanmak üzere Kral'a sunulur.

Yukarıdaki açıklamalardan, anayasanın değiştirilebilmesi için anayasa tarafından getirilen şartların ağırlığı anlaşılmaktadır. Şartların bu kadar ağır olması, anayasanın olaylardan, hükümetin yapısında yapılan değişikliklerden ve otoriteyi ele geçirenlerden uzak ve güvenli bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır¹². Hal böyle iken bu şartların pratik bir değeri bulunmamaktadır. Zira anayasanın değiştirilmesini üstlenen makam Millet Meclisi'dir. Bu Meclis, iki Meclisten oluşmakta olup, bunlar

¹² Raad Elcedde, *El-teşriat el-Desturiye fi'l-Irak*, Bağdat, Beyt el-Hikme, 1998, s.32 ; Nori Latif, *El-kanun el-Desturi ve'l-Nidam el-Desturi fi'l-Irak*, 2. bs, 'y.y.' Matbaat Alea, 1979, s. 238.

Senato Meclisi ve Temsilciler Meclisidir. Irak 1925 Anayasası'nın 26. maddesinin 7. fıkrasına göre, Senato Meclisinin üyelerinin tayini ve görevlerinden alınmaları bizzat Kral tarafından yapılır. Bunun da doğal sonucu olarak, Kral'ın bu kimseler üzerindeki etkisi çok büyüktür. Temsilciler Meclisi ise, Irak 1925 Anayasası'nın 36. maddesine göre seçimle oluşur. Uygulamada olduğu üzere hükümet tarafından aday belirleme sistemine gelince, bu hususta adaylık listeleri Başbakan, İçişleri Bakanı ve memurları tarafından hazırlanarak, uygulanması için idari görevlilere bildirilmekteydi.¹³

Buna ilaveten Irak 1925 Anayasası'nın 26. maddesinin 3. fıkrası hükmüne göre yürütme organı, bireylerin hak ve hürriyetlerini sınırlandırmak bakımından kanun hükmünde kararname çıkarmaya yetkilidir. Kanun hükmünde kararname çıkarılması usulü sadece istisnai durumlarda uygulanabilen istisnai bir usul olarak düzenlenmesine rağmen, uygulamada yürütme organı, istisnai durumlar dışında da ve kamu güvenliği ve düzenini tehdit eden gerçek bir tehlike bulunmamasına rağmen bu gerekçeyi göstererek düzenlemelerde bulunmuştur. Bu yetkinin kullanılmasında, Cumhurbaşkanı, ayrıca parlamentonun tatilde olduğu dönemlerde de, yasama yetkilerini tam olarak kullanabilmiştir.

Irak 1925 Anayasası'nın hak ve hürriyetlere ilişkin birçok maddesinin sonunda "kanun çerçevesi içinde" veya "kanunun belirlediği durumlarda" ibaresinin kullanıldığını görmekteyiz.

Bu ifadelerin düzenlenmesindeki amaç, hakları ve bunları kullanma yöntemlerini düzenlemek ve sınırlarını çizmektir. Ancak hak ve hürriyetleri düzenleyen kanunlar, sınırlamalarla dolu olup; bu hak ve hürriyetlerin kullanılması, anayasada belirtilmesine rağmen istisnai bir durum olmuştur. Böylece anayasa, normal kanunlarla sınırlandırılmış olup, bu husus da anayasanın üstünlüğü ilkesinin dışına çıkılmasına yol açmıştır.¹⁴

¹³ Leyt Elzubeydi, *Tewret 14 Temmuz 1958 fi'l-Irak*, 2. bs, Bağdat, Mektebet el-Yakda el-Arabiye, 1981, s. 20.

¹⁴ Abdülkerim, *a.g.e.*, s. 93.

2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Irak 1925 Anayasası, yardımlaşma ve dengeleme esasına göre kuvvetler ayrılığını zorunlu kılan bir parlamento rejimine göre kurulmuş bulunmaktadır. Bu ilkenin başlıca amacı, yasama ve yargı organını, yürütme organının müdahalelerinden uzak tutarak, yürütme organının müdahalesine karşı bireylerin hak ve hürriyetlerini korumak idi. Ancak kanun koyucular, yürütme organının yasama ve yargı organına üstün olmasını kasıtlı olarak sağlamışlardır.

Irak 1925 Anayasası'nın 28. maddesine göre yasama organını, Millet Meclisi ve Kral oluşturmaktadır. Millet Meclisi, iki meclisten oluşmaktadır. Bunlar Temsilciler Meclisi ve Senato Meclisi'dir. 1925 Anayasası'nın 36. maddesi uyarınca Temsilciler Meclisi, her 20,000 erkek vatandaşa bir temsilci düşmek üzere seçimle oluşur; Senato Meclisi, Irak 1925 Anayasası'nın 31. maddesinin 1. fıkrası uyarınca toplam temsilci sayısının dörtte birini geçmeyecek sayıda üyeden oluşur ve bunlar Kral tarafından tayin edilir. Kral, bu Anayasa'nın 26. maddesinin 2. fıkrası hükmüne göre, Temsilciler Meclisi'ne ilişkin genel seçim yapılması ve Millet Meclisi'nin toplanması için emirler verir, bu meclisin açılışını yapar ve tatil eder.¹⁵

Yine Kral, 1925 Anayasası'nın 62. maddesinin 3. fıkrasına göre, Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan kanun tasarılarını Millet Meclisi'ne gönderilmeden önce onaylayarak yasama yetkisinin kullanılmasında görev almaktadır. Kralın bundan başka, Anayasa'nın 63. maddesine göre, Millet Meclisi tarafından kabul edilen kanunları onaylama yetkisi bulunmaktadır. Anayasa'nın 26. maddesinin 1. fıkrasına göre de Kral, bu kanunları onaylamadan ve yayınlanması emrini vermeden bu kanunlar yürürlüğe giremez.

Bunlardan başka, Anayasa'nın, kanun hükmünde kararnameler çıkarmak yoluyla Krala bağımsız bir şekilde yasama yetkisini vermesini düzenleyen 26. maddesinin 3. fıkrası şöyledir: *"Bakanlar Kurulu'nun onayı ile Kral, kanun hükmünde kararname çıkarma hakkına sahiptir. Ancak bunu yapabilmesi için,*

¹⁵ Salih ELkadım, Ali Hıdayir, Şefik ELsemırrai, *El-nıdam el-Desturi fı'l-Irak*, Bağdat, Bağdat Üniversitesi 1980-1981, s. 20.

Meclis tatilde iken kamu düzeni ve güvenliğini korumak veya genel bir tehlikeyi bertaraf etmek için tedbir alınmasına ilişkin bir zaruretin ortaya çıkması şarttır”. Yine bu madde, bu kararnamelerin, belirli bir süre içerisinde bunları kabul veya ret etmekle yükümlü kılmadan ilk toplantısında Millet Meclisi’ne sunulmasını zorunlu kılmıştır. Ancak Irak 1925 Anayasası, bu kararnamelerin ilk toplantısında Millet Meclisi’ne sunulmaması durumunda akıbetinin ne olacağını belirten bir düzenlemeye yer vermemiştir.

Irak 1925 Anayasası, Meclisin bu kararnameleri reddetmesi halinde, hükümetin, bu kararnamelerin hükmünün sona erdiğini bildirmesine ve bunların yayın tarihinden itibaren iptal edilmiş olduğunu kabul etmesini öngörmüştür. Bunun anlamı ise, bu kararnamelerin Meclis tarafından reddedilmesine rağmen bunların iptal edildiği hükümet tarafından bildirilmedikçe bu kararnameler geçerli sayılır. Bu durum, Meclisin bu kararnameleri denetimine gölge düşürmektedir. Halbuki Meclisin bu kararnameleri kabul etmemesi tarihinden itibaren bunların iptal edilmiş olduğu kabul edilseydi, hukuki açıdan daha güvenli bir durum ortaya çıkabilirdi.¹⁶

Kral’ın egemenliği yasama organıyla sınırlı kalmayarak, bakanlığı da içine alan yürütme organına da uzanmıştır. Irak 1925 anayasası’nın 26. maddesinin 5. ve 6. fıkraları uyarınca, Kral’ın, başbakanı seçmeye “şahsi ve mutlak” bir şekilde hakkı bulunmaktadır. Kamu yararının gerektirdiği zorunlu durumda Kral’ın, başbakanı görevden almaya da hakkı vardır. Bakanlar, başbakan tarafından aday gösterilerek Kral tarafından tayin edilirler ve Kral, bakanların istifalarını da kabul etme yetkisini haizdir.

Irak 1925 Anayasası’nda 1943 yılında yapılan değişiklikle, 64. maddenin 3. fıkrasına göre Kral, gerekli gördüğü hallerde bilgilerinden ve tecrübelerinden yararlanmak amacıyla “kendisine bağlı teşkilatı olmayan” bakanlar tayin etme yetkisine sahip kılınmıştır.¹⁷

¹⁶ Eseyid Sabri, *El-nudum el-Desturi fi’l-Biled el-Arabiye*, Elkahira, , Maahed el-Diraset el-Arabiye el-Aliye, 1956, s. 271.

¹⁷ Feiz Esaad, *İnhiraf el-Nidam el-Berlemeni fi’l-Irak*, 2. bs, Bağdat, Matbaat el-Sindibed, 1984, s. 93.

Kral, başbakanın önereceği ve 1943 yılındaki değişiklikle öngörülen “bakan tayin etme” yetkilerinden başka, Bakanlar Kurulu kararlarına da egemen olmuştur. Irak 1925 Anayasası’nın 65. maddesine göre, bakanlar kurulu kararlarının onaylanmak üzere Kral’a sunulması gerekir. Bu onay yetkisi ile Kral, kararın çıkarılmasını geciktirebilir, bunu değiştirebilir ve hatta bu kararı iptal edebilir¹⁸.

Yargı organına gelince, Irak 1925 Anayasası’nın 17. maddesinde, mahkemelerin işlerine müdahale edilmesine karşı korunacakları düzenlenmiştir. Ancak yukarıdaki maddede belirtilen hususun fiili olarak uygulanmadığı görülmektedir. Irak Hukuku, yargı organını yürütme organının egemenliği altında tutarak, hakimlerin tayini, görevden alınmaları, nakilleri ve terfilerini, Hakim ve Kadı İşleri Komitesi adında bir kurul bulunmasına rağmen, Adalet Bakanının yetkisine vermiştir. Bu komitenin oynadığı rol son derece basit bir roldür. Bu komitenin kendisi de yürütme organının egemenliği altındadır. Bu komitenin başkanı da, Hakim ve Kadı İşleri Komitesi kararı olmadan Kral’ın iradesiyle tayin edilen temyiz mahkemesinin başkanıdır. Yine bu komitenin iki üyesinden birisi, Adalet Bakanlığı görevlisi veya bakanın tayin ettiği bir hakimdir. Üçüncü üye ise temyiz mahkemesi hakimlerinden biridir.¹⁹

Yukarıdaki açıklamalardan çıkardıklarımızı şöyle özetleyebiliriz: Irak 1925 Anayasası’nın öngördüğü kuvvetler ayrılığı, şekli bir ayrılık olup, uygulamada bunun çokça ihlal edildiğini söyleyebiliriz. Bu Anayasa’nın yürürlükte olduğu dönemde, yasama ve yargı organı, yürütme organına nazaran daha zayıftı. Hal böyle iken Kral, teorik olarak ve uygulamada devletin üç erkenden daha güçlü idi.

3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Irak 1925 Anayasası, kanunların anayasaya uygunluğu konusunda yetkili bir anayasa mahkemesi kurulmasını düzenlememiştir. Ancak Irak 1925 Anayasası’nın 81. maddesine göre, işledikleri suçlardan dolayı siyasi suçlar ile veya kamu görevleriyle ilgili bakanların ve Millet Meclisi üyelerinin yargılanması, yine

¹⁸ Esaad, A.e., s. 118.

¹⁹ Bekri, a.g.e., s. 198.

görevlerinden kaynaklanan suçlardan dolayı temyiz mahkemesi hâkimlerinin yargılanması, bu Anayasa'nın yorumlanması ve diğer kanunların bu Anayasa'nın hükümlerine uygunluğu bakımından kesin karar verilmesiyle görevli bir yüksek mahkeme oluşturulur.

Yukarıdaki maddeden Irak 1925 Anayasası'nın, kanunların anayasa hükümlerine uygunluğunu denetim görevini yüksek mahkemeye verdiği görülmektedir.²⁰ Anayasa, bu mahkemenin oluşturulma keyfiyetini de açıklamıştır. Irak 1925 Anayasası'nın 82. maddesi'nin 3. fıkrası aynen şöyledir: *“Başkan hariç olmak üzere, yüksek mahkeme sekiz üyeden oluşur. Bu üyeleri Senato Meclisi seçer. Bu üyelerin dört tanesi Senato Meclisi üyeleri arasından ve dört üyesi ise temyiz mahkemesi üyeleri arasından veya başka yüksek hakimler arasından seçilir. Bu mahkeme Senato Meclisi başkanının başkanlığında toplanır. Şayet başkan hazır bulunamazsa, mahkeme oturumuna başkan yardımcısı başkanlık eder”*. Üyelik süresi, dava konusuna bakmak için gereken süreyle sınırlı olup, bu süre sona erdiğinde üyelik de sona erer.

Yüksek Mahkemenin oluşumuyla ilgili olarak Irak 1925 Anayasası'na yapılan en önemli eleştiri, Yüksek Mahkeme üyelerinin Senato Meclisi tarafından seçilmelerini öngörmüş olmasıdır. Zaten Irak 1925 Anayasası'nın 31. maddesinin 1. fıkrası uyarınca Senato Meclisi'nin tüm üyeleri Kral tarafından tayin edilmektedir. Bundan başka, Senato Meclisi Başkanı'nın aynı zamanda Yüksek Mahkeme Başkanı olacağı da düzenlenmiştir.

Irak 1925 Anayasası'na yapılan bir diğer eleştiri ise, Yüksek Mahkeme'nin dört üyesinin Senato Meclisi üyelerinden olmasını şart koşmasıdır. Bu dört üye daha önce Millet Meclisi'nde anayasaya aykırılığı tartışılıp itiraz edilen kanun hakkında görüşlerini bildirmişlerdir. Bu nedenle kanun hakkındaki görüşleri önceden bilinmektedir. Senato Meclisi çoğu zaman, kanunun korunması veya iptal

²⁰ İsmail Mirze, *Mebedi el-Kanun el-Desturi ve'l-İlm el-Siyesi*, 1. c, 1. bs, 'y.y.' Şeriket el-Tabi ve'l-Neşir el-Ehliye, 1960, s. 226.

edilmesinde yürütme organının görüşüne uygun olarak, bu dört üyeyi, kanunu destekleyen veya karşı çıkanlar arasından seçme yoluna başvurmaktadır.²¹

Yine Irak 1925 Anayasası'na yapılan başka bir eleştiri de, kendisine kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme görevi verilen üyenin Yüksek Mahkeme'de daimi üye olmamasıdır. Bu üyenin görevinin başında olması, kendisine verilen göreve (davaya) bağlı bulunmaktadır. Bu da yürütme organının istediği takdirde etki yapacağı zayıf bir noktadır. Üyenin sürekli olmaması, yürütme organının kendisini etkilemesini kolaylaştırmaktadır.²²

Davanın Yüksek Mahkeme nezdinde görülmesine gelince, iptali gündeme gelen kanun, Bakanlar Kurulu'nun veya iki meclisten birinin kararıyla Yüksek Mahkemeye sevk edilir. Bu sevk kararı, mahkemenin toplanmasına yol açmayıp, mahkemenin toplanabilmesi için Kralın iradesini beyan etmesi ve Bakanlar Kurulu'nun bunu onaylaması gerekir. Irak 1925 Anayasası'nın 86. maddesine göre, herhangi bir kanunun tamamının veya bir kısmının anayasaya uygun olup olmadığına ilişkin Yüksek Mahkeme kararının, mahkeme üyelerinin üçte iki oy çokluğuyla verilmesi gerekir. Yine aynı maddenin 1. fıkrası uyarınca Mahkemenin bir kanunun veya bazı hükümlerinin anayasaya aykırı olduğuna dair verdiği karar sonucunda bu kanun veya anayasaya aykırı olan kısmı mahkeme kararının verildiği tarihten itibaren iptal edilmiş sayılır. Ancak bu durumda mahkemenin, iptal edilen hükümlerin uygulamasından kaynaklanan zararları bertaraf edecek bir karar çıkarması gerekir. Mahkemenin bu hususta verdiği kararlar kesin olup, herkesi bağlar ve başka herhangi bir kurul nezdinde bu kararlara itiraz edilemez. Böylece bu kararların tüm mahkemelerde ve dairelerde uygulanması gerekir.²³

Yüksek Mahkemenin işleyişinde dikkat çeken hususlardan biri de, bu Mahkemenin, anayasaya aykırı kanun hükümlerini incelemek üzere toplanmak için Kral vasıtasıyla ve Bakanlar Kurulunun onayıyla çağrının yapılmasının gerekmesidir.

²¹ Abdullah Elbüsteni, *Museheme fi İded el-Destur el-Deim ve Kanun el-İntihab*, Bağdat, 'y.y.' 1980, s. 68.

²² Mirze, a.g.e., s. 243.

²³ Mirze, A.e., s. 228.

Bundan dolayı, bu kanunun yürürlükte kalmasında talepte bulunan makamın menfaati varsa, kanun, anayasaya aykırı bulunmasına rağmen bu davetin yapılmayabileceği görülmektedir.²⁴

Son olarak Irak 1925 Anayasası'na yapılan eleştirilerden biri de, kanunların anayasaya uygunluk denetimi için Yüksek Mahkeme'ye başvuru hakkını sadece yürütme organına vermiş olmasıdır. Böylece Irak 1925 Anayasası, esasen vatandaşların hak ve hürriyetlerini güvence altına almak için kararlaştırılan bu hakkın kullanılmasından vatandaşları mahrum bırakmıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan, birey haklarıyla ilgili olarak Yüksek Mahkemenin, yasama ve yürütme organının anayasa maddelerini ihlal etmesini engelleyen ciddi herhangi bir güvence vermediği görülmektedir.²⁵

4. İdarenin Yargısal Denetimi

Bireylerin haklarını güvence altına almak için idarenin işlerini denetleyen idare mahkemelerinin oluşturulmasına ilişkin Irak 1925 Anayasası'nda bir madde bulunmamaktadır. Irak 1925 Anayasası'nın 73. maddesi şöyle demektedir: *"Irak hükümetinin açtığı veya aleyhine açılan tüm medeni davalarda ve ceza davalarında Irak'ta bulunan tüm bireyleri sivil mahkemelerin yargılama hakkı bulunmaktadır... dini mahkemeler veya bu kanunda belirtilecek veya yürürlükte olan diğer kanunlarda belirtilecek özel mahkemeler yetkisine giren davalar ve hususlar bundan hariç tutulur"*.

Yukarıdaki maddeden, Irak'ın tek yargı sistemini haiz devletlerden olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ülkede, bireylerin kendi aralarındaki veya idari organlarla olan, tüm ihtilaflara bakan sadece tek bir yargı makamı bulunmaktadır. Bilahare bu uygulama diğer yasa maddeleriyle de devam ettirilmiştir. 1956 tarihli ve 88 sayılı Medeni ve Ticari Muhakeme Usulü Kanunu'nun 18. maddesine göre, tüm medeni ve

²⁴ Hamid Elsaidi, *Mebedi el-Kanun el-Desturi ve Tatawir el-Nidam el-Siyasi fi'l- Irak*, Musul, 'y.y.' 1990, s. 158; Nime Elsaid, *El-nudum el-Siyasiye fi'l-Şark el-Aosat*, 1. c, Bağdat, Matbaat el-Mearif, 1978, s. 70.

²⁵ Mirze, a.g.e., s. 228.

ticari dava ve durumlarda hükümet dahil tüm gerçek veya tüzel kişileri yargılama hakkı sivil mahkemelere aittir.²⁶

III. Geçici 1958 Irak Anayasası'nda siyasi haklar ve Güvenceleri

A. Geçici 1958 Irak Anayasası'nda siyasi haklar

1. Vatandaşlık Hakkı

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın 8. maddesinde, vatandaşlık hükümlerinin kanunla düzenleneceği hükmüne yer verilmiştir. Bu hükmün yanında, 1925 tarihli Irak Anayasası zamanında yürürlüğe girmiş olan 1924 tarihli ve (42) sayılı Vatandaşlık Kanunu yürürlükte kalmıştır.

Hemen belirtmek gerekir ki, Devrim Hükümeti'nin yürürlüğe koymuş olduğu 1959 tarihli ve 67 sayılı “Geçici Anayasaya ve Devrim Hedeflerine Aykırı Olan Kanunların İptaline İlişkin Kanun” gereğince, Krallık zamanında çıkarılan Irak vatandaşlığının düşürülmesine ilişkin kararnameler iptal edilmiştir. Bu kararnameleri, Irak Vatandaşlığının Düşürülmesine İlişkin 1933 tarihli ve 62 sayılı Kararname ve tadilleri ile 1954 tarihli ve 17 sayılı Irak Vatandaşlık Kanunu zeyil Kararnamesi olarak sayabilmek mümkündür. Bunlara ilaveten Iraklıların vatandaşlığının düşürülmesine ilişkin tüm kararlar da iptal edilmiştir.²⁷

2. Seçme ve Seçilme Hakkı

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda seçme ve seçilme haklarına ilişkin kesin bir hüküm bulunmamakla birlikte, bu Anayasanın 7. maddesinde, yetkinin kaynağının halk olduğu düzenlenmiştir. Bu nedenle bu ilkenin geçerli olması için demokratik bir temel oluşturmak gerekmesinden hareketle, doğrudan doğruya genel seçim yoluyla halk tarafından seçilen temsilcileri vasıtasıyla bu yetkiyi kullanmaları için vatandaşlara fırsat vermek, Anayasa'nın anılan 7. maddesi hükmüne uygun

²⁶ İsam Elberazenci, “El-rakabe el-Kadaiye ale Aamel el-İdare fi'l-Irak ve Efek Tatawiraha”, *Mecellet el-Ulüm el-Kanuniye*, 4. c, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1985, s. 164.

²⁷ Elzubeydi, a.g.e., s. 221.

olacaktır. Ancak bu ilke mevzuatta yapılan bir düzenleme gereği olarak veya fiili olarak uygulanmamıştır.²⁸

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'na göre yetki iki kurula verilmiştir. Bunlardan birincisi Egemenlik Meclisi'dir. Anayasa'nın 20. maddesine göre Cumhurbaşkanlığını Egemenlik Meclisi üstlenir ve bu Meclis bir başkan ve iki üyeden oluşur. Anayasa, Meclis'in seçim veya tayin yöntemini ve bunların görevden alınmalarını veya istifa etmelerini belirlememiştir. Uygulamada, silahlı kuvvetler başkomutanı bu Konseyi bizzat tayin etmiştir.²⁹

Yetkinin verildiği ikinci kurul ise, Bakanlar Kurulu'dur. 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın 21. maddesine göre, Bakanlar Kurulu yasama yetkisini üstlenir. Aynı Anayasa'nın 22. maddesine göre ise, Bakanlar Kurulu ve bakanlar ayrı ayrı olarak, bakanlığıyla ilgili işlerde yürütme yetkisi işlerini üstlenir. Bu da Bakanlar Kurulu'nun aynı zamanda yürütme ve yasama yetkisini kullandığını göstermektedir. Buna rağmen, adı geçen Anayasa, Bakanlar Kurulu'nun veya başbakanın, başbakan yardımcısının ve bakanların seçilme şartlarını belirtmemiştir.³⁰

Yukarıdaki açıklamalardan, Irak vatandaşlarının 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'na göre egemenlik yetkisinin kullanmasına ilişkin temsilcilerini seçmede herhangi bir rollerinin olmadığı görülmektedir.

3 - Toplanma ve Dernek Kurma ve Bunlara Üye Olma Hakları

a. Toplanma Hakkı

Toplanma hakkına ilişkin olarak 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Irak kanun koyucusu, 1959 tarihli ve 115 sayılı Genel Toplantı ve Yürüyüş Kanunu'nu çıkararak bu hakkı düzenlemiştir.

Bu Kanun, anılan toplanma hakkını ikiye ayırarak ele almıştır. Bunlardan ilki, bireylerin yaptığı toplantılar, ikincisi ise kanun tarafından izin verilen parti ve

²⁸ Abdülkerim, a.g.e., s. 118.

²⁹ Elzubeydi, a.g.e., s. 260.

³⁰ ELkadım, Hıdayir, ELsemirrai, EL-nıdam el-Desturi fi'l-Irak, s. 40.

sendika örgütlerinin ve sosyal kurulların yaptıkları toplantılardır. Kanun, ilgili idari otoriteden önceden izin almak kaydıyla, bireylere toplantı yapma hakkını tanımıştır. Bunun için kanuni ehliyeti haiz, iyi bir siyasi imajı olan en az üç kişiden oluşan bir komite tarafından bir talep sunulur. Bu komitenin toplantının düzenlenmesinden sorumlu olması, güvenliği ve düzeni ihlal etmemesi gerekir. Bu Kanun'un 4. maddesine göre, bahsi geçen talepte, toplantı zamanı, yeri ve toplantının amacının belirtilmesi gerekir ve bu talep toplantıdan en az (48) saat önce sunulur.

Kanun tarafından izin verilen parti ve sendika örgütlerinin ve sosyal kurulların yaptıkları toplantılarla ilgili düzenleme olan adı geçen Kanun'un 3. maddesinin a fıkrasına göre ise, kanun, izin almak yerine toplantı yapılmasından en az (48) saat önce ilgili idari makamlara haber verilmesi gerektiğini ve bu haberde toplantının yeri, zamanı ve amacının belirtileceğini düzenlemiştir.³¹

Aynı Kanun'un 5. maddesinin a bendinde ise, toplantının kamu güvenliğini tehlikeye düşürdüğü veya cumhuriyet düzenine aykırı olduğunun idari makamca takdir edilmesi halinde, talep reddedilebilir. İdarenin bu takdir yetkisinin sınırları ise oldukça geniştir.

Yine idari otorite, parti, sendika ve sosyal kurulların yapmak istedikleri toplantının kamu güvenliğini tehlikeye düşüreceğini takdir ederse, aynı Kanun'un 5. maddesinin b bendi gereği, parti, sendika ve sosyal kurulların toplantı yapılmasına ilişkin talebini reddedebilir. Aynı Kanun'un 5. maddesinde, toplanma hakkı kapsamında idareden izin isteyebilecek sujeler olan bireyler, parti ve sendika ve sosyal kurulların kendilerine yapılan tebligattan itibaren beş gün zarfında ret kararına idari organ nezdinde itiraz etme hakları bulunmaktadır. Bu halde, adı geçen Kanun'un 6. maddesinin a bendi gereği, idari organ, kendi görüşüyle birlikte iki gün içinde itirazı o yerdeki en yüksek yargı organına havale eder. Yargı organının itirazın kendisine ulaştığı tarihten itibaren beş gün içinde bu itiraz hakkında bir karar vermesi gerekir. Yargı organının bu hususta vereceği karar, aynı Kanun'un 6. maddesinin b bendi gereği kesindir.

³¹ Cemil, a.g.e., s. 108.

b. Dernek Kurma ve Derneğe Üye Olma Hakkı

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda, dernek kurma ve derneklere üye olma haklarına da değinilmemiştir. Ancak 1960 tarihli ve 1 sayılı Dernekler Kanunu'nu yürürlüğe girmesi ile, kanun koyucu bu hakkı düzenlemiştir. Bu Kanunun 4. maddesi derneğin amaçlarına aşağıda sayılan sınırlamaları getirmiştir:

- 1- Derneğin amacının ülkenin bağımsızlığı ve milli birliğiyle çelişmemesi
- 2- Derneğin amacının cumhuriyet düzeniyle çelişmemesi
- 3- Derneğin amacının demokratik rejim gerekleriyle çelişmemesi
- 4- Derneğin amacının değişik etnik gruplar veya dinler veya mezhepler arasında ayrımı veya nifakı amaçlamaması
- 5- Derneğin amacının belirsiz veya gizli amaçlı olmaması
- 6- Derneğin amacının kamu düzenine ve adaba aykırı olmaması

Adı geçen Kanun'un 5. maddesine göre dernekler, kurucuları tarafından imzalı ve ekinde tüzüğü bulunan bir beyanı İçişleri Bakanlığına sundukları tarihten itibaren otuz gün geçtikten sonra kurulur.

Derneğin kuruluş talebinin reddine ilişkin İçişleri Bakanının verdiği karar, Temyiz Mahkemesi Genel Kurulu nezdinde temyiz edilebilir. Böylece Kanun, derneklere ruhsat verilmesinde Bakanlar Kurulu'nun denetimsiz yetkisine son vermiş ve derneklere ruhsat verilmesini, kontrolünü ve derneğin sona erdirilmesine ilişkin son kararı, Irak'ın en yüksek yargı organı olan Temyiz Mahkemesi Genel Kurulu'na vermiştir. Bu husus da, siyasi düzenlemenin bağımsızlığını güvence altına almakta ve korumakta olup, hukukun üstünlüğünü de sağlamaktadır.

Dernekler Kanunu'nun 22. maddesinin 1. fıkrasına göre, dernekleri genel denetim hakkı ve görevi, İçişleri Bakanı'na vermiştir.

Siyasi partiler kurma ve bunlara üye olma haklarına gelince, Dernekler Kanunu, siyasi partiler ve tabi olacakları hükümleri şöyle ifade etmektedir: “*Parti, siyasi hedefi olan bir dernek olup, partilere ilişkin özel hükümlere ilaveten partiler, bu kanunda derneklerin tabi oldukları tüm hükümlere tabidirler*”.

Anılan Kanun’un 5. maddesi, derneklerde olduğu gibi, siyasi partilerin de, kurucuları tarafından imzalı ve ekinde tüzük bulunan bir beyanı İçişleri Bakanlığına sundukları tarihten itibaren otuz gün geçtikten sonra kurulacağını düzenlemiştir. Bu Kanun’un 33. maddesi de, parti kurucularının, Kanun’un 5. maddesinin 1. fıkrasına göre bildirim sunulurken kurulan partiyi desteklediklerine dair üyelik şartlarını haiz elli kişi tarafından imzalanmış bir beyannameyi İçişleri Bakanına sunmalarını zorunlu kılmıştır.

Bu Kanun’un 31. maddesinin 2. fıkrası, bazı vatandaşların partilere üye olmalarını yasaklamıştır. Bunlar, silahlı kuvvetler mensupları, kadılar (hakimler) dışişleri görevlileri, ilkokul ve lise öğrencileri, il, ilçe ve bucak idari birimlerin başkanları olarak sıralanabilir. Ancak Kanun’un 31. maddesinin 3. fıkrası ile, akşam eğitimi için okula girenler bu yasağın dışında tutulmuştur. Ancak yine de öğrencinin, okuduğu okulda veya fakültede ne türden olursa olsun parti faaliyetinde bulunmasını yasaklamıştır.

Yine bu Kanun’un 32. maddesinde, devlet memurlarının ve genel bir kamu hizmeti sunmakla görevlendirilen herkesin, resmi görevini yaparken kendisinden beklenen tarafsızlığa aykırı şekilde parti faaliyetlerinde bulunması veya yönlendirmeler yapması, resmi mesai saatlerinde veya çalıştığı resmi dairede herhangi bir şekilde parti çalışması yapması yasaklanmıştır.

Bu Kanun’un 34. maddesinin 2. fıkrası gereğince, partilerin gerek kuruluşu veya çalışması gerek üyelerinin eğitimi, giyimleri veya donanımları bakımından askeri teşkilata veya yarı askeri teşkilata benzer kıyafetleri giymeleri yasaklanmıştır.

Son olarak bu Kanun'un 36. maddesi, partilere, görüşlerini açıklaması bakımından siyasi bir gazete çıkarmasına, kanunda öngörülen çerçevede izin vermiştir.³²

4. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, Anayasanın 11. maddesiyle güvence altına alınmıştır. Anayasanın 11. maddesine göre, “inanç ve ifade özgürlüğü, kanun çerçevesinde güvence altındadır”. Ancak anılan madde, izin verilen ifade şekillerini belirlememiş olup; bu, Anayasa'nın her türlü görüşlerin açıklanmasını güvence altına aldığını göstermektedir.³³

Ancak ifade özgürlüğü 1960 yılının ortasından itibaren birçok sınırlamayla karşı karşıya kalmıştır. Hükümet yetkilileri, basın özgürlüğüne müdahale ederek birkaç gazeteyi soruşturmaya, kovuşturmaya ve yayın durdurulması cezasına tabi tutmuştur. Yine birçok gazete ve gazete yazarları, “Olağanüstü Hal Mahkemeleri”ne sevk edilmiş ve böylece gazeteler, düşünce özgürlüğüne ilişkin konuları yayınlamaz veya hükümeti eleştiremez duruma gelmişlerdir.³⁴

5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası, bu hakka açık bir şekilde değinmemiştir. Ancak Anayasanın 9. maddesine göre, “*vatandaşlar, hak ve kamu yükümleri bakımından kanun karşısında eşittir. Cinsiyet veya köken veya dil veya din veya inançları nedeniyle bunlar arasında ayrım yapılmaz*”. Bu madde, haklar ve kamu yükümleri bakımından vatandaşlar arasında eşitlik getirmiş, ancak bu hakların türünü belirlememiştir. Bu nedenle bu maddenin kamu hizmetine girme hakkı da dahil siyasi hakları kapsadığını söyleyebiliriz. Ancak bu madde düzenlemesi yanında, vatandaşlara, fırsat eşitliği ve eğitim hakkını sağlamak gibi belirli imkanlar

³² Nori Abdulhamid ,Tarih el-Wizarat el-Irakiye fi'l-Ahd el-Cumhori (1958-1968), 4. c, 1. bs, 'y.y.' Beyt Elhikme, 2002, s. 7-8.

³³ Abdülkerim, a.g.e., s. 156.

³⁴ Abdülkerim, A.e., s. 145.

sağlanmadan bu hakta fiili eşitlik sağlanması mümkün değildi. Ancak bu konularda 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.³⁵

B. Geçici 1958 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi

1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi

1925 Anayasası gibi 1958 Irak Geçici Anayasası'nda da hukukun üstünlüğü konusunda bir hüküm bulunmamaktadır. Uygulamada bu ilkeye ne oranda bağlı kalındığı, aşağıdaki açıklamalarla izah edilmeye çalışılacaktır.

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın 9. maddesine göre, *“vatandaşlar, hak ve kamu ödevleri bakımından kanun karşısında eşittir. Cinsiyet veya köken veya dil veya din veya inançları nedeniyle bunlar arasında ayrım yapılmaz”*. Bu madde metninden, Anayasa'nın, siyasi haklar da dahil olmak üzere, tüm haklarda vatandaşlar arasında eşitliği kabul ettiği anlaşılmaktadır.

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın 9. maddesiyle köken ve dilde eşitlik getirilmesine rağmen, Anayasanın, Türkmenler, Hristiyanlar, Sabiler ve Yezidiler gibi diğer azınlıkların haklarını inkâr edip sadece Kürt azınlığa haklar tanıyarak, Irak'ta yaşayan diğer azınlıklar hakkında anayasal ayrımcılık yaptığı ifade edilebilir.

1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın 3. maddesine göre, Araplar ve Kürtler, bu vatanda ortak olup, Anayasanın Irak'ın birliği çerçevesinde bunların milli haklarını kabul edeceği düzenlenmiştir. Bu bakımdan 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'na şiddetli eleştiriler yönetilmiş bulunmaktadır. Zira bu husus, 9. maddenin getirdiği eşitlik ilkesine tamamen aykırı bulunmaktadır.

Anayasa'nın tadiline ilişkin olarak 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda, Irak 1925 Anayasası'nın tersine, Anayasa'nın değiştirilme usul ve esaslarına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Irak 1925 Anayasası, bu hususu 118. ve 119. maddelerinde düzenlemişti. 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın bu hususa

³⁵ Abdülkerim, A.e., s. 132.

değınmemesi konusunda hukukçular, bu Anayasa'nın geçici suretle ihdas edilmiş olmasını ve bu konunun ancak kalıcı anayasalarda ele alınacağını gerekçe olarak göstermişlerdir.³⁶

Buna göre 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası, yumuşak bir Anayasa olup, yürürlükte olan kanunların değiştirilmesinde izlenen usul takip edilerek bu Anayasa'da değişikliğe gidilebilir.

Şunu da belirtmek isteriz ki, 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükte olduğu süre içerisinde bu Anayasa'da herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Aslında bu Anayasa fiilen uygulanmadığı için değişiklik yapılmasına da gerek kalmamıştır. Örneğin otorite, Anayasa hükümleri gereğince kullanılmamış olup, onu elinde bulunduranların iradesi doğrultusunda kullanılmıştır. İşte bu nedenle bu Anayasa'nın tadil edilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.³⁷

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda anayasanın üstünlüğü ilkesinin haklara bir güvence olarak yer almadığı ve yasama organı tarafından çıkarılan normal kanunların anayasaya uygunluğu konusunda Anayasaya bir üstünlük sağlanmadığını söylenebilir.

2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Bilindiği üzere Anayasa, erklerin yetkilerini aşmamaları bakımından her organın ihtisaslarını ve bu ihtisasları nasıl kullanacağını belirleyerek organlar arasındaki ilişkiyi düzenler. Maalesef 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nı kaleme alanlar, kuvvetler ayrılığı konusunda, anayasanın erkler ayrılığına ilişkin belirleyici olması hususunun düzenlemesinde başarılı olamamışlardır. Erklerin kullanımında yalnızca bir kurula, Bakanlar Kurulu'na görev verilmiştir.

Yasama yetkisi, 21. madde gereğince Egemenlik Meclisi'nin onayı ile Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Bakanlar Kurulu, bir başbakan ve birkaç üyeden

³⁶ Raad Neci Elcedde, İhsen Hamid Elmifrici, Gıtran Zğayir Nime, *Elnadariya Elamme fi Ekanun Eldusturi wa Elnıdam Eldusturi fi Elirak*, Bağdat, 'y.y.' 1990, s. 354.

³⁷ Elcedde, Elmifrici, Nime, A.e., s. 355.

oluşur. Anayasa, bu üye sayısı konusunda bir alt sınır getirmemiş olup, bakan olarak tayin edilen kimsede bulunması gereken şartları da belirtmemiştir. Yine ne Anayasa ne de 1959 tarihli ve 74 sayılı Yürütme Organı Kanunu, bakanların tayini veya görevden alınmaları veya istifalarına ilişkin kuralları açıklamıştır. Böylece başbakanın bakanların tayin ve görevden alınmalarında büyük rol oynadığını söylemek mümkündür.³⁸

Egemenlik Meclisi ise, bir başkan ve iki üyeden oluşur. Ancak Anayasa bu Meclisin başkan ve üyelerinin tayin yöntemini ve usulünü ve bu Meclise üye olan kişide bulunması gereken şartları da belirtmemiştir.

Egemenlik Meclisi'nin başkan ve üyelerini tayin etme yetkisi başbakana aittir. Egemenlik Meclisi'nin yetkileri ise, Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği kanunları onaylamakla sınırlı bulunmaktadır. Ancak 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası, Egemenlik Meclisi'nin Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kanunları reddetme veya bunlara itiraz etme hakkının olup olmadığını veya bu Meclisin anılan kanunları onaylamak zorunda olduğunu belirtmemiştir. Yine Anayasa, Meclisin, hangi süre içerisinde onay vermesi gerektiğini de düzenlememiştir. Böylece Egemenlik Meclisi'nin, Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı kanunları onaylamaması durumunda, hangi hükümlerin uygulanması gerektiği konusunda da açıklık yoktur. Buna dayanarak diyebiliriz ki, Bakanlar Kurulu'nun gerçekleştirmek istediği bir projeyi, Egemenlik Meclisi'nin reddetme hakkı bulunmamaktadır. Bu çıkarımımız uygulamada da böyle olması ile ispatlanmıştır.³⁹

Yürütme organına gelince, Anayasa'nın 22. maddesine göre yürütme yetkisi, Bakanlar Kurulu'na ve bakanlarca kullanılacaktır. Bu maddeye göre, "Bakanlar Kurulu ve bakanların her biri kendi ilgili bulunduğu işlerde yürütme organı işlerini üstlenir".

Yargı organına ilişkin olarak Anayasa'nın 23. maddesine göre "hakimler bağımsız olup, bunların üzerinde kanundan başka bir otorite bulunmamaktadır.

³⁸ ELkadım, Hıdayir, ELsemırrai, *El-nıdam el-Desturi fi'l-Irak*, s. 33.

³⁹ Latif, a.g.e., s.246.

Herhangi bir otorite veya kişi yargı bağımsızlığına veya adaletin işleyişine müdahale edemez ve yargı organının kuruluş ve görevleri kanunla düzenlenir”.

Yargının bağımsızlığı hakkında Anayasaya bir madde koymak, tek başına bu bağımsızlığı güvence altına almaya yeterli olmayıp, hâkimlerin seçilmelerine, görevden alınmalarına, nakillerine veya disiplin soruşturmalarına ilişkin bağımsızlığını güvence altına alan temel güvencelerin getirilmesi şarttır. Ancak yine de, Anayasa, hâkimlerin bağımsız olduklarını, yargılama yaparken üzerlerinde kanundan başka bir otoritenin bulunmadığını vurgulamakta ve Anayasa’nın 23. maddesine göre de, herhangi bir makam veya kimse yargı bağımsızlığına veya adalet işlerine müdahale edememektedir.

Ancak 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası, hakimlerin seçilmesi, nakli veya görevden alınmalarını, yürütme organının hakimlerin işlerine müdahale etmesine karşı yeterince güvence altına almamış olup, bu işi kanuna bırakmıştır. Hakimlerin seçilmeleri, nakilleri veya görevden alınmalarında bakanlar kuruluna geniş yetkiler veren 1956 tarihli ve 58 sayılı Yargı Hizmet Kanunu, yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi anılan kanun hakimlerin durumuna ilişkin bir komite oluşturmuştur. Buna ek olarak Kraliyet zamanında çıkarılan ve Cumhuriyet Dönemi’nde 1958 tarihli ve 1 sayılı kanunla Kurulmuş Bulunan Yargı Müessesesinin Temizlenmesine İlişkin Kanun’un yürürlükte olması da, yargı bağımsızlığını daha da zayıflatmış bulunmaktadır.

“Kurulmuş Bulunan Yargı Müessesesinin Temizlenmesine İlişkin Kanun”un 1. maddesine göre 55 yaşını dolduran veya en az 15 yıldan beri görevde bulunan herhangi bir hakim veya kadı, Adalet Bakanı’nın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından emekliliğe sevk edilebilir.

Aynı Kanun’un 2.maddesinin 1.fıkrasına göre, Bakanlar Kurulu, Adalet Bakanı tarafından seçilen üç üyeden oluşan bir komitenin hazırladığı rapora dayanarak herhangi bir hakimin, kadının veya hakim yardımcısının görevde kalmaya devam etmesinin kamu menfaatine zararlı olduğunu düşünürse, bunların görevden

alınmalarına, işten el çektirilmelerine veya görevden uzaklaştırılmalarına karar verebilir.⁴⁰

Yukarıdaki açıklamalardan 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'na göre Bakanlar Kurulu'nun yargı organı üzerinde otoritesinin bulunduğu görülmektedir. Böylece Bakanlar Kurulu, yargı organının üzerindeki hakimiyetinden başka yasama ve yürütme organları görevini de üstlenmiştir. Bakanlar Kurulu'nun bu yetkileri kötüye kullanması durumunda bu kötüye kullanmayı durduracak veya engelleyecek herhangi bir anayasal veya yasal sınırlama da bulunmamaktadır.

Yasama ve yürütme organlarının tek elde toplanmasının Irak'ın içinde bulunduğu durumdan veya geçiş döneminden kaynaklandığı söylenebilir. Aslında geçiş dönemlerinde yasama ve yürütme organlarının tek elde toplanması, hedeflere ulaşmak için zorunlu olabilir. Ancak bu hedeflerin arkasında açık bir şekilde siyasi bir düşüncenin bulunması şarttır. Ancak 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın uygulandığı süreçte demokratikleşmek için yetkilerin tek elde toplanması uygulamasından çok, demokratik olmayan ve kalıcı olmayı hedefleyen bir denetimsizlik gerçekleşmiştir.⁴¹

3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Kanunların Anayasa'ya uygun olup olmadığının denetlenmesi konusunda bir anayasa mahkemesi oluşturulmasına ilişkin 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda bir hüküm bulunmadığını görüyoruz. 1925 Anayasası ise, 81., 82., 83., 84., 85., 86. ve 87. maddelerinde, Irak Geçici 1958 Anayasası'nın aksine, denetim görevinin yüksek mahkemede olduğunu belirtmiştir. Hal böyle iken, bazı hukukçular, kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminin 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda da bulunduğunu ve bu denetimin genel kurallardan çıkarılabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu hususta Dr. İsmail Mirza, şunları söylemektedir: “Kanun koyucu, Geçici Anayasa hükümlerini koyarken kuşkusuz toplumumuzun siyasi düzenlemesine yönelerek, halk egemenliği ve halkın haklarının korunması ilkesini

⁴⁰ Elbüsteni, a.g.e., s. 191.

⁴¹ ELkadım, Hıdayir, ELsemırrai, *El-nıdam el-Desturi fi'l-Irak*, s. 34.

vurgulamıştır. Geçici Anayasaların doğası gereği bu anayasalar, Anayasal ilkelere ilişkin tüm detaylara değinmez; bu Anayasalarda sadece en önemli ilkelere ilişkin maddeler bulunur. Bu Anayasalar, tüm düzenlemeleri genel ilkeler hükümlerine ve Anayasal örf'e bırakır. Buradan hareketle Irak Geçici 1958 Anayasası, kanunların Anayasaya uygunluğu konusunda denetlenmesine ilişkin düzenlemeye değinmemiştir".⁴²

Ancak bu görüşü kabul etmek mümkün değildir. Zira daha önce de belirttiğimiz üzere bu denetimi üstelenecek bir kurulun bulunduğuna ilişkin Anayasada açık bir hüküm bulunmamakta olup; Anayasa, bu görevi mahkemelere de tevdi etmemiştir. Anayasa koyucu, bu iradede olsaydı, Anayasada bu hususta açık bir hüküm bulunurdu.⁴³

4. İdarenin Yargısal Denetimi

İdari işlerde yargı denetimine gelince, bu hususta Irak Geçici 1958 Anayasası'nda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

İdareye ait işlerde yargı denetimine ilişkin Anayasada bir madde bulunmamasına rağmen, bazı kanunların bu denetim görevini normal yargıya tevdi ettiğini görmekteyiz. Örneğin 1960 tarihli ve 1 sayılı Dernekler Kanunu'nun 5. maddesinin 3.fıkrası, derneklere ruhsat verilmesi, denetlenmesi ve derneklerin sona erdirilmesi hususlarında nihai yetkiyi Temyiz Mahkemesi'ne vermiştir.

Hal böyle iken bazı kanunlar, idarelerin kendi işlemlerinden kaynaklanan anlaşmazlıklara bakmak üzere özel idari konseyler kurulmasını düzenlemiştir. Buna örnek olarak 1960 tarihli ve 24 sayılı Sivil Hizmet Kanunu'nu gösterebiliriz. Bu Kanun'un 59. maddesine göre *"bu kanun veya 55 sayılı ve 1956 tarihli Sivil Hizmet Kanunu gereğince hizmet haklarından kaynaklanan davalara mahkemeler bakamaz; bu gibi davalara ve bunlardan kaynaklanan hususlara ancak Genel Disiplin Meclisi bakar"*.

⁴² Mirze, a.g.e., s. 246.

⁴³ Abdülkerim, a.g.e., s. 167.

Son olarak şunu da belirtmek isteriz ki, bazı kanun maddeleri bizzat yürütme organına denetleme yetkisini vermiştir. Bu düzenlemelere örnek olarak 1959 tarihli ve 55 sayılı Pasaport Kanunu'nu örnek olarak gösterebiliriz. Bu Kanun'un 6. maddesi, herhangi bir kimsenin adalet, güvenlik veya istisnai nedenlerle Irak dışına çıkmasının yasaklanması hususunda pasaport müdürüne yetki vermiştir. Buna göre yurt dışına çıkması yasaklanan herkes, bu hususta kendisine yapılan tebligattan itibaren 15 gün zarfında bu yasaklama kararına karşı İçişleri Bakanı'na itiraz edebilir. İçişleri Bakanı'nın bu hususta vereceği karar kesindir.⁴⁴

IV. Geçici 1964 Irak Anayasası'nda Siyasi haklar ve Güvenceleri

A. Geçici 1964 Irak Anayasası'nda Siyasi haklar

1. Vatandaşlık Hakkı

Geçici 1964 Irak Anayasası'nın 18. maddesinde Irak vatandaşlığının kanunla düzenleneceği ifade edilmiştir. 1964 Irak Geçici Anayasası, bunu düzenlerken daha önceki Irak Anayasalarında ifade edildiği gibi vatandaşlık haklarından herhangi birini düzenleyen hükümlere yer vermemiştir. 1963 tarihli ve 43 sayılı Irak Vatandaşlık Kanunu, 1964 Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükte kaldığı dönemde de uygulanmaya devam etmiştir. Bu Kanun, Irak vatandaşlık hükümleri, yabancılara Irak vatandaşlığının verilmesi, vatandaşlığın kaybedilmesi ve geri alınması durumları ile seçme ve seçilmeye ilişkin hükümleri içermektedir.

1963 tarihli ve 43 sayılı Irak Vatandaşlık Kanunu, haklar bakımından doğuştan Irak vatandaşı olanlar ile sonradan Irak vatandaşlığına geçenler arasında farklılıklar olacağını düzenlemiştir. Bu Kanun'un 10. maddesinin 1. fıkrasına göre, "Irak vatandaşlığına geçen yabancılar, 5., 7., 8., 12., 13. ve 17. maddelere göre Irak vatandaşlığına geçtikleri tarihten itibaren 5 yıl geçmeden, doğuştan Irak vatandaşı olan kimselerin sahip oldukları hakları elde edemezler. Yine sonradan Irak vatandaşlığına geçenler, Irak vatandaşlığına geçmeye hak kazandıkları tarihten

⁴⁴ Elberazenci, a.g.e., s. 172.

itibaren 10 yıl geçmeden herhangi bir kurula veya temsilciliğe üye seçilemezler veya idarece tüm bu kurullara üye olarak da atanamazlar. Bu kurullara seçilmeye ve atanmaya ilişkin tek istisna olarak, ilgili kanun hükümlerine göre, Müslüman olmayan dini cemaatlerin dini meclis ve mahkemelerine seçilme veya atanma durumu düzenlenmiştir.⁴⁵

2. Seçme ve Seçilme Hakkı

1964 Irak Geçici Anayasası'nın 39. maddesine göre yalnızca Irak vatandaşı olanlar seçme hakkını kullanabilirler ve Iraklıların seçme haklarını kullanmaları, onların vatandaşlık görevidir. Anayasa'nın 62. maddesine göre ise, Millet Meclisi seçimleri genel seçim yoluyla ve gizli oy yöntemiyle seçilen üyelere yapılır.

7 sayılı ve 1967 tarihli Millet Meclisi Üyelerinin Seçilmelerine İlişkin Kanun, bu Anayasa'nın gölgesinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun'un 1. maddesine göre, her erkek ve kadının Millet Meclisi üyelerini seçme hakkı bulunmaktadır. Aynı Kanun'un 20. maddesinde de, Millet Meclisi üyeliğine aday olan veya aday gösterilenlerin Iraklı anne ve babadan doğmuş olmalarının zorunlu olduğu düzenlenmiştir. Buna göre, 1964 Irak Geçici Anayasası, Iraklı kadınların temsil meclislerinde seçme ve seçilme hakkını tanıyan ilk Anayasa olmaktadır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, iktidarı elinde bulunduranların Irak vatandaşlarını seçme ve seçilme haklarını kullanmaya teşvik etmek amacı ile verdikleri ilanlara ve yaptıkları açıklamalara rağmen genel olarak Iraklılar, seçme ve seçilme hakkını kullanmamışlardır. 1967 tarihli ve 7 sayılı Millet Meclisi Üyelerinin Seçilmesi Hakkındaki Kanun yayınlandıktan sonra da bu durum değişmemiştir. Anılan Kanun uygulanmamış olup, 1964 Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükten kaldırılması ile bu Kanun da yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁶

⁴⁵ Abdülkerim, s. 187.

⁴⁶ Mundir Elşawi, *El-iktira el-Siyasi*, Bağdat, Menşurat Eladele, 2001, s. 164.

3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı

Anayasa'nın 32. maddesi, toplantı hakkını düzenlemiştir. Bu maddeye göre, Iraklıların önceden bildirimde bulunmadan, silahsız ve sakin bir şekilde toplantı yapma hakkı bulunmaktadır ve genel toplantılar, yürüyüşler ve mitingler kanun çerçevesinde yapılır. Anayasa'nın bu madde metni, Irak'ta toplantıya ilişkin Anayasal düzenleme alanında gelişmeler olduğunu göstermektedir. Anılan madde, toplantı yapılırken idari otoriteye bildirimde bulunulmasını şart koşmayarak, bu idari otoriteye karşı bireylere sınırlı da olsa güvenceler vermiş bulunmaktadır.

Ancak yürürlükte kalan 1959 tarihli ve 115 sayılı Genel Toplantı ve Yürüyüş Kanunu, partilere, sendikalara, sosyal örgütlere ve kurullara ilişkin toplantılar ile bireylerin sayılan amaçlar dışındaki toplantıları için ilgili idari makama haber verilmesini şart koştur. Bu nedenle Anayasal metin ile anılan Kanun metni arasında açık bir çelişki ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu durumun hukuk yönünden kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁷

Dernek kurma ve derneklere üye olma hakları ise, Anayasa'nın 31. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede, hukuka uygun yollarla ve ulusal temellere dayalı dernekler ve sendikalar kurma özgürlüğünün kanun çerçevesinde güvence altına alınmış olduğu ifade edilmiştir. Bu hakkın düzenlenmesine ilişkin yeni bir kanun çıkmaması nedeniyle 1960 tarihli ve 1 sayılı Dernekler Kanunu, bu Anayasanın yürürlükte olduğu tarihte de yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

Yukarıdaki açıklamalarda dernek kurma ve derneklere üye olma konularında özgürlükçü düzenlemeler bulunduğu ifade edilmiş olsa da, uygulamada derneklerin ve siyasi partilerin özgür bir şekilde kurulması çok mümkün olmamıştır. Siyasi partilerin kurulmasına, "Arap Sosyalist Birlik Partisi" hariç olmak üzere, izin verilmemiştir". Arap Sosyalist Birlik Partisi için vatandaşların bu partinin kuruluş aşamasında veya kurulduktan sonra bu partiye üye olma haklarını kullanmalarının da mümkün olmaması nedeniyle, kelimenin tam anlamıyla siyasi bir parti olmadığı

⁴⁷ Edmon Ribat, *El-wasıt fi'l-Kanun el-Dusturi*, 2. c, Beyrut, Dar Elilm Lilmeleyin, 1971, s. 238.

söylenebilir. İktidarı elinde bulunduranlar, halk nezdinde kendilerine meşruiyet kazandırmak için anılan partinin kurulmasına izin vermiş oldukları ifade edilmiştir.⁴⁸

4. İfade Özgürlüğü

1964 Irak Geçici Anayasası, ifade özgürlüğünü güvence altına almıştır. Anayasası'nın 29. maddesine göre, ifade özgürlüğü ve bilimsel araştırma yapmak güvence altında olup, herkesin kanun çerçevesinde yazılı, sesli veya görüntülü olarak görüşünü beyan etmeye ve yayınlamaya hakkı bulunmaktadır. Yine Anayasa'nın 30. maddesine göre, basın ve yayın da kanun çerçevesinde garanti altına alınmıştır. Ancak 1964 Irak Geçici Anayasası'nın bu hakkı açık bir şekilde güvence altına almasına ve gerek basın ve yayın yoluyla ve gerekse başka yollarla fikir özgürlüğünü düzenlemesine rağmen, bunu düzenleyen kanunlar, bu hakkı sınırlama yoluna gitmiştir. Örneğin 53 sayılı ve 1964 tarihli Matbuat Kanunu'nun 21-26. maddelerinde yayınlanması yasaklanan konular belirlenmiştir. Bu yasaklanan konular, ilgili resmi makamdan izin almadan Cumhurbaşkanına veya yardımcısına ait yazılı, sesli veya görüntülü olmak üzere herhangi bir beyanda bulunmak veya Irak'ın Arap ülkeleriyle ya da dost ülkelerle ilişkilerini karalamak veya Cumhuriyeti ve müesseselerini kötülemek veya sömürgeci, gerici, bölgesel ve komünist düşünceleri yaymak, devletin iç ve dış güvenliğinin ihlal edilmesini teşvik etmek veya suç işlenmesini teşvik etmek veya kanunlara uymamak veya herhangi bir yasal işleme karşı koymaktır. Böylece ifade özgürlüğü, rejimi memnun edecek şekilde sınırlandırılmıştır.⁴⁹

5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

1964 Irak Geçici Anayasası, bu hakka açık bir şekilde değinmemiştir. Ancak diyebiliriz ki, bu hakkın Anayasa ile tanındığı sonucuna Anayasa'nın birkaç maddesinin düzenlemelerinden ulaşabiliriz. Örneğin Anayasa'nın 6. maddesi, Devletin tüm Iraklılara fırsat eşitliği sağlayacağını; 19. maddesi ise, Iraklıların cinsiyet veya köken veya dil veya din veya başka bir nedenle ayrıma tabi

⁴⁸ ELkadım, Hıdayir, ELsemırrai, *El-nıdam el-Desturi fi'l-Irak*, s. 74.

⁴⁹ Abdülkerim, s. 191-192.

tutulamayacağını ve haklar ile yükümlülüklerde eşit olduklarını düzenlemiştir. Anayasa, eşitliği ve fırsat eşitliğini güvence altına aldığına göre, bu, Anayasa'nın zımni de olsa, kamu hizmetine girme hakkını da ele aldığı anlamına gelmektedir.⁵⁰

B. Geçici 1964 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi

1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi

Geçici 1964 Anayasası'nda anayasanın üstünlüğüne ilişkin bir madde bulunmamaktadır. Ancak bu ilkeye ne kadar bağlı kalındığı aşağıdaki hususlardan anlaşılabilir.

Anayasa'nın 19. maddesine göre, "Iraklılar, cinsiyet veya köken veya dil veya din veya başka bir nedenle ayırım yapılmaksızın haklarda ve genel yükümlerde eşittirler. Ve bu Anayasa, Irak halkı ve Irak'ın birliği içerisinde Kürtlerin milli haklarını yer vermektedir".

Bu maddeden anlaşıldığı üzere, vatandaşlar arasındaki ayrımı önlemek için Anayasa, bu maddenin birinci fıkrasında dayanılabilecek esasları belirlemiştir. Bunlar; "cinsiyet veya köken veya dil veya din veya başka bir neden" olarak sıralanmıştır. Böylece Anayasa, hak ve genel ödevlerde tüm vatandaşlara eşit muamele yapılmasını güvence altına almıştır. Ancak Anayasa, bu maddenin ikinci bölümünde büyük bir hata yapmıştır. Bu da, sadece Kürtlerin milli haklarını kabul ederek, diğer azınlıkların örneğin Türkmenlerin, Asurilerin, Sabilerin ve Yezidilerin milli haklarını göz ardı etmesidir. Bu husus aynı maddenin birinci bölümüyle ikinci bölümü arasında çelişki yaratmaktadır. Bu durum eşitlik ve kanunun üstünlüğü ilkesinin açık bir ihlalidir. Böylece Geçici 1964 Irak Anayasası, Geçici 1958 Irak Anayasası'nın yolunu izlemiş olmaktadır.

Anayasa'nın değiştirilmesi hususundan bahsetmek gerekirse, Anayasa, yüzden fazla madde içeren uzun denilebilecek bir Anayasa olmasına rağmen,

⁵⁰ Şamran Hammedi, *El-nudum el-Siyasiye wa'l-Dusturiye fi'l-Şark el-Awsat*, Şeriket Eltabı wa Elneşir Elehliye, Bağdat, 1964, s. 61.

Anayasa değişikliklerinde uyulması gereken usulü düzenleyen bir madde bulunmamaktadır. Ancak o dönemde siyasi gerçeğin analiz edilmesiyle Geçici 1964 Irak Anayasası'nın değiştirilmesi yetkisinin Cumhurbaşkanı'na ve Bakanlar Kurulu'na verildiği anlaşılmaktadır.⁵¹

Yine yasama yetkisi, yürütme organının tasarrufunda bulunmaktadır. Anayasa, yasama yetkisini Bakanlar Kuruluna tevdi etmiştir. Böylece Bakanlar Kurulu, yasama ve yürütme görevlerini aynı anda yerine getirmiştir.

Tüm bunlara ek olarak Anayasa, 51. maddesinde, ülkenin güvenliğini ve selametini tehdit edecek şekilde genel bir tehlike bulunması halinde, cumhuriyetin varlığının korunması amacıyla kanun hükmünde kararnameler çıkarılması hususunda Bakanlar Kurulu'nun onayının alınması şartı ile, Cumhurbaşkanı'na yetki vermiştir.

“Cumhuriyetin varlığının, ülkenin güvenliği ve selametinin korunması” ifadesi geniş ve yoruma açık bir deyiş olup, aynı zamanda Cumhurbaşkanı'na hemen her alana müdahale imkanı sağlamaktadır. Bu durum, bireylerin tüm haklarının ve elde ettikleri tüm güvencelerin korunamamasına yol açar. Diğer taraftan Bakanlar Kurulunun onayının şart kılınması da, Cumhurbaşkanı'nın yetkisini sınırlandırmaz. Cumhurbaşkanı'nın çıkarmak istediği yasalara Bakanlar Kurulunun itiraz etmesi ihtimali düşüktür; zira Cumhurbaşkanı, tek başına başbakanı ve bakanlar kurulu üyelerini tayin eder ve bunları görevden alır.⁵²

2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

1964 Irak Geçici Anayasası'nın 61. maddesine göre, yasama yetkisi Millet Meclisi tarafından kullanılır ve 62. maddeye göre ise, bu Meclisin oluşturulması için özel bir kanun çıkarılır. Anılan Anayasa'nın 63. maddesine göre, geçiş dönemi süresince yasama yetkisi “Milli Devrim Komuta Konseyi ve Bakanlar Kurulu” tarafından kullanılır. Ancak Anayasa, 8 Eylül 1965 tarihinde değiştirildiğinde, geçiş

⁵¹ Elcedde, *El-teşriat el-Desturiye fi'l-Irak*, s. 84.

⁵² Elcedde, Elmifrici, Nime, *El-nadariya el-Amme fi'l-Kanun el-Desturi ve'l-Nıdam el-Desturi fi'l-Irak*, s. 318 ; Mundir Elşawi, *El-kanun el-Desturi ve'l-Mueseset el-Desturiye fi'l-Irak*, 2. bs, Bağdat, Matbaat Şefik, 1966, s. 200.

dönemi içerisinde yasama yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiş ve böylece Bakanlar Kurulu, yasama ve yürütme yetkisini aynı anda kullanan bir organ haline gelmiştir.

Bunlara ek olarak Anayasa'nın 44. maddesinde, kanunlar, yönetmelikler ve bakanlar kurulu kararlarının ancak Cumhurbaşkanının onaylamasıyla bağlayıcılık kazanacağı ve 51. maddesinde de, kendisinin belirleyeceği durumlarda Cumhurbaşkanının kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin olduğu düzenlenmiştir.

Yürütme yetkisi ise, Anayasanın 64. ve 65. maddeleri uyarınca Cumhurbaşkanına ve onun tarafından tayin edilen hükümete tevdi edilmiştir. Anayasanın 66. maddesine göre, hükümet, Başbakan, Başbakanın Yardımcıları ve Bakanlar Kurulundan oluşur. 59. maddeye göre de, Cumhurbaşkanı, hükümetle birlikte siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal konulara ilişkin kanunlar çıkarabilir ve bunların uygulanmasını kontrol eder.⁵³

Yargı erkine ilişkin olarak, Anayasa'nın 46 maddesinin b fıkrasına göre, Cumhurbaşkanı, kanunlara uygun olarak hakimleri tayin edecektir. Anayasa'nın 85. maddesinde ise, hakimlerin bağımsız olup, üzerlerinde kanundan başka bir otorite olmadığı ve herhangi bir otoritenin yargı bağımsızlığına veya adalet işlerine müdahale edemeyeceği ve yargı organlarının işleyiş ve esaslarının kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Anayasa'nın 89. ve 90. maddelerine göre ise, hakimlerin ancak kanunun belirlediği şekilde görevlerine son verilebilir ve hakimlerin tayin edilmeleri ve haklarında disiplin soruşturması açılması şartları, kanunla belirlenir.

1964 Irak Geçici Anayasası'nın yukarıda yer verilen hükümlerine rağmen, yürürlükte kalmaya devam eden, 1963 tarihli ve 26 sayılı Yargı Organına İlişkin Kanun'a bakıldığında, bu Kanun'un 30. maddesinin Yargı Konseyi'ne, hakim atanmaya uygun şartları aşan kimselerin hakim olarak atanmalarına, kanuna göre

⁵³ Ahmet Serhal, *El-nudum el-Siyasiye ve'l-Desturiye fi Lübnan ve Keffet el-Duvel el-Arabiye*, 1. bs, Beyrut, Dar el-Fikir el-Arabi, 't.y.' s 27; ELkadım, Hıdayir, ELsemırrai, *El-nıdam el-desturi fi'l-Irak*, s. 57.

hakimlerin terfi edilmelerine ve hakimler hakkında disiplin işlemlerinin yapılmasına ilişkin konularda karar verme yetkisinin verildiği görülmektedir.

Yargı Konseyi, bir başkan ve iki üyeden oluşur. Temyiz Mahkemesi Başkanı bu Konseyin de başkanı olup, üyeler ise başkanın en kıdemli iki yardımcısıdır. Bu iki üyenin bulunmaması halinde bu göreve Temyiz Mahkemesinin en kıdemli hakimlerinden ikisi, Teftiş Kurulu Başkanı, Adalet Genel Müdürü, Temyiz Mahkemesi Hakimleri arasından en kıdemli olmayanların biri veya Kanuni Divan Başkanı getirilebilir.

Yargı Organına İlişkin Kanun'un 35. maddesinin 5. fıkrasına göre, Temyiz Mahkemesi Başkanı, Başkan Yardımcısı ve Temyiz Mahkemesi Asli Hakimi, Bakanlar Kurulu kararıyla ve Cumhuriyet kararnamesiyle (Cumhurbaşkanının emriyle yayınlanan kararnameler) tayin edilir. Bu husus, yürütme organının, yargı organının oluşumuna tahakküm ettiğine işaret etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan, Cumhurbaşkanının devletin üç erkine de yani yasama, yürütme ve yargı organına fiilen hakim olduğu görülmektedir. Zira Anayasa, Cumhurbaşkanına çok geniş yetkiler vererek, diğer kurumların rolünü sembolik hale getirmiştir. Bunlardan başka, Cumhurbaşkanının, tamamı askerlerden oluşan Milli Devrim Komuta Konseyi başkan ve üyelerinin seçiminde de fiilen rol oynadığını görmekteyiz. Bunun sonucunda bu Konsey, sembolik kalarak, Cumhurbaşkanının iradesine aykırı kararlar almamıştır. Anılan 1964 Irak Geçici Anayasası, 8 Eylül 1965 tarihinde değiştirildiğinde, Milli Devrim Komuta Konseyi'nin kaldırıldığı ve yetkilerinin Bakanlar Kurulu'na devredildiği duyurulmuştur. Aslında Bakanlar Kurulu'nun, üyelerinin de Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmesi nedeniyle, Cumhurbaşkanı karşısındaki durumu, Milli Devrim Komuta Konseyi'nin durumundan daha iyi değildi. Bu nedenle Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanının politikalarını uygulamakta olup, Kurulun Cumhurbaşkanı'nın isteklerine karşı koyması çok zordu.⁵⁴

⁵⁴ Elsaidi, a.g.e., s. 183.

Son olarak diyebiliriz ki, kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin düzenlemeler, 1964 Irak Geçici Anayasası'nda yer alsa da, uygulamada hiçbir zaman “kuvvetler ayrılığı” sağlanmamıştır.

3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Kanunların Anayasa'ya uygun olması gerekliliği ile ilgili olarak, 1964 Irak Geçici Anayasası birçok madde içermesine rağmen, kanunların Anayasa hükümlerine uygun olup olmadığına karar verecek bir Anayasa Mahkemesi kurulmasına ilişkin herhangi bir düzenleme içermemektedir. Aslında Anayasa'da bu denetimi kabul eden bir madde de bulunmamaktadır. Pratik bakımından da Anayasa, iktidarı elinde bulunduranlar tarafından oluşturulmuşsa, bu denetime gerek kalmaz; çünkü bu otorite, yürütme ve yasama yetkilerini kullanır ve politikaları doğrultusunda kanunlar yapar ve bunları tadil eder.

4. İdarenin Yargısal Denetimi

1964 Irak Geçici Anayasası'nın 93. maddesine göre, Devlet Konseyi, özel kanunla oluşturulacaktır. Konseyin görevi, idari yargılama yapma, kanunların ve yönetmeliklerin incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Ancak bu Konseyin kurulmasına ilişkin kanun hiçbir zaman çıkarılmamış olup, böylece bu maddenin uygulanmasına fırsat olmamıştır. Buna göre, Irak'ta yargı düzenlemesi, tek yargı sistemi üzerine ve normal mahkemelerin ceza kovuşturmaları ve idari davalar da dahil olmak üzere, tüm davalara bakması üzerine kurulmuş bulunmaktaydı. Ancak 1963 tarihli ve 26 sayılı Yargı Organı Kanunu'nun 3. maddesi de, konuya bir istisna getirerek mahkemelerin görevinin hükümet dahil tüm gerçek ve tüzel kişiler için geçerli olup, mahkemelerin özel kanunla belirtilen durumlar hariç, tüm anlaşmazlıklara ve suçlara bakacağını düzenlemiştir.

1965 tarihli ve 88 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 18. maddesine göre ise, “medeni mahkemelerin, medeni ve ticari davalarda hükümet

dahil gerçek veya tüzel kişiler hakkında yargılama hakkı bulunacağı düzenlenmiştir.⁵⁵

V. Geçici 1968 Irak Anayasası'nda Siyasi Haklar ve Güvenceleri

A. Geçici 1968 Irak Anayasası'nda Siyasi Haklar

1. Vatandaşlık hakkı

1968 Irak Geçici Anayasası'nda siyasi hakların düzenlenmesine ilişkin maddeler, vatandaşlık hakkı hariç olmak üzere, 1964 Irak Geçici Anayasası'ndaki ilgili metinlerden aynen alındığı için bu konuda yasal yönden herhangi yenilik getirilmediği söylenebilir.

Yukarıda belirtildiği gibi, vatandaşlık hakkının düzenlenmesinde önceki Anayasa'dan ayrılmıştır. Zira 1968 Irak Geçici Anayasası'nın 20. maddesine göre, Irak vatandaşlığı kanunla düzenlenecek, 06.08.1924 tarihinden önce Osmanlı Vatandaşı olup, Irak'ta oturan ve Irak uyruğuna girmeyi seçen bir aileye mensup olan Iraklı'nın vatandaşlığı düşürülmeyecek ve Vatandaşlık Kanunu'nun belirlediği durumlarda Irak vatandaşlığına sonradan geçen bir kimsenin vatandaşlığı geri alınabilecektir. Böylece bireylerin bu hakkı güvence altına alınmış olup, devletin, bireyleri bu haktan yoksun bırakmasına engel olunmuştur.⁵⁶

Burada değinilmesi gereken bir husus, 1968 Irak Geçici Anayasası'nın 20. maddesinde, yukarıda da yer verildiği üzere, kanunun belirlediği durumlarda, vatandaşlığı elde eden kimseden bu vatandaşlığın geri alınabileceğidir. "Vatandaşlığın geri alınması" hususunda, doğuştan Irak vatandaşı olanların değil,

⁵⁵ Visem Sabbar Elani, *Elihtisas el-Teşrii Lil İdare Fil-Durof el-Adiye*, 1. b, Matbaat Mine, Bağdat, 2003, s. 291.

⁵⁶ Hasan Elheddwi, *Hak el-Cinsiye fi'l-Destur el-Iraki el-Muakkat el-Sadır fi 21 Eylül 1968*, Bağdat, Matbaat el-İrşed, 1968, s. 5.

sonradan Irak vatandaşı olan kimselerin vatandaşlık geri alınabileceğini ifade etmek gerekir.⁵⁷

Son olarak şunu da belirtmek isteriz ki, 1968 Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu dönemde, 43 sayılı ve 1963 tarihli Vatandaşlık Kanunu da yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

2. Seçme ve Seçilme Hakkı

1968 Irak Geçici Anayasası'nın 40. maddesine göre, kanunda belirtildiği üzere Iraklıların seçme haklarını kullanmaları ve kamu hayatına katılmaları, onların vatandaşlık görevidir. Bu madde 1964 Irak Geçici Anayasası'nın 39. maddesinden aynen alınmıştır. Aslında yasama veya yürütme organı ile yerel yönetimlerin seçilmesine ilişkin herhangi bir hükmün Anayasada bulunmaması nedeniyle, bu Anayasa döneminde Iraklıların seçme haklarını kullanabilecekleri herhangi bir seçim yapılmamıştır. Anayasa'nın bu hükmünün yanında, seçim hakkını veya bununla ilgili hükümleri düzenleyen bir kanun dahi yayınlanmamıştır.⁵⁸

3. Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı

1968 Irak Geçici Anayasası'nın toplantı hakkını düzenleyen 34. maddesi, 1964 Irak Geçici Anayasası'nın 32. maddesinin aynısıdır. Bu madde, Iraklıların önceden bildirimde bulunmadan, silahsız ve sakin bir şekilde toplantı yapma hakkı bulunmakta olduğunu ve genel toplantılar, yürüyüşler ve mitinglerin kanun çerçevesinde yapılacağını hüküm altına almaktadır.

1964 Irak Geçici Anayasası döneminde de yürürlükte bulunan 15 sayılı ve 1959 tarihli Genel Toplantı ve Yürüyüş Kanunu, bu Anayasa zamanında da yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

Dernek kurma ve bu derneklere üye olma hakkına ilişkin olarak, 1968 Irak Geçici Anayasası'nın 33. maddesinde, meşru yollarla ve ulusal esaslara dayalı

⁵⁷ Elheddwi, A.e., s. 6.

⁵⁸ Abdülkerim, a.g.e., s. 228.

dernek ve sendika kurma özgürlüğünün kanun çerçevesinde güvence altına alındığı düzenlenmiştir. Bu madde, 1964 Irak Geçici Anayasası'nın 31. maddesinden aynen alınmıştır. Bu hakkın düzenlenmesine ilişkin yeni bir kanun çıkmaması nedeniyle 1960 tarihli ve 1 sayılı Dernekler kanunu, Geçici 1964 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde olduğu gibi, bu Anayasa döneminde de yürürlükte kalmaya devam etmiştir.⁵⁹

4. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü konusunda, 1968 Irak Geçici Anayasası'nın 31. maddesi, ifade özgürlüğü ve bilimsel araştırma yapmanın güvence altında olduğunu, herkesin kanun çerçevesinde yazılı, sesli veya görüntülü olarak görüşünü beyan etmeye ve yayınlamaya hakkı bulunduğunu düzenlemektedir. Bu madde de, Geçici 1964 Anayasası'nın 28. maddesinden aynen alınmıştır. Yine Anayasa'nın 32. maddesine göre, basın ve yayın da, kanun çerçevesinde garanti altına alınmıştır. Bu madde de, Geçici 1964 Anayasası'nın 30. maddesinden aynen alınmıştır.⁶⁰

Bu konuda bir yenilik olarak, 206 sayılı ve 1968 tarihli Matbuat Kanunu yayınlanmıştır. Bu kanun, iktidarı memnun edecek şekilde ifade ve yayın özgürlüğünü sınırlamayı yeğlemiştir. Bu kanunun 16. ve 17. Maddeleri, yayınlanması yasak olan konuları şöyle belirlemiştir: *"Cumhurbaşkanı, devrim komuta konseyi üyeleri veya başbakan veya onun makamına bakan kimseyle ilgili hususlar veya devrimi ve mefhumlarını, cumhuriyeti ve müesseselerini kötüleyen konular veya sömürgeci, ayrılıkçı, gerici ve bölgecilikle ilgili yayınlar veya devletin iç ve dış güvenliğini ihlale tahrik eden yayınlar". Ayrıca cumhurbaşkanına veya devrim komuta konseyi üyelerine veya başbakana veya onun makamına bakana ait herhangi bir beyanat veya sözle ilgili yayınlar, ilgili resmi makamın izni alınmadan yayınlanamaz".*⁶¹

⁵⁹ Abdülkerim, A.e., s. 224.

⁶⁰ Abdülkerim, A.e., s. 224.

⁶¹ Sifen Mesyob, *"El-hürriyet el-Fikriye ve Damanataha el-Kadaiye"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Musul, Musul Üniversitesi, 2007, s. 206.

5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

1968 Irak Geçici Anayasası'nda bu hususta açık bir hüküm bulunmamakla birlikte bu hakkın Anayasanın birkaç maddesinde zikredildiğini söyleyebiliriz.

Anayasanın 10. maddesi açıkça Devletin tüm Iraklılara fırsat eşitliği sağlayacağını düzenlemiştir. Bu madde, 1964 Irak Geçici Anayasası'nın 6. maddesinden aynen alınmıştır. Yine Anayasanın 21. maddesine göre, *“Iraklılar, kanun karşısında hak ve yükümlüklerde eşit olup, cinsiyet veya ırk veya dil veya din nedeniyle aralarında ayrım yapılmaz”*.

Anayasa, Iraklılar arasında eşitliği ve fırsat eşitliğini güvence altına aldığına göre, bu, Anayasa'nın zımni de olsa, kamu hizmetine girme hakkını da ele aldığı anlamına gelmektedir.⁶²

B. Geçici 1968 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi

1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi

1968 Irak Geçici Anayasası'nda, “Anayasanın üstünlüğü” ilkesine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak bu ilkenin 1968 Irak Geçici Anayasası döneminde ne kadar gerçekleştirildiğine aşağıda değinilecektir.

Yukarıda bahsedilenlerden başka, 1968 Irak Geçici Anayasası'nın 21. maddesi, Iraklıların kanun karşısında hak ve yükümlerinde eşit olduklarını, cinsiyet, ırk, dil veya din nedeniyle aralarında ayrım yapılamayacağını, Araplar ve Kürtler dahil tüm Iraklıların vatanın varlığının korunmasında birbirleriyle yardımlaşacaklarını ve bu Anayasanın Kürtlerin milli haklarını kabul ettiğini düzenlemektedir.

Bu maddeden anlaşıldığı üzere vatandaşlar arasındaki ayrımı önlemek için Anayasa, bu maddenin birinci bölümünde eşitlik ilkesi uygulamasının dayanabileceği

⁶² Abdülkerim, a.g.e., s. 118.

esaları belirlemiştir. Ayrım yapılamayacağı belirtilen konular, “*cinsiyet, köken, dil veya din*”dir. Böylece Anayasa, hak ve genel yükümlüklerde tüm vatandaşlara eşit muamele yapılmasını güvence altına almıştır. Ancak Anayasanın ilgili maddesinin ikinci bölümünde, yukarıda bahsedildiği üzere, büyük bir hata yapılmıştır. Bu hata, sadece Kürtlerin milli haklarının kabul edilerek, diğer azınlıkların, örneğin Türkmenlerin, Asurilerin, Sabilerin ve Yezidilerin milli haklarının göz ardı edilmesidir. Bu husus, aynı maddenin birinci bölümüyle ikinci bölümü arasında da bir çelişki yaratmaktadır.

Anayasa’da “*Kürtlerin milli haklarının kabul edildiğine*” ilişkin düzenleme, eşitlik ilkesinin ihlali olmasından başka, Kürt kökenli olan Iraklıların, birçok alanda daha rahat faaliyeti gösterebilmesini sağlamıştır. Kürt kökenli olmayan Iraklıların milli haklarının tanınmamış olması, doğrudan olmasa bile fiilen diğer azınlıkların din ve inanç özgürlüğü, kamu hizmetine girme, seçme ve seçilme, vatandaşlığa alınma ve başkaca bazı haklarını kullanması yönünde engeller teşkil edebilecek bir düzenlemedir. Böylece 1968 Irak Geçici Anayasası, 1958 Irak Geçici Anayasası ve 1964 Irak Geçici Anayasası’nın bu konudaki düzenlemelerine benzer bir yol izlemiş olmaktadır.

Anayasa’da değişiklik yapma usulü bakımından 1968 Irak Geçici Anayasası’nı incelemek gerekirse, Anayasa, Cumhuriyet döneminde çıkarılan diğer Anayasaların aksine, bu değişikliği yapmaya yetkili ve görevli olan makamı belirlemiştir. Bu hususta izlenecek prosedür belirtilmemiştir ancak değişikliği Devrim komuta Konseyi’nin yapacağı düzenlenmiştir. Anayasa’nın 29. maddesine göre “*Ulusal Konsey’in yapacağı Daimi Anayasa yürürlüğe girinceye kadar bu Anayasa yürürlükte kalacaktır. Bu Anayasa gerekmedikçe değiştirilemez ve bu değişiklik Devrim Komuta Konseyi tarafından yerine getirilir*”.

Gerekmedikçe Anayasanın değiştirilemeyeceğine ilişkin Anayasanın 29. Maddesi, yasama organı görevini üstlenen Devrim Komuta Konseyi’nin yetkisine herhangi bir sınırlama getirmemektedir. Zira “gereken haller”in takdiri Devrim

Komuta Konseyi'ne bırakılmıştır. Bu nedenle en azından değişikliği gerektiren durumların belirlenmesinin gerekeceği söylenebilir.⁶³

2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Yasama organına ilişkin olarak 1968 Irak Geçici Anayasası'nın 58. maddesine göre, Ulusal Konsey'in birinci oturumu yapılana kadar yasama yetkisini Devrim Komuta Konseyi'nin kullanacağı düzenlenmiştir.

Anayasanın 44. maddesi gereğince Devrim Komuta Konseyi, Anayasa ve yürürlükteki kanun hükümlerine göre bağlayıcı kararlar verebilir. Anayasada 12.03.1969 tarihinde yapılan ilk değişiklik sonucunda Devrim Komuta Konseyi, Bakanlar Kurulu'na başvurmadan kanun hükmünde kararnameler ve kanunlar çıkarma yetkisine sahip olmuştur.⁶⁴

Buna ek olarak Bakanlar Kurulu, Anayasa'nın 64. maddesine dayanarak yasama yetkisinin kullanılmasında "kanun ve yönetmelik taslaklarını onaylamakla" Devrim Komuta Konseyi'ne iştirak ediyordu. Ancak ilgili hüküm, 24.12.1969 tarihinde yürürlükten kaldırarak Bakanlar Kurulu'nun görevi sadece kanunları hazırlamakla sınırlandırılmıştır.

Bunun yanında Anayasanın 50. maddesi gereğince Cumhurbaşkanı, kanunları, yönetmelikleri ve Bakanlar Kurulu Kararlarını onaylama yetkisi verilmiştir. Bu maddede 10.11.1969 tarihinde yapılan değişiklik gereğince Cumhurbaşkanı kanun ve yönetmeliklerin onaylanmasına ilişkin verilen yetki değiştirilmiş olup, bu yetki, kanun ve yönetmelikleri çıkarmak ve bunların yürürlüğe konulması için gerekli kararları vermekle genişletilmiştir. Buna göre Devrim Komuta Konseyi ve Cumhurbaşkanı, aynı anda kanun çıkarma yetkisine sahip bulunmaktaydılar.⁶⁵

⁶³ Raad Elcedde, *El-tatawırat el-Desturiye fi'l-Irak*, Bağdat, Beyt el-Hikme, 2004, s. 124.

⁶⁴ Elsaidi, a.g.e., s. 191.

⁶⁵ Raad Elcedde, *Diraset fi'l-Şuoon el-Desturiye el-Irakiye*, Bağdat, Matbaat el-Hayrat, 2001, s. 36.

Yürütme organına gelince, Anayasanın 61. maddesi şöyle demektedir: *“Hükümet yürütme ve idari yetkiyi elinde bulundurmakta olup, bu Hükümet, Başbakan ve Yardımcılarından ve Bakanlardan oluşmaktadır. Bunlardan her biri, bu Anayasa ve kanunlara göre yetkisi kullanır. Başbakan veya yardımcılarında biri Bakanlar Kuruluna başkanlık eder”*.

10.11.1969 tarihinde yapılan Anayasa değişikliğinde hükümet başkanlığı görevi Cumhurbaşkanına verilmiş ve böylece Cumhurbaşkanı, hükümetin yetkilerini kullanmaya ve Bakanlar Kurulu da bu hususta kendisine yardım etmeye başlamıştır. Anılan değişiklikten sonra, Anayasa’nın ilgili 61. maddesi, Hükümetin yürütme ve idari organ olduğunu, Cumhurbaşkanından, yardımcısından, Başbakanın bir veya birden fazla yardımcısından ve bakanlardan oluşmakta olduğunu ve Anayasa ve kanun hükümlerine göre bunlardan her birinin kendi yetkisini kullanacağını düzenlemiştir. Yine bakanların tayini, istifalarının kabulü ve görevlerinden azledilmeleri yetkisi de, Cumhurbaşkanına verilmiştir. Bu yetki daha önce Anayasa’nın 50. maddesine göre Devrim Komuta Konseyine verilmişti.

14.12.1969 tarihinde Anayasada yapılan son değişiklik sonrasında, Anayasa’nın 62. maddesi hükümeti şöyle tarif etmiştir: *“Hükümet, yüksek yürütme kurulu ve idari kurul olup, Cumhurbaşkanından ve Bakanlardan oluşmaktadır”*. Bu değişiklik gereğince Cumhurbaşkanı, yürütme organının başkanı olup, bu yetkisini Anayasa’da belirtildiği şekilde kullanmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaları özetlemek gerekirse, 1968 Irak Geçici Anayasası, Cumhurbaşkanına verilen yetkileri güçlendirmiştir. Bu yetkiler sayesinde Cumhurbaşkanı, yürütme organı başkanlığına ilaveten, kanunlar, yönetmelikler ve kararlar çıkarma ve bunların yanında yasama ve yürütme yetkilerini de kullanmaya ehil kılınmıştır.⁶⁶

⁶⁶ ELkadım, Hıdayir, ELsemırrai, *El-nıdam el-Desturi fi’l-Irak*, s. 90.

Yukarıdaki açıklamalardan, Geçici 1968 Anayasasının, bireylerin hak ve özgürlüklerinin yasal güvencesi olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinden uzaklaştığı görülmektedir.⁶⁷

Yargı organına gelince, Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin oluşturulmasına ilişkin 87. madde hariç, bu organa ilişkin maddeler Geçici 1964 Anayasası'ndan aynen alınmıştı. Bu konuya aşağıda değineceğiz.

3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Irak'ta Cumhuriyet rejiminin kurulmasından beri yapılan Geçici Anayasalar, kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyen bir Anayasa Mahkemesi'nin oluşturulmasını kabul eden bir düzenlemeyi içermediği halde, 1968 Irak Geçici Anayasası'nda bu hususta düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu konuda anılan Anayasanın 87. maddesi, *“Bir kanunla Yüksek Anayasa Mahkemesi oluşturulur ve bu Mahkeme, bu Anayasanın hükümleri ile mali ve idari kanunları yorumlar ve kanunlar ile kanunlar gereğince çıkarılan yönetmeliklerin Anayasaya aykırı olup olmadığı konusunda karar verir. Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlar bağlayıcıdır”* hükmüne yer vermiştir.

Bunun sonucunda 159 sayılı ve 1968 tarihli Yüksek Anayasa Mahkemesi Kanunu, yürürlüğe girmiş ve bu Kanun'da Anayasa Mahkemesinin oluşturulması, yetkileri ve çalışma yöntemi belirtilmiştir.

Bu kanunun 1. maddesine göre, *“Irak Temyiz Mahkemesi Başkanı veya onun yokluğunda yardımcısı başkanlığında bir Yüksek Anayasa Mahkemesi oluşturulur”*. Bu mahkemenin üyeleri, Mali Denetleme Konseyi Başkanı, Kanun Tedvin Divanı Başkanı, Temyiz Mahkemesi daimi mensuplarından üç üye, dereceleri genel müdür derecesinden az olmamak üzere devlet üst görevlilerinden üç görevli, ve iki tanesi Irak Temyiz Mahkemesi üyesi, diğer iki tanesi ise dereceleri genel müdür derecesinden az olmamak üzere devlet üst görevlilerinden iki kişi olmak üzere dört yedek üye olarak belirlenmiştir. Üyelerin, Adalet Bakanının önerisi üzerine Bakanlar

⁶⁷ Abdülkerim, a.g.e., s. 129.

Kurulu tarafından tayin edileceği düzenlenmiştir. Mahkemede üyelik süresi üç yıl olup, Mali Denetleme Konseyi Başkanı, Kanun Tedvin Divanı Başkanı ve geçici yedek üye hariç, aynı kimselerin yeniden üyeliğe seçilmeleri mümkündür.

Anılan kanunun 5. maddesi, denetleme mekanizmasını işletme amacıyla başvuruda bulunmaya yetkili kurumları tahdiden saymıştır: Bunlar; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Adalet Bakanı ve ilgili bakandır. Temyiz Mahkemesi de bir davaya bakmaktayken kanunun Anayasaya uygun olmadığına konusunda başvuruda bulunabilir. Bu da Temyiz Mahkemesinin önünde bir dava yoksa bir kanunun Anayasa'ya aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvuramayacağı anlamına gelmektedir.⁶⁸

Aynı Kanun'un 6. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, Anayasa Mahkemesinin, hakkında başvuru yapıp görüşülen kanunun kısmen veya tamamen Anayasaya aykırı olduğuna hükmetmesi sonucunda, ilgili kanun, kararın verildiği tarihten ileriye etkili olarak iptal edilmiş sayılır.

Yukarıdaki açıklamalardan, bu Kanun'un 5. maddesinin, kanunların Anayasaya aykırı olduğu konusunda itiraz yetkisini, birçok diğer husustaki düzenlemelerin aksine, sadece yürütme organına vermemiş olup, bu konuda Temyiz Mahkemesi vasıtasıyla yargı organının da başvurmasını mümkün kıldığı görülmektedir. Böylece Temyiz Mahkemesi, herhangi bir davaya baktığı zaman bu davayı Yüksek Anayasa Mahkemesine gönderebilir.⁶⁹

Burada çok önemli bir noktaya işaret etmek gerekir. Kanunların Anayasaya uygunluğu konusunda bireyler, direkt olarak Anayasa Mahkemesi nezdinde itiraz etme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Hal böyle iken bazı hukukçular, Anayasanın, dava yoluyla Adalet Bakanı ve Temyiz Mahkemesi'ne kanunların Anayasaya aykırılığı konusunda dava açma yetkisi vermesiyle, bireylere de normal mahkemeler vasıtasıyla kanunların Anayasaya aykırılığı konusunda itiraz etme

⁶⁸ Elcedde, *El-tatawırat el-Desturiye fi'l-Irak*, s. 126.

⁶⁹ Abdulkaki Elbekri, *El-medhel li-Diraset el-Kanun ve'l-Şariaa el-İslemıye*, 1. c, Necef, Matbaat el-Edeb, 1972, s. 348.

imkanının tanıdığı olduğunu ifade etmektedirler. Hakim, bu itirazın doğru olduğu kanısına varırsa davaya bakmayı erteleyip, itiraz davasını Anayasa Mahkemesi'ne sunması için Adalet Bakanına başvurabilir. Şayet hakim itirazı kabul etmeyip kararını verirse, Anayasaya aykırılığı ileri süren kimse itirazını Temyiz Mahkemesi'ne ulaştırmak ve Temyiz Mahkemesi önünde anayasaya aykırılığı iddia edebilmek için kararı temyiz edebilir. Temiz Mahkemesi, bu kişinin itirazında haklı olduğuna kanaat getirirse, kararını vermeyerek itiraz edilen kanunun Anayasaya aykırılığı konusunda karar verilmesi için başkanı vasıtasıyla Anayasa Mahkemesinden bu hususta talepte bulunabilir.⁷⁰

Aslında bireylerin kanunların Anayasaya aykırılığı konusunda itiraz haklarını direkt olarak Anayasa Mahkemesi nezdinde kullanmaları için kanunun bu kimselere bu hakkı tanıması gerektiği inancındayız.

Şunu da belirtmek isteriz ki, Geçici 1968 Anayasası'nın yürürlükte olduğu süre zarfında Anayasa Mahkemesi, fiilen görevini yapamamıştır.⁷¹

4. İdarenin Yargı Tarafından Denetlenmesi

1968 Irak Geçici Anayasası, idari yargı yetkisi olan idare mahkemelerinin oluşturulmasına işaret etmemiştir. Bu da, özel bir madde ile hariç tutulanlar dışında gerçek veya tüzel kişi davacıların, idari yargı alanına girenler de dahil olmak üzere, tüm anlaşmazlıkların çözümünde yalnızca adli yargıya başvurabilecek oldukları anlamına gelmektedir.

Bu husus 83 sayılı ve 1969 tarihli Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 29. maddesi tarafından da vurgulanmıştır. Bu maddeye göre "mahkemelerin yetkisi hükümet dahil tüm gerçek ve tüzel kişileri kapsar. Mahkemeler, özel bir maddeyle

⁷⁰ Nori Latıf, "El-rakabe ale el-Kawanin va Himeyet el-Şeriye el-Desturiye fi'l-Aktar el-İştirakiye ve'l-Irak", *Mecellet el-Kada*, Nekabet el-Muhamin, 3. c, 28. yıl, 1973, s. 71.

⁷¹ Elcedde, Elmifrici, Nime, *El-nadariya el-Amme fi'l-Kanun el-Desturi ve'l-Nıdam el-Desturi fi'l-Irak*, s. 402.

hariç tutulanlar dışında, tüm anlaşmazlıkların ve cinayetlerin çözüme kavuşturulmasında yetki sahibidir”.⁷²

VI. Geçici 1970 Irak Anayasası’nda Siyasi Haklar ve Güvenceleri

A. Geçici 1970 Irak Anayasası’nda Siyasi Haklar

1. Vatandaşlık Hakkı

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası’nın 6. maddesinde, daha önceki Irak anayasalarında olduğu gibi, vatandaşlık kavramının ve buna ilişkin hükümlerin kanunla düzenleneceği ifade edilmiştir. Ancak yukarıda değinilen madde, aynı zamanda Geçici 1968 Anayasası’nın getirdiği düzenlemeden de bir geri adımı teşkil etmektedir. Zira ilgili Anayasa, 6 Ağustos 1924 tarihinden önce Osmanlı vatandaşı olup, Irak’ta oturan ve Irak uyruğuna girmeyi seçen bir aileye mensup olan Iraklıların vatandaşlığı düşürülemeyeceğini güvence altına almıştı.

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası’nda vatandaşlık hakkı ile ilgili hükmün önceki Irak anayasaları ile aynı olmasına rağmen, bir başka fark da, bu hükmün Irak Cumhuriyetiyle ilgili, devlete ait siyasi rejim hükümlerini içeren birinci bapta bulunmasıdır. Önceki Irak Anayasalarında ise, vatandaşlık hakkına ilişkin madde, bireysel haklara ilişkin faslın içerisinde bulunmaktadır. Buna göre Geçici 1970 Anayasası’nın çerçevesinde vatandaşlık, vatandaş için bir hak sayılmamaktadır.

Belirtmek isteriz ki, önceki bölümlerde bahsedilen 43 sayılı ve 1963 tarihli Vatandaşlık Kanunu da, Geçici 1970 Anayasasının gölgesinde yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

2. Seçme ve Seçilme Hakkı

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası’nın 47. maddesinde, Irak vatandaşlarının seçme ve seçilme hakkı düzenlenmiştir. Bu maddeye göre “*Ulusal Meclis, siyasi,*

⁷² Latif, a.g.e., s.77.

iktisadi ve sosyal muhtelif kesimlerin halk temsilcilerinden oluşur. Ulusal Meclis'in oluşumu, üyelik yöntemi, iş seyri ve yetkileri, Ulusal Meclis Kanunu adında özel bir kanunla belirlenir”.

Yukarıdaki hükme uygun olarak bu konuda 55 sayılı ve 1980 tarihli Ulusal Meclis Kanunu çıkarılmış olup, bu Kanun'un 12. maddesinde seçme ve seçilme hakkı düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, *“her Iraklı erkek veya kadın, bu kanunda belirtilen şartlar taşıması halinde seçmen veya aday olabilir”*. Bu kanunun 13. maddesinde ise, seçmen olmak için gerekli şartlar: Irak vatandaşı olmak ve on sekiz yaşını doldurmuş olmak olarak düzenlenmiştir. Ulusal Meclis'e adaylık şartları da, aynı Kanun'un 14. maddesinde aşağıdaki şekilde belirlemiştir:

- a) Yabancı asıllı olmayan Iraklı anne ve babadan doğmuş olmak veya yabancı asıllı olmayan Iraklı bir babadan ve Arap ülkeleri vatandaşı Arap bir anneden doğmuş olmak,
- b) Tam ehliyetli olmak ve yirmi beş yaşını doldurmuş olmak,
- c) 1) 17 – 30 Temmuz 1968 Devrimleri ilkelerine inanmak, gerek katılarak veya gönüllü olarak veya iş ve üretim alanlarında bağışta bulunarak veya fikri ve edebi yönden kapasitesi ve imkanlarıyla orantılı olarak İran saldırısına karşı verilen kutsal savaşa katkıda bulunmak, Kadisiyye Savaşı'na inanmak ve Irak'ın toprağını, suyunu ve göklerini korumak için, Kadisiyye Savaşı'ndan başka bir yol olmadığına inanmak,
- 2) Sosyalizme inanmış olmak ve sosyalist bir yol izlemek,
- d) Askerlik hizmetini tamamlamış olmak veya bu hizmetten muaf tutulmuş olmak ve Saddam Hüseyin'in liderlik mücadelesinde önemli yer tutan Kadisiyye Savaşı sırasında askerlikten firar suçunu işlememek veya asker kaçağı olmamak,
- e) Yabancı bir kadınla evli olmamak,

- f) 1) 17 – 30 Temmuz 1968 Devrimine veya rejime karşı komplo suçundan veya rejimi değiştirmeye teşebbüs suçundan veya yabancı bir makamla bağlantı kurma suçundan mahkum olmamış olmak, yüz kızartıcı bir suçtan veya adam öldürme suçundan mahkum edilmemiş olmak,
- g) En az ilkokul diplomasını veya ilkokul altıncı sınıf diplomasına denk olan bir diplomayı haiz olmak.

Bu şartlarının birlikte varlığı halinde Ulusal Meclis'e aday olunabileceği düzenlenmiştir.⁷³

Yukarıda anılan Kanun, 26 sayılı ve 1995 tarihli Ulusal Meclis Kanunu'nun 90. maddesinin 1 fıkrası gereğince yürürlükten kaldırılmıştır. 26 sayılı ve 1995 tarihli Ulusal Meclis Kanunu'nun 13. maddesinde bu konuda "her Iraklı erkek veya kadın, bu kanunda belirtilen şartlar bulunursa seçmen veya aday olabilirler" hükmüne yer verilmiş ve aynı Kanun'un 14. Maddesi, seçmende bulunması gereken şartları belirtmiştir. Buna göre seçmen olmak için, Irak vatandaşı olmak ve on sekiz yaşını tamamlamış olmak gerekir. Ulusal Meclis'e aday olma şartları ise aynı Kanun'un 15. maddesinde aşağıdaki şekilde düzenlemiştir. Bu maddeye göre:

- a) Yabancı asıllı olmayan Iraklı anne ve babadan doğmuş olmak, veya yabancı asıllı olmayan Iraklı bir babadan ve Arap bir anneden doğmuş olmak,
- b) Tam ehliyetli olmak ve yirmi beş yaşını doldurmuş olmak,
- c) Allaha, Anayasanın temel ilkelerine, 17 ve 30 Temmuz 1968 Devrimleri ilkelerine inanmak, gerek katılarak veya gönüllü olarak veya iş ve üretim alanlarında bağışta bulunarak veya fikri ve edebi yönden kapasitesi ve imkanlarıyla orantılı olarak Kadisiyye Savaşı ve Savaşların Anası Savaşı'na katkıda bulunmuş olmak ve Irak'ın toprağını, suyunu ve göklerini korumak için, Kadisiyye Savaşı ve Savaşların Anası Savaşı'ndan başka bir yol olmadığına inanmak

⁷³ Raad Elcedde, *El-teşriat el-İntihabiye fi'l-Irak*, s. 192.

- d) Sosyalizme inanmış ve sosyalist bir çizgi izliyor olmak,
- e) Askerlik hizmetine karşı iyi bir tutum içerisinde olmak,
- f) Askerlik hizmetinden firar etmemiş olmak veya asker kaçağı olmamak veya firar edip askere döndükten sonra kahramanlık veya yüksek başarı veya Savaşların Anası Savaşı madalyasını almış olmak,
- g) Yabancı bir kadınla evli olmamak,
- h) Yüz kızartıcı bir suçtan dolayı mahkum olmamak,
- i) Ortaokul diplomasını veya bununla denk olan bir diplomayı haiz olmak,

Bu şartlarının birlikte varlığı halinde Ulusal Meclis'e aday olunabileceği düzenlenmiştir.

Ayrıca bu Kanun, 6 Ağustos 1990 tarihinden itibaren Irak'a uygulanan ambargo süresince ticaretle uğraşan bir kimsenin Ulusal Meclis üyeliğine aday olmasını yasaklamış olup, bu yasağın ambargo kaldırıldıktan sonra da art arda iki dönem devam edeceğini düzenlemiştir.⁷⁴

Yukarıdaki açıklamalardan, ilgili Kanun'un, Ulusal Meclis üyeliği için belirlediği şartlardan *"doğuştan Iraklı olmak"* ve *"tam ehliyetli olmak"* gibi bazılarının mantıklı ve makul olduğu; bu şartların, üyelik için aday olan kişide bulunması gereken esasları belirlediği görülmektedir. Ancak aynı konudaki *"Saddam Hüseyin'in liderlik mücadelesinde önemli yer tutan Kadisiyye savaşına ve Savaşların Anası Savaşı'na inanması ve Irak'ın toprağını, suyunu ve göklerini korumak için, Kadisiyye Savaşından başka bir yol olmadığına inanması veya Ambargo süresi zarfında ticaretle uğraşanların Ulusal Meclis üyeliğine aday olmasının yasaklanması"* gibi bazı şartların ise, mantıklı ve makul olmayıp, birçok Irak vatandaşının Ulusal Meclise üyeliği için adaylığını koymasına engel teşkil ettiği söylenebilir.

⁷⁴ Raad Elcedde, *El-teşriat el-İntihabiye fi'l-Irak*, s. 230.

Yine bu hak, Anayasa'nın mükerrer 57. maddesinin d bendi gereğince de düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu bende göre, *"Devrim Komite Konseyinin Cumhurbaşkanlığı makamına aday gösterdiği kişi için, Ulusal Meclis'in onayladığı tarihten itibaren en fazla (60) gün zarfında direkt gizli serbest oylamayla genel halk oylaması yapılır. Bu referanduma ilişkin hükümler kanunla düzenlenir"*.

Bu düzenlemeye uygun olarak 13 sayılı ve 1995 tarihli Referandum Kanunu çıkarılmış ve bu Kanun'un 2. maddesinde de, referanduma katılma şartları düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, Irak vatandaşı her erkek ve kadın, on sekiz yaşını tamamlamış olmak, tam ehliyetli olmak, askerlik hizmetine karşı tutumundan dolayı ve yüz kızartıcı bir suçtan mahkum edilmemiş olmak şartlarının birlikte sağlanması halinde Referanduma katılma hakkına sahiptir.⁷⁵

3. Toplanma, Dernek Kurma ve Siyasi Parti Kurma Hakları

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın toplanma ve dernek kurma hakkını düzenleyen 26. maddesine göre, *"Anayasanın amaçları doğrultusunda ve kanun çerçevesinde kalmak kaydıyla Anayasa, ifade, yayın, toplantı ve yürüyüş ile siyasi partilerin, sendikaların ve derneklerin kurulma hakkını güvence altına alır. Devlet, devrimin ulusal ve ilerici çizgisiyle uyumlu olan bu özgürlüklerin kullanılması için gerekli hizmetleri sağlar"*.

Yukarıda yer verilen maddeye ilişkin olarak değerlendirmelere aşağıda yer verilmiştir:

Anayasa'nın 26. maddesi metni, düşünce, yayın, toplantı, yürüyüş ile siyasi partilerin ve derneklerin kurulma hakkı gibi birçok başka konularda birçok hakka ilişkin düzenlemeyi bir araya toplamıştır. Ancak, bu hakların başlı başına ayrı maddelerde belirtilmesi daha iyi olurdu.⁷⁶ Anayasa'nın 26. maddesinde ayrıca, bu maddede belirtilen hakların *"Anayasanın amaçları doğrultusunda kalmak kaydıyla"* korunması güvence altına almıştır. Anayasa'nın amacı ise, bu Anayasa'nın 1.

⁷⁵ Raad Elcedde, *El-tatawırat el-Desturiye fi'l-Irak*, s. 549.

⁷⁶ Raad Elcedde, *Teşriat el-Cemiyet ve'l-Ahzeb el-Siyasiye fi'l-Irak*, 1. b, Bağdat, Beyt el-Hikme, 2002, s. 88.

maddesinde belirtilen ve Anayasa koyucu siyasi rejimin amaçları anlamına gelen “*tek Arap Devletinin gerçekleşmesi ve sosyalist sistemin kurulması*”dır. Bundan başka ifade etmek gerekir ki, yukarıda sayılan hakların korunması hususu gündeme geldiğinde, koruma gereksiniminin Anayasa’nın amaçları doğrultusunda değerlendirilmemesi halinde, yukarıda sayılan haklar korunmayacaktır.⁷⁷

a. Toplanma Hakkı

Bu Anayasa’nın 26. maddesi, 1964 tarihli Irak Geçici Anayasası ile 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası’nın bu konudaki hükümleri ile karşılaştırıldığında, hakların güvence altına alınması bakımından bu Anayasalardaki düzenlemelerden daha zayıf hükümler içerdiği görülecektir. Yukarıda anılan her iki Anayasada da, önceden bir izin almaya ihtiyaç duyulmaksızın Irak vatandaşlarının toplanma hakkının korunması hususu düzenlenmişken, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası’nda bu husus belirtilmemiştir. Ayrıca, toplanma hakkına ilişkin sınırlamalar içeren 115 sayılı ve 1959 tarihli Genel Toplantı ve Yürüyüş Kanunu, yürürlükte kalmaya devam etmiştir.⁷⁸

b. Dernek Kurma Hakkı

Anayasa, yukarıda ifade edildiği üzere, dernek kurma hakkını da, 26. maddesinde düzenlemiştir. Ancak önceki bölümlerde de anlatılan ve dernek işlerini düzenleyen 1 sayılı ve 1960 tarihli Dernekler Kanunu’nun 2000 yılına kadar yürürlükte kaldığını da ifade etmek gerekir. Bu tarihten sonra, 13 sayılı ve 2000 tarihli Dernekler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun 3. maddesi, kanunlara uygun olmak şartıyla her Iraklı erkek ve kadının dernek kurmasına, derneklere üye olmasına veya üye oldukları derneklerden ayrılmasına izin veren düzenlemeler içermektedir. Bu kanunun 4. Maddesi, derneğin amaçlarının, 17 – 30 Temmuz Devrimlerinin amaç ve ilkeleriyle, Devletin bağımsızlığı, birliği ve Cumhuriyet Rejimiyle çelişmemesi, muhtelif etnik gruplar veya dinler veya mezhepler arasında

⁷⁷ Meytem Şerif, “ El-tandım el-Desturi ve’l-Kanuni li-Huriyet el-Sahafa fi’l-Irak”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1999, s. 35.

⁷⁸ Raad Elcedde, Teşriat el-Cemiyet ve’l-Ahzeb el-Siyesiye fi’l-Irak, s. 88.

bölücülük ve parçalanmayı amaç edinmemesi, ilan edilmiş ve açık olması ve gizli amaçlı olmaması, kamu düzenine ve adaba aykırı olmaması gerektiğini hüküm altına almıştır. Aynı Kanunun 5. maddesi ise, kanuna göre derneğin amaçlarına ulaşması için faaliyetlerini barışçı ve demokratik yollarla gerçekleştirmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Bu kanunun 6. maddesine göre, Dernek kuruluş talebi, kurucular tarafından imzalandıktan sonra İçişleri Bakanına sunulur. Kurucu sayısı 10 kişiden az olamaz. Kuruluş talebine, kurucular tarafından imzalanmış bulunan derneğe ait tüzük te eklenir.

Aynı kanunun 8. maddesine göre, İçişleri Bakanı, bu kanun hükümlerinden birine aykırılık görürse, derneğe ait iç tüzükte düzeltmeler veya yasal ilaveler yapılmasını talep edebilir veya kurucuların, yasal şartları taşımamalarına rağmen kuruluş talebinde bulunmaları halinde bu derneğin kurulmasına itiraz edebilir. Kuruluş talebinde bulunanlar, İçişleri Bakanınca istenen düzeltmeleri yapmakla yükümlü kılınmıştır. Derneğin kurulmasına ilişkin talep reddedilirse, kuruluş talebinde bulunanlar aynı Kanun'un 9. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, ret kararının kendilerine tebliğ edildiği tarihten itibaren otuz gün zarfında idari yargıda bu ret kararına itiraz edebilirler.⁷⁹

c. Siyasi Parti Kurma ve Bunlara Üye Olma Hakkı

Anayasanın 26. maddesi, siyasi partilerin kuruluşu konusunu açık bir şekilde düzenlemiştir. Böylece 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası, Cumhuriyet döneminde 1958 yılından beri siyasi partilerin kurulması hususunda açık bir hüküm bulunan ilk Anayasadır. Diğer anayasalar ise, sadece derneklerin ve sendikaların kurulmasına işaret etmekle yetinmişti.⁸⁰

Bu konuda kanun düzeyindeki düzenlemelerden bahsetmek gerekirse, siyasi partiler, 1991 yılına kadar 1 sayılı ve 1960 tarihli Dernekler Kanunu gereğince

⁷⁹ Raad Elcedde, A.e., s. 85.

⁸⁰ Raad Elcedde, A.e., s. 89.

düzenlenmiş olup; bunlara ilişkin düzenlemeler, 1991 tarihinden itibaren 30 sayılı ve 1991 tarihli Siyasi Partiler Kanunu ile yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun gereğince Irak'ta siyasi partilere ilişkin hukuki çerçeve, detaylı olarak belirlenmiştir. Bu Kanunun 2. maddesine göre, her Iraklı erkek ve kadına, siyasi parti kurma, siyasi partilere üye olma veya siyasi partilerden ayrılma hakkı tanınmıştır. ⁸¹

1991 tarihli Siyasi Partiler Kanunu'nun 3. ve 5. maddelerine göre, siyasi partilerin ilkelerinin, Irak'ın savunması, bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, egemenliği ve ulusal birliği konularında açık ve bunları savunur nitelikte olması, yine bu partilerin Irak'ın mirasına sahip çıkması ve özellikle 14 Temmuz 1958 Devrimi ve 17 - 30 Temmuz 1968 Devrimleri başta olmak üzere ulusal mücadeleyi takdir etmesi, Arap Milletinin özgürlük mücadelesine karşı düşmanca bir tutum içinde bulunmaması ve dayanışma ve Arap birliğinin gerçekleşmesi için gayret sarf eder nitelikte olması gerekir. Bunlardan başka, siyasi partilerin, dinsizliğe, mezhep, ırk, bölge veya başkaca her tür ayrımcılığa ayrımcılığa dayalı olarak kurulması yasaklanmıştır.

Aynı Kanunun 7. maddesinin 1. fıkrası gereğince parti kuruluş talebinin, üyeler tarafından imzalandıktan sonra İçişleri Bakanına sunulması zorunlu kılınmıştır. Aynı maddenin 2. fıkrasına göre, kurucu üyelerin sayısı yüz elliden az olamaz. Siyasi parti kurucu sayısını, bu konudaki önceki düzenlemelerle karşılaştırdığımızda, eski yasaların bu sayıdan çok daha az sayıda kurucu üyenin siyasi parti kurabileceğini hüküm altına aldığı söylenebilir.

Aynı fıkra göre, siyasi parti kurucu üyelerinin yirmi beş yaşından küçük olamayacağını düzenlendiğini ve böylece önceki yasalarda yer alan "siyasi parti kurucu üyelerinin on sekiz yaşında olmaları" gerektiğine ilişkin şartın da değiştirildiğini hemen ifade etmek gerekir. Kanun, bunlardan başka, siyasi parti kurucularında adam öldürme suçundan veya yüz kızartıcı bir suçtan dolayı mahkum edilmiş olmama şartının da aranması gerektiğini düzenlemektedir. Siyasi Partiler

⁸¹ Raad Elcedde, A.e., s. 85.

Kanunu'na göre, parti programının ve parti iç tüzüğünün, kuruluş talebine eklenmesi gerekir.

İçişleri Bakanı, Kanunda belirtilen yasal şartları haiz siyasi parti kuruluş talebini, bu talebin kendisine ulaştığı tarihten itibaren altmış gün zarfında Bakanlar Kuruluna gönderir. Bakanlar Kurulu, parti kuruluş talebine ilişkin olarak kabul veya ret yönünde kararını verebilir. Her iki durumda da, Bakanlar Kurulu kararının bir gerekçeye dayanması gerekir. Siyasi parti kurulmasına ilişkin talepleri reddedilenler, Bakanlar Kurulu'nun bu kararına Temyiz Mahkemesi Genel Kurulu'nda itiraz edebilirler. Temyiz Mahkemesi Genel Kurulu'nun bu hususta vereceği karar kesin olup, bu karara itiraz edilemez.⁸²

4. İfade Özgürlüğü

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası, ifade özgürlüğünü, 26. maddesiyle güvence altına almış; ancak bu hakkı düzenleyen kanunlar, bu hakkı sınırlama yoluna gitmiştir. İşte bu nedenle 206 sayılı ve 1968 tarihli Matbuat Kanunu, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde de yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Bu kanunun 16. ve 17. maddelerinde, yayınlanması yasak olan konular olarak, *“ilgili resmi makamdan izin almadan Cumhurbaşkanı, Devrim Konseyi üyelerini veya Başbakanı veya onun yerine bakan kimseyi ilgilendiren konular veya Devrimi, mefhumlarını, Cumhuriyeti ve müesseselerini karalamak veya sömürgeci, ayrılıkçı, gerici ve bölgecilik düşünceleri yayan konular ile Devletin iç ve dış güvenliğinin ihlal edilmesini teşvik etmek veya Cumhurbaşkanı veya Devrim Konseyi üyelerine veya Başbakana veya onun yerine bakan kimseye ait demeç veya sözleri yayınlamak”* belirlenmiştir. Bu durum, ifade özgürlüğünün mevcut rejimi razı edecek şekilde sınırlandırıldığını göstermektedir.⁸³

⁸² Raad Elcedde, A.e., s. 93.

⁸³ Şerif, a.g.e., s. 35.

5. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın 30. maddesinin b bendinde, kamu hizmetine girme hakkı güvence altına alınmıştır. Bu bende göre, "*kamu hizmetine girme hakkında eşitlik, kanun tarafından garanti altına alınmıştır*". Bu düzenleme, tüm vatandaşlara kanun çerçevesinde fırsat eşitliği tanınacağına güvence altına alındığı Anayasanın 19. maddesi ile uyumludur. Böylece, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası, Cumhuriyet döneminde kamu hizmetine girme hakkını açık bir şekilde güvence altına alan ilk Anayasa olmuştur. Cumhuriyet döneminde bundan önceki Anayasalarda bu hak, haklarda eşitliğe ilişkin maddelerde ve zımni olarak güvence altına alınmıştı.⁸⁴

B. Geçici 1970 Irak Anayasası'nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi

Siyasi hakların anayasal ve yargısal güvencesi konusuna geçmeden önce, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda azınlık haklarına da kısaca değinmek faydalı olabilir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, 1970 Anayasası, Irak'ta yaşayan tüm azınlıkların haklarını kabul etmiştir. Bu Anayasa'nın 5. maddesinin b fıkrası'na göre, Irak halkı, iki ana milletten oluşur. Bunlar, Arap Milleti ve Kürt Milletidir. Bu Anayasa, Irak'ın birliği içerisinde Kürt Halkının milli haklarını ve diğer azınlıkların meşru haklarını kabul eder.

Böylece 1970 Anayasası, Cumhuriyet döneminde çıkarılan Anayasaların içerdiği eksikliği gidermiş bulunmaktadır. Çünkü bu Anayasalar, sadece Kürtlerin milli haklarını kabul ederek, diğer azınlıkların milli haklarını görmezlikten gelmiştir.

1. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda anayasanın üstünlüğü ilkesine ilişkin bir madde bulunmamaktadır. Böylece bu Anayasa da, önceki Anayasaların yolunu

⁸⁴ Raad Elcedde, *El-tatawırat el-Desturiye fi'l-Irak*, s. 133-135.

izlemiş bulunmaktadır. 1970 Anayasası'nın bu ilkeye ne kadar bağlı kaldığı aşağıdaki açıklamalardan anlaşılabilir.

Anayasanın 19. maddesinin 2.fikrasında eşitliğe vurgu yapılmıştır. Bu fıkraya göre, *“cinsiyet veya ırk veya dil veya sosyal köken veya din nedeniyle ayrım yapılmaksızın vatandaşlar kamun karşısında eşittir”*. Böylece doğrudan Anayasa'nın üstünlüğü ilkesine yer verilmiş olmasa da, eşitlik konusundaki anayasa hükmünün aksine düzenlemeler de yapılmamıştır. Ancak, yukarıdaki “eşitlik ilkesi”ne ilişkin açıklamadan, anılan maddenin vatandaşlar arasında ayrım yapılmasını önlemek için dayanak yapılan esasları sınırlı bir şekilde belirlediği görülmektedir. Bu da, vatandaşlar arasında ayrım yapılması için dayanak yapılabilen başka esasların da bulunduğu anlamına gelmektedir. Ayrım nedenlerinin kesin bir şekilde sayılmayıp, tüm nedenlerin kapsanmasının daha iyi olabileceği söylenebilir. Bu nedenle bu Anayasa da, 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası'da olduğu gibi, “eşitlik ilkesi” kapsamındaki konuları sınırlama hatasına düşmüştür.

Anayasanın 66. maddesinin b bendine göre, Devrim Komuta Konseyi, Anayasa'nın değiştirilmesinde yetkili makamdır. İlgili madde, yalnızca Anayasayı hangi makamın değiştirmekle yetkili olduğuna ve Devrim Komuta Konseyi'nin bu kararları üye tamsayısının üçte ikisinin oyuyla değiştirileceğine değinmiştir ancak Anayasa'nın değiştirilmesi usulüne ilişkin başkaca açıklamada bulunmamıştır.⁸⁵

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası, yumuşak bir Anayasa olarak adlandırılabilir. Zira Anayasa, kendisinde herhangi bir değişikliğin yapılabilmesi için Devrim Komuta Konseyi üye tamsayısının üçte ikisinin oyunun gerektiğini ifade etmekle yetinmiş, aynı zamanda Anayasanın değiştirilmesi için gerekli prosedürü zorlaştırmaya ilişkin düzenlemelerde bulunmamıştır. Yine Anayasanın Devrim komuta Konseyi tarafından hazırlanmış olması ve bu Anayasa değişikliğinin sadece aynı Konsey tarafından yapılabilmesinde

⁸⁵ Raad Elcedde, *El-teşriat el-Desturiye fi'I-Irak*, s. 112.

çoğunluk şartının aranmış olması da, bu Anayasanın yumuşak bir anayasa olduğu fikrini güçlendirmektedir.⁸⁶

Yargı organları konusunda ise, idari yargı organlarının oluşturulmasını ve bunların görevlerini düzenleyen 106 sayılı ve 1989 tarihli Kanunla tadil edilen 65 sayılı ve 1979 tarihli Devlet Şurası Konseyi Kanunu'nun 7. maddesinin 5. fıkrasına göre, egemenlik işlerine ilişkin itirazlarda idari yargı yetkili değildir. Cumhurbaşkanının yayınladığı kararnameler ve kararlar ile yine Cumhurbaşkanının Anayasal yetkileri doğrultusunda verdiği direktiflerin uygulanması için başka makamlarca çıkarılan idari kararlar da, egemenlik işlerinden sayılır.

Yukarıdaki açıklamalardan, önemli birçok konuda Cumhurbaşkanına yetki verildiği ve Cumhurbaşkanının bu kararlarına karşı da yargı yolunun kapatılması ile Anayasanın gerçek bir bir üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Üstünlük, hiç kimsenin kesinlikle itiraz edemeyeceği Cumhurbaşkanına ait kararlardır.⁸⁷

2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'na göre, yasama erkini kullanan makamlar Devrim Komuta Konseyi, Cumhurbaşkanı ve Ulusal Meclis'tir.

Anayasa'nın 42. maddesine göre, Devrim Komuta Konseyi, kanun hükmünde kararnameler ve kararlar yayınlama yetkisini haizdir. Yine bu Konsey, yürürlükte bulunan kanunların uygulanması için gerekli olan kararları verme yetkisine sahiptir. Devrim Komuta Konseyi'nin yetkileri, bunlardan başka, Anayasanın 52. 53. ve 54. maddeleri gereğince kanun taslaklarının teklif edilmesi yetkisi ile, Cumhurbaşkanı veya Ulusal Meclis'in üye tamsayısının dörtte birini oluşturan üyeler tarafından teklif edilen kanun taslaklarının kabul edilmesi yetkisidir.⁸⁸

⁸⁶ ELkadım, Hıdayir, ELsemırrai, *El-nıdam el-Desturi fi'l-Irak*, s. 98.

⁸⁷ İsam Elberazenci, " Meclis Şora el-Devle ve Miled el-Kada el-İderi el-Irakı ", *Mecellet el-Ulöm el-Kanuniye* , 9. c, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1990, s. 155.

⁸⁸ Raad Elcedde, *Diraset fi'l-Şuoon el-Desturiye el-Irakiye*, s. 40.

Cumhurbaşkanına, yukarıda bahsedildiği üzere, kanun taslaklarını teklif etme yetkisi tanımıştır. Buna ek olarak Devrim Komuta Konseyi'nin 15 sayılı ve 28.01.1993 tarihli kararı gereğince yayınlanan 23. Tadil uyarınca, Cumhurbaşkanına “kanun kuvvetinde kararlar yayınlama” yetkisi de tanınmıştır. Böylece Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 42. maddesi gereğince Devrim Komuta Konseyi'ne verilen yetkiye benzer bir yetkiye sahip kılınarak adeta bağımsız yasama yetkisine sahip olmuştur.⁸⁹

Ulusal Meclis ise, halkın temsilcisi olarak yasama yetkisine sahiptir. Ancak bu husus, Ulusal Meclis'in yasama alanında tek başına bağımsız yasama yetkisine sahip olduğu anlamına gelmemekte olup, Meclis bu yasama yetkisini, yukarıda ifade edildiği üzere Devrim Komuta Konseyi ile ortaklaşa kullanmaktadır.

Anayasa'nın 54. maddesinde, Ulusal Meclis'in bir kanun taslağı teklifini sunma hakkına iki şart getirilmiştir. Bu şartlardan birincisi, kanun teklifinin Meclis üyelerinin dörtte biri tarafından sunulmuş olması, ikincisi ise kanun teklifinin askeri işlerle veya kamu güvenliğiyle ilgili olmamasıdır. Bu yetki paylaşımı ve teklif edilebilecek kanunların konularına ilişkin kısıtlamalar sonucunda, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın Ulusal Meclis'i, Devrim Komuta Konseyi'nden daha alt öneme sahip bir yasama organı konumuna getirmiş olduğu söylenebilir.⁹⁰

Yürütme organı hususunda ise, Devrim Komuta Konseyi'nin 567 sayılı ve 1973 tarihli kararı gereği Anayasada yapılan ilk değişiklik gereğince Bakanlar Kurulu ihdas edilmiş ve bu organa yürütme yetkileri tanınmıştır. Anayasa'nın 61. maddesi gereğince, Bakanlar Kurulu bakanlardan oluşur ve bunlara Cumhurbaşkanı başkanlık eder.

Anayasa'da 1979 yılında yapılan dördüncü değişiklik sonucunda Bakanlar Kurulu, Bakanlar ve Bakanlar Kurulu Başkanı yardımcılardan oluşmakta ve bunlara Cumhurbaşkanı başkanlık etmekteydi. Bu durum 1991 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra, Devrim Komuta Konseyi'nin 83 sayılı ve 1991 tarihli

⁸⁹ Elcedde, A.e., s. 177.

⁹⁰ Raad Elcedde, *El-teşriat el-İntihabiye fi'l-Irak*, s. 246.

kararı gereğince, Anayasa'nın 61. maddesi değiştirilmiş ve Bakanlar Kurulu, Başbakan, Başbakan Yardımcıları ve bakanlardan oluşmuştur. Yine yukarıdaki madde, Bakanlar Kurulu'nu, "*Cumhurbaşkanının devlet idaresine dair belirlediği genel politikayı yürüten kurul*" olarak tanımlamıştır. Tüm bunların yanında, Cumhurbaşkanının gerek gördüğü zaman Bakanlar Kurulu toplantılarına başkanlık edebilmesi de, yine aynı madde hükmü gereğince mümkündür.⁹¹

Bakanlar Kuruluna başkanlık eden Başbakanı, onun yardımcılarını ve bakanları tayin ve bunların görevlerden alınması yetkisi, Anayasa'nın 58. maddesi gereğince Cumhurbaşkanına aittir.

Yargı organına ilişkin olarak, Anayasa'da yargı bağımsızlığına ve yargılama hakkının güvence altına alınmasına vurgu yapılmış, Anayasa'nın 63. maddesinin a fıkrası, yargının bağımsız olduğunu ve yargının üstünde kanundan başka bir güç olmadığını ifade etmiştir. Anılan maddenin c fıkrasına göre ise, mahkemelerin oluşturulmasını, derecelerini, ihtisaslarını, hakimlerin tayin edilmelerini, terfilerini, yargılanmalarını ve emekliye ayrılmalarına ilişkin hususları kanun belirler. Anayasa'nın 58. maddesinin h bendine göre ise, hakimlerin tayini ve görevlerine son verme işi, kanunlara uygun olarak Cumhurbaşkanı tarafından yapılır.⁹²

Şunu da belirtmek isteriz ki, 160 sayılı ve 1979 tarihli Yargı Düzenleme Kanunu, Adalet Bakanına, tüm hakimleri ve görevlileri, kurullar ve komiteler olarak yargı yetkisi olanları denetleme yetkisi vermiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın Cumhurbaşkanına geniş yasama ve yürütme yetkisi vererek Cumhurbaşkanının Irak Cumhuriyeti müesseseleri arasında yüksek bir konumda olmasını sağladığı görülmektedir.⁹³

⁹¹ Raad Elcedde, *El-tatawırat el-Desturiye fi'l-Irak*, s. 138-139.

⁹² Elcedde, A.e., s. 188.

⁹³ Elcedde, A.e., s. 184.

3. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Kanunların Anayasaya uygunluğunun denetime dair 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda bir hüküm bulunmamasına rağmen, Anayasanın, 1986 tarihli Irak Geçici Anayasası döneminde kurulan Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin akıbetinden söz etmemesi nedeniyle hukukçular ikiye bölünmüştür.

Birinci görüş, Geçici 1970 Anayasasında Yüksek Anayasa Mahkemesi'ne işaret edilmemesinin, 159 sayılı ve 1968 tarihli Yüksek Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun iptal edildiği sonucunu doğurmadığını ifade etmektedir. Bu görüşü savunan hukukçular, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın 69. maddesine dayanmaktadırlar. Bu maddede, *"bu Anayasanın yayınlanmasından önce geçerli olan Devrim Komuta Konseyi tarafından çıkarılan tüm kanunlar ve kararlar yürürlükte kalır ve bunlar sadece bu Anayasada belirtilen yollarla tadil veya yürürlükten kaldırılabilir"* hükmü yer almaktadır. Bu görüşü savunan hukukçulara göre, ilgili madde gereği, Anayasada belirlenen yöntemle ilgili makam tarafından iptal edilinceye kadar 159 sayılı ve 1968 tarihli Anayasa Mahkemesi Kanunu yürürlükte kalır. Anılan Kanun, şu ana kadar iptal edilmediğine göre, Yüksek Anayasa Mahkemesi, yasal olarak mevcut olup, Kuruluş Kanunu'nda belirtildiği üzere yetkilerini kullanabilir.⁹⁴

İkinci görüşün taraftarları ise, 150 sayılı ve 1968 tarihli Yüksek Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun yasal dayanağı olan 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası ilga edildiğine göre, bu kanunun da ortadan kalktığını ifade etmektedir. 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükten kaldırarak bunun yerine 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın geçtiği ve bu Anayasa'da anılan Kanuna ilişkin bir madde bulunmamakla veya kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle yetkili bir Yüksek Anayasa Mahkemesi'ne işaret edilmemekle ve ayrıca 150 sayılı ve 1968 tarihli Yüksek Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun dayanağı olan Geçici 1968 Anayasası'nın ortadan kalkmış olmasıyla birlikte artık, ilgili Kanun'un da yürürlükte

⁹⁴ Nuri Latif, "El-rakabe ale el-Kawanin va Himeyet el-Şeriye el-Desturiye fi'l-Aktar el-İştirakiye ve'l-Irak", *Mecellet el-Kada*, s. 72.

olmadığı savunulmaktadır. Bu görüşe uyarınca Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin yasal yönden bir mevcudiyeti bulunmamaktadır.⁹⁵

Hukukçuların farklı görüşlerine ve dayanaklarına yer verdikten sonra, ikinci görüşün benimsenerek, Yüksek Anayasa Mahkemesi'ne ilişkin bir madde içermeyen 1970 tarihli Irak Geçici Anayasa'nın yürürlüğe girmesi ile bu Mahkemenin ortadan kalktığıнын söylenmesi uygun olabilir. Zira, 159 sayılı ve 1968 tarihli Yüksek Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun dayanağı olan anayasa hükmü de ortadan kalkmış bulunmaktadır. 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükte kaldığı süre zarfında Yüksek Anayasa Mahkemesi, pratikte de faaliyetlerini sürdürmemiştir.

4. İdarenin Yargısal Denetimi

Adli yargının yanında idari yargının oluşturulmasına ilişkin olarak 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu da demektir ki, Irak'ta mahkemelerin göreviyle ilgili genel kural olarak, özel bir madde ile istisna edilenler dışında, idari davalar dahil tüm davalarda adli yargı görevlidir. Ancak bununla birlikte idari yargının oluşturulması gerektiğine işaret eden bir kanun yürürlüğe girmiştir. 35 sayılı ve 1977 tarihli Yargı Sisteminin Islahı Hakkında Kanun'da, adli müessesenin ıslah edilmesine ilişkin bölümde *“adli müessesenin sosyal veya ekonomik değişimleri gerçekleştirebilmesi ve yargıda uzmanlaşma ilkesinin gerçekleşmesi için çalışılması ve devlet memurlarına ilişkin davalar ile meslek örgütlerinin taraf olduğu davaları ve bakanlıkların, kamu müesseselerinin veya kamu kesiminin taraf olduğu davaları karara bağlayan özel mahkemelerin kurulmasının gerçekleştirileceği”* ifade edilmektedir.

Bu Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından, Irak'ta ilk defa idari yargıyla görevli özel mahkemelerin kurulmasını düzenleyen 140 sayılı ve 1977 tarihli İdari Mahkemeler Kanunu yürürlüğe girmiştir.⁹⁶

⁹⁵ Melik Elhasen, *El-medhal li-Diraset el-Kanun*, 1. c, Bağdat, 'y.y.' 1972, s. 327- 328 ; Abdulkaki Elbekri, a.g.e., s. 354.

⁹⁶ Cafer Hüseyin, “ El-mehakim el-İdariye fi'l-Irak ”, *Mecellet el-Kada*, Bağdat ,Nekabet el-Muhamin, 4. c ,42. yıl, 1987, s. 47.

Ancak bu mahkemelerin kurulacağına ilişkin kanunun yürürlüğe girmesi, ne bu mahkemelerin oluşturulması veya yetkileri ne de yargı bağımsızlığının sağlanması bakımından, idari yargı sistemini benimseyen devletler düzeyinde bir idari yargının kurulması sonucunu doğurmuştur. İlgili Kanun’la değişen husus ise, mevcut sistemde adli yargıya ait görevlerin bir kısmını karara bağlayacak olan, aynı sistem içerisinde yeni mahkemeler kurmaktır. Anlaşmazlığın idare hukukuna veya özel hukuka dair olup olmamasına bakılmaksızın bu mahkemeler, genel olarak idari makamların taraf olduğu davalarda görevli olmuştur. Böylece bu mahkemeler, idari makamlardan birinin taraf olduğu davalarda yetkili olması dışında, diğer adli yargı mahkemelerinden farklılık arz etmemektedir. Bu husus da bilahare bu mahkemelerin 16 sayılı ve 1988 tarihli “160 sayılı ve 1979 tarihli Yargı Sistemi Kanunu’nun Tadili Hakkında Kanun” gereğince kapatılmalarına neden olmuştur.⁹⁷

Yukarıdaki açıklamalardan, Irak’ta 1979 yılına kadar yalnızca adli yargı organlarının olduğu, 160 sayılı ve 1979 tarihli Kanun’un 1988 yılında yürürlükten kaldırılması ile Irak yargı sisteminde, önceden olduğu gibi tüm uyuşmazlıkları adli yargı organlarının karara bağladığı “birleşik yargı” sistemine geri dönüş olduğunun anlaşıldığı söylenebilirse de, 1989 yılında 106 sayılı ve 1989 tarihli “65 sayılı ve 1979 tarihli Devlet Şurası Meclisi Kanunu’na İlişkin İkinci Tadil Kanunu” yayınlanmıştır. Bu Kanun, Irak’ta adli yargının yanında bağımsız idari yargı organları oluşturmuş ve buna göre Irak’ta yargı sistemi, daha önce birleşik yargı sistemi üzerine kurulmuşken, daha sonra ikili yargı sistemine geçilmiş bulunmaktadır.

106 sayılı Kanun, 7. maddesinde, idari yargı mahkemelerinin görevlerini belirlemiştir. Bu yetki, sınırlı ve mütevazı bir yetki olup, yalnızca kanunlarda belirli bir makam nezdinde şikayet veya itiraz yolu belirtilmemiş olan emir ve idari kararların yargısal denetimini yapmayı kapsamaktadır.

⁹⁷ İsam Elberazenci, “ Meclis Şora el-Devle ve Miled el-Kada el-İderi el-Irakı ”, *Mecellet el-Ulöm el-Kanuniye* , Bağdat, Badat Üniversitesi, 9. c 1990, s. 114.

Hemen ifade etmek gerekir ki, Irak kanunlarının yazılma şeklinde, idarece verilen kararlara veya yayınlanan genel düzenleyici işlemlere karşı başvuru yollarının gösterilmiş olması çok yaygındır.

Bunun sonucunda idare mahkemelerinin kurulmasındaki “idarenin işlemlerine karşı bireylere yargı garantisi sağlamak” amacı, sadece çok sınırlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Şunu da belirtmek isteriz ki, idari yargının yetkisine verilen işlem ve kararlar, idari yargı mahkemelerinin kurulmasından önce adli yargı nezdinde tamamen itirazı kabil olan işlem ve kararlardır. Yani bu Kanun ile daha önce itirazı kabil olmayan işlem veya kararlara karşı yeni başvuru yolları getirilmiş değildir. Ayrıca Kanun’un 7. maddesinin 5. fıkrasında, daha önce bahsedilen ve aleyhine başvuru yolu bulunmayan egemenlik işlerine ilişkin konularda, idare mahkemelerine de başvurulamayacağı yeniden düzenlenmiştir.

Egemenlik işlerine karşı başvuru yolunun bulunmaması, birçok ülkede yürütme, yargı ve yasama bazında üzerinde anlaşma sağlanmış bir husus olmakla birlikte, Cumhurbaşkanının yayınladığı tüm kararnamelere ve kararlara “egemenlik işleri” sıfatının eklenmesi, eleştiriye neden olmuştur. Yine Cumhurbaşkanının anayasal yetkilerine dayanarak verdiği direktiflerin uygulanması için çıkarılan kararlara yargı yolunun kapatılmış olması, birçok idari kararın yargı denetiminin dışında kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, hukuki güvenlik bakımından doğru olmayıp, bireylerin haklarının ve onlara verilen güvencelerin ihlal edilmesinde Cumhurbaşkanına denetimsiz ve geniş yetkiler verilmesine neden olur.⁹⁸

⁹⁸ Elberazenci, A.e., s. 155.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2005 TARİHLİ “YÜRÜRLÜKTEKİ ANAYASA”DA SİYASİ HAKLAR VE GÜVENCELERİ

I. 2005 Irak Anayasası’nda Siyasi Haklar

A. Vatandaşlık Hakkı

2005 tarihli Irak Anayasası, vatandaşlık haklarını detaylı bir şekilde düzenleyerek önceki Irak Anayasalarından farklı bir yol izlemiştir. Önceki Irak Anayasalarında ise, yalnızca vatandaşlık haklarına değinilmekle yetinilmiş, ayrıntıları düzenleme hususu ise anayasaya uygun olarak çıkarılacak kanunlara bırakılmıştı.

2005 tarihli Irak Anayasası’nın vatandaşlık hakkını düzenleyen 18. maddesinde, Irak uyruklu olmanın her Iraklı için bir hak olduğu ve vatandaşlığın temelini oluşturduğu, Iraklı bir babadan veya Iraklı bir anadan doğan herkesin Iraklı sayılacağı ve bu konunun detaylarının kanunla düzenleneceği, doğuştan Iraklı olan bir kimsenin hiç bir sebeple Irak vatandaşlığının düşürülemeyeceği ve vatandaşlığı düşürülen herkesin vatandaşlığını geri almak hakkına sahip olduğu ve bu hususun kanunla düzenleneceği, Irak vatandaşlığına sonradan geçen kimsenin vatandaşlığının ise, ancak kanunla düzenlenen hallerde geri alınabileceği, bir Irak vatandaşının birden çok vatandaşlığa sahip olabileceği, ancak egemenlik gücünün kullanıldığı veya üst düzey güvenliğe ilişkin bir görevde bulunan kimsenin, kazanmış olduğu başka herhangi bir vatandaşlıktan feragat etmesi gerektiği ve bu hususun da kanunla düzenleneceği, Irak vatandaşlığının Irak’taki nüfus dengelerini değiştirmek için güdülecek nüfus yerleştirme politikaları amacıyla verilemeyeceği, vatandaşlık hükümlerinin kanunla düzenleneceği ve vatandaşlıkla ilgili davalara ihtisas mahkemelerinin bakacağı düzenlenmiştir.

Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, 2005 tarihli Anayasanın 18. maddesinde konuya ilişkin temel hususların diğer anayasalara göre daha uzun yazılmış olması,

yalnızca anayasakoyucunun konuya verdiği önemi göstermektedir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere, maddenin her fıkrasının altında ilgili hususların kanunla düzenleneceğine yer verilmiş olması, vatandaşlık hakları konusunda detaylı hükümlerin düzenlenmesi için özel bir kanunun veya kanunların çıkarılmasını gerektirmektedir.¹

Bu konuda, 26 sayılı ve 2006 tarihli Vatandaşlık Kanunu yürürlüğe girmiş ve 2005 tarihli Irak Anayasası'nın 18. maddesinde belirtilen vatandaşlık hükümlerini detaylarıyla düzenlemiştir.

Bu Kanun, esasen Irak vatandaşlığına doğuştan sahip olan kimseyle sonradan Irak vatandaşı olan kimse arasında hakların kullanılması bakımından bir ayırım yapmıştır. 9. maddenin 2. fıkrasında, *"Bu Kanun'un 4, 6, 7 ve 11. maddelerine göre vatandaş olma yoluyla Irak vatandaşlığına geçen Iraklı olmayan kimse, vatandaşlığı kazandığı tarihten itibaren (10) yıl geçmeden bakan veya parlamento üyesi olamaz"* hükmüne yer verilmiştir. Aynı maddenin 3. fıkrasına göre, aynı Kanun'un 4, 6, 7 ve 11. maddelerine göre Irak vatandaşlığına geçen kimsenin Cumhurbaşkanı veya Cumhurbaşkanı yardımcısı da olamayacağı hüküm altına alınmıştır.

İlgili Kanun'da, önceki Irak Anayasaları'nda yer verilmemiş bir husus olan çifte vatandaşlık kurumu da düzenlenmiştir. Buna göre, bir Irak vatandaşı, bu vatandaşlığının yanında başka bir ülkenin vatandaşlığına da geçebilir. Ancak Anayasada yer verildiği üzere, egemenlik gücünün kullanıldığı veya üst düzey güvenliğe ilişkin bir görevde bulunan kimsenin, kazanmış olduğu başka herhangi bir vatandaşlıktan feragat etmesi gerekmektedir.

Bu Kanun'un getirdiği yeniliklerden birisi de, 18. maddenin 1. fıkrasında düzenlenmiş olan, politik veya etnik nedenler veya bağlı bulunduğu cemaat nedeniyle vatandaşlığı düşürülen her Iraklının ve bu sayılan nedenlerle vatandaşlığı düşürülmüş olan bir Iraklı'nın ölmesi durumunda bu ölüm nedeniyle vatandaşlığı kaybeden çocukların, Irak vatandaşlığına geri alınmak için bir talepte

¹ Abbas Elkabi, "Mefhum el-Cinsiye va Anwaaha", (çevrimiçi)
<http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=copy&sid=53956>, 21.4.2010.

bulunabilmeleridir. Aynı maddenin 2. fıkrasına göre ise, “1 sayılı ve 1950 tarihli Kanun ve 12 sayılı ve 1951 tarihli Kanun hükümleri gereğince vatandaşlığını kaybeden bir Iraklı, bu maddenin birinci fıkrasının hükümlerinden yararlanamaz”. Hemen ifade etmek gerekir ki, bu iki Kanun, Irak’ı terk eden ve geri dönmeyen Iraklı Yahudilerin vatandaşlığının düşürülmesine ilişkindir.

26 sayılı ve 2006 tarihli Vatandaşlık Kanunu’nun 15. maddesinde, İçişleri Bakanına, Irak vatandaşlığına geçen ancak devletin güvenliğini tehlikeye sokan bir işe kalkışan veya buna gayret eden kimsenin bu eyleminin ispatlanması halinde veya resmi makamların kendisi ya da ailesiyle ilgili bilgi vermesi taleplerine yanlış cevap veren ve bu yanlış bilgi verilmesi hususunda hakkında kesinleşmiş hüküm bulunan kimselerin vatandaşlığını geri alma yetkisi verilmiştir. Ancak ifade etmek gerekir ki, doğuştan Irak vatandaşı olan kimsenin vatandaşlığının düşürülmesini, bu Kanun kesinlikle yasaklamıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu Kanun’un 6. maddesinin 3. fıkrası, Anayasadaki hükme uygun olarak, Irak’taki nüfus dengelerini değiştirmek için güdülecek nüfus yerleştirme politikaları amacıyla vatandaşlık verilmesini yasaklamıştır.²

B. Seçme ve Seçilme Hakkı

Seçme ve seçilme hakkı, Irak Hükümetinin 09.04.2003 tarihinde düşmesinden sonra en çok değişen ve gelişen haklardan biri olarak nitelendirilebilir. Bu hakkın vatandaşlar tarafından kullanılmasını düzenlemek ve seçim işlerini kontrol etmek, düzenlemek ve seçim kanunlarını uygulamak için temel hususlara yer veren yasal dayanakların hazırlanması gerekiyordu.

Yukarıda değinilen nedenlerle koalisyon güçlerinin attığı ilk adım, “92 sayılı ve 31.05.2004 tarihli koalisyon otoritesi emri” gereğince Irak Bağımsız Seçim Komiserliği Kanunu’nu çıkarmak oldu. Bu Kanun’a göre kurulan Bağımsız Yüksek

² Tarik Harb, “Kıraa Awaliye li-Kanun el-Cinsiye el-Cedid ”, (çevrimiçi) [http://www.siironline.org/alabwab/derasat\(01\)/130.htm](http://www.siironline.org/alabwab/derasat(01)/130.htm), 21.4.2010.

Seçim Komiserliği, devletin yasama, yürütme ve yargı organlarından bağımsız olarak, tarafsız bir şekilde seçimleri düzenleme hususunu meslek olarak edinir ve bu mesleğin ahlaki kurallarına bağlı hareket eder, seçimler konusundaki tüm yasal düzenlemelerin ve prosedürün yayınlama ve uygulanma yetkilerini kanunlara uygun olarak kullanır. Bu Komiserlik ngrlen geçiş dönemi zarfında, Irak'ın tüm bölgelerinde tek seçim otoritesi olarak görev alacaktır.³

Koalisyon güçlerinin attığı ikinci adım ise, seçimlerin dayandığı temel yasaı çıkarmak olmuştur. Seçimlerin dayandığı temel yasa olarak "96 sayılı ve 15.06.2004 tarihli koalisyon otoritesi emri" gereğince Seçim Kanunu ıkarılmıştır. Bu Kanun'un derhal çıkarılmasındaki amaç ise, "Geçici Irak Hükümeti"nin en kısa sürede seçilmesi isteğidir. Geçici Irak Hükümeti, geçici olmayan bir hükümetin tüm yetkilerini üstlenecek ve genel seçimden sonra oluşturulacak "Daimi Irak Hükümeti" görevi devralana kadar bu yetkileri elinde tutacaktır. Genel seçimlerin ise, en geç 30.12.2005 tarihine kadar yapılması gerektiği düzenlenmiştir.

Seçim Kanunu'nun 5. maddesine göre, Ulusal Meclis seçimlerinde oy kullanabilmek için, Irak vatandaşı olmak veya Irak vatandaşlığını geri alma hakkına sahip olmak ya da Irak vatandaşlığını kazanma yeterliliğine sahip bulunmak, 31 Aralık 1986 veya bundan önceki bir tarihte doğmuş olmak ve Komiserlik tarafından çıkarılan prosedüre göre oy kullanmak için kayıtlı bulunmak gerekmektedir.

Adaylık hakkına ilişkin olarak, Kanun'un 4. maddesinin 1. fıkrası göre, herhangi bir siyasi kurumun, Ulusal Meclis seçimlerine aday olanları içeren bir listeyi, bu listede adları geçen adayların ilgili yasal şartları haiz olmaları şartıyla Komiserliğe sunabileceğini düzenlemektedir. Bu şartlara göre aday olan bir kimsenin, otuz yaşından küçük olmaması, Baas Partilileri Dışlama Kanunu gereği dışlanacak kimselerden olmaması, adaylık tarihinde silahlı kuvvetler mensubu olmaması, yüz kıztartıcı bir suçtan dolayı mahkum olmaması ve lise diploması veya dengi bir diplomaya sahip olması gerekmektedir.

³ 3984 sayılı 1.6.2004 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).

Kadınların siyasi hayattaki rolünü etkinleştirmek ve kadınların siyasi hayata katılma imkanını kolaylaştırmak amacıyla, bu Kanun'un 4. maddesinin 3. fıkrasında, listede ilk üç aday içerisinde en az bir kadın adayın adının bulunması zorunlu kılınmıştır. Yine bu fıkra göre, listede ilk altı aday içerisinde en az iki kadın adayın adının bulunması gerekli kılınmıştır.⁴

Yurt dışında ikamet eden Irak vatandaşlarına seçime katılma imkanı sağlamak için Avustralya, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, İran, Ürdün, Hollanda, İsveç, Suriye, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde seçim merkezleri açılarak bu kimselere oy kullanma olanağı sunulmuştur.

Yukarıda anlatılan Kanun hükümleri gereğince, geçiş döneminde görev yapacak Ulusal Meclis'i seçmek için, Irak'ta 30.01.2005 tarihinde ilk oylama işlemi yapılmıştır. Bu Parlamento'ya, Geçici Parlamento veya Irak Geçici Millet Meclisi de denilebilir. 30.01.2005 tarihinde 275 üyeden oluşan bu Meclisin üyeleri seçilmiş ve ardından geçiş dönemi için Irak Hükümeti oluşturulmuştur.⁵

Geçici Parlamento'nun görevi süresince yapmakla yükümlü olduğu ana görevleri, en geç 15.8.2005 tarihine kadar daimi bir Anayasa taslağı hazırlamak üzere bir "Anayasa Hazırlama Komitesi" oluşturmak, en geç 15.11.2005 tarihine kadar Anayasa taslağının kabulü hakkında genel referandum yapmak ve Irak Daimi Parlamentosunun ve Hükümetinin seçileceği genel seçimi, en geç 15.12.2005 tarihine kadar gerçekleştirmektir.

Siyasi partilerin arasında yapılan uzun tartışmalardan sonra, yetmiş bir üyeden oluşan Anayasa Hazırlama Komitesi seçilmiştir. Bu Komite'de, beşi kadın olmak üzere Şiileri temsil eden yirmi sekiz üye, ikisi kadın olmak üzere Kürtleri temsil eden on beş üye, Sünnileri temsil eden on beş üye ve biri kadın olmak üzere Laikleri temsil eden sekiz üye ile "Türkmenler, Asuriler, Yezidiler" olan azınlıkları temsil eden beş üye yer alacaktır.

⁴ <http://www.iraq-ild.org/LoadLawBook.aspx?SP=ALL&SC=210220065458422>, 5.5.2010.

⁵ <http://ar.wikipedia.org/wiki/>, 3.5.2010.

Bu Komite, Anayasa'yı yazmak amacıyla toplantılar yapmaya başlamıştır. Uzun süren tartışmalarla geçen birçok toplantının ardından Komite, Anayasa yazımını tamamlamıştır.⁶

Geçici Parlamento, bu hazırlıklarının yanı sıra Anayasa hakkında genel referandum yapmak için, 11 sayılı ve 12.10.2005 tarihli Referandum Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu Kanun'da, Anayasa için referandumun 15.10.2005 Cumartesi günü gerçekleştirileceği, bu referandumda oylamanın genel, gizli ve doğrudan olarak yapılacağı ve yukarıda anlatılan oy kullanma şartları düzenlenmiştir. Kanun'da ayrıca, referandumda seçmenlerin çoğunluğu tarafından anayasanın kabulü yönünde oy kullanılması veya üç ya da daha çok ilde seçmenlerin üçte ikisi tarafından anayasanın reddi yönünde oy kullanılmaması halinde, referandumda oylamanın kabul edilmiş sayılacağı düzenlenmiştir.⁷

Bu Kanun'a dayanılarak Anayasa oylama işlemi, 15.10.2005 tarihinde gerçekleşmiş; referandum sonuçları ise, Yüksek Seçim Komiserliği tarafından referandum tarihinden on gün sonraki tarih olan 25.10.2005 tarihinde ilan edilmiştir. Yüksek Seçim Komiserliği, referanduma katılımın %68 olduğunu, oyların %78'inin Yeni Anayasa'nın kabulü, %21'inin ise reddi yönünde olduğunu ilan etmiştir. Bu sonuçlara göre, Yeni Anayasa, bu tarihten itibaren yürürlüğe girerek bağlayıcı olmuştur.⁸

2005 tarihli Yeni Irak Anayasası'nda seçme ve seçilme hakkı, 20. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, *"erkek veya kadın tüm vatandaşların kamu işlerine katılma, oy kullanma ve seçimlerde aday olma hakkı dahil siyasi haklardan yararlanma hakkı bulunmaktadır"*. Anayasa'nın 49. maddesinde, Millet Meclisi'nde her yüz bin Irak seçmenin bir vekil ile temsil edileceği, vekillerin tüm Irak halkını temsil edeceği ve genel, gizli ve doğrudan seçim yoluyla seçileceği ve seçmen ve aday olma ile seçime ilişkin tüm hususların kanunla düzenleneceğine yer verilmiştir. Ayrıca aynı maddenin 4. fıkrasında ise, *"Seçim Kanunu, kadınların Millet*

⁶ Budor Zeki, 'v.d.' *Mezek el-Destur*, 1. bs, Beyrut, El-furat lil-Neşir, 2006, s. 32.

⁷ 4005 sayılı 12.10.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).29.4.2010.

⁸ <http://ar.wikipedia.org>, 3.5.2010.

Meclisi'nde temsilinin dörtte birden az olmamasını hedeflemektedir" hükmü yer almaktadır. Bu fıkra, kadınların adaylığı ve Millet Meclisi'nde temsilci olmaları bakımından güçlü bir Anayasal güvencedir.⁹

Yukarıda ifade edildiği üzere, Yeni Anayasanın 49. maddesinin 3. fıkrasına dayanarak 16 sayılı ve 23.11.2005 tarihli Seçim Kanunu yürürlüğe girerek, 15.12.2005 tarihinde yapılması gereken Irak Millet Meclisi seçimleri için gerekli düzenlemelere yer vermiştir.

Bu Kanun'a göre, genel seçimlerde oy kullanabilmek için Irak vatandaşı olmak, tam ehliyetli olmak, seçimlerin yapıldığı ayda on sekiz yaşını tamamlamış olmak ve Irak bağımsız Yüksek Seçim Komiserliği tarafından yayınlanan prosedüre uygun olarak oy kullanmak için kayıtlı bulunmak gereklidir.

Adaylık hakkına ilişkin olarak Kanun'un 6. Maddesinde, seçmen olmak için gereken şartların yanında, otuz yaşından küçük olmamak, Baas Partilileri Dışlama Kanunu gereği dışlanacak kimselerden olmamak, vatan ve kamu malı kollanarak gayrimeşru bir şekilde zenginleşmiş olmamak, yüz kızartıcı bir suçtan dolayı mahkum olmamak ve iyi bir şöhrete (itibara) sahip olmak, lise diploması veya bunun dengi bir diplomaya sahip olmak ve adaylık tarihinde silahlı kuvvetler mensubu olmamak gereklidir.

Kadınların siyasi olarak temsilini güvence altına almak için bu Kanun'un 11. maddesinde, listede ilk üç aday içerisinde en az bir kadının bulunması gerektiği ve yine ilk altı aday içerisinde en az iki kadının bulunması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰

Irak Millet Meclisi seçimleri 15.12.2005 tarihinde yapılmış olup, bu Meclis, 275 üyeden oluşmaktadır. Bu Meclis, dört yıl boyunca görev yapacak olan hükümeti de oluşturacaktır.¹¹

⁹ 4012 sayılı 28.12.2004 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).

¹⁰ 4010 sayılı 23.11.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).1.5.2010.

¹¹ <http://ar.wikipedia.org> ,3.5.2010.

Millet Meclisi, İl Meclislerinin oluşturulması gerektiğini düşünerek bu Meclislerin seçimi usulü, ihtisas konuları ve yetkilerini belirleyen bir kanunun hazırlığına girişmiş; ancak bu kanunun hazırlanması, tahminlerin üzerinde bir zaman almıştır. Bu uzamanın nedeni, Şiiilerin üyesi olduğu bazı siyasi partilerin, Başbakana “il meclisi başkanlarını görevden alma yetkisinin verilmesi”nde diretmesi olmuştur. Ancak bu vekiller, sonunda taleplerinden vazgeçmeye zorlanarak 21 sayılı ve 19.03.2008 tarihli İller Kanunu, gecikmeli de olsa yürürlüğe girmiştir.

Bu Kanun’un ardından, İl Meclisleri seçimlerinin yapılması amacıyla, İl, İlçe ve Bucak Meclislerinin seçilmelerine ilişkin 36 sayılı ve 13.10.2008 tarihli Kanun yayımlanmıştır. Bu Kanun, önceki seçim kanunlardan farklı olarak seçimlerde adayların açık liste olarak oylanması gerektiğini düzenlemiştir. Seçmen ve aday olma hakkına ilişkin olarak aranan şartlar, 16 sayılı ve 2005 tarihli Seçim Kanunu’nda arananlarla aynıdır. Bu Kanun, 2005 tarihinde yapılan Millet Meclisi seçimlerini düzenlemiştir.

31.1.2009 tarihinde yapılan İl Meclisi seçimleri, bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılmış ve böylece dört yıl süreyle görev yapacak İl Meclisleri oluşturulmuştur. Yüksek Seçim Komiserliği, bu seçimlerin sonuçlarını ise yirmi gün sonra açıklamıştır.¹²

15.12.2005 tarihinde seçilen Irak Millet Meclisi’nin üyelerinin yeniden seçilmeleri için yapılacak olan genel seçimin 16.12.2009 tarihinde yapılması gerekmektedir. Ancak partiler arasındaki anlaşmazlıklar bu olması gereken seçimleri düzenleyen seçim kanununun çıkarılmasını geciktirdi. Partiler arasında ise temelde iki konuda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunlardan birincisi, Irak dışında ikamet eden Iraklılara tahsis edilen sandalye sayısı, ikincisi ise 2003 yılında Irak Hükümeti’nin düşmesinden sonra Kerkük şehrinde demografik yapının değiştirilmesi nedeniyle seçmen kütüklerinin doğruluğu konusunda çıkan anlaşmazlıktır. Anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulduktan sonra 16 sayılı ve 2005 tarihli Seçim Kanunu’nu değiştiren 26 sayılı ve 2009 tarihli Kanun yürürlüğe girmiştir.

¹² <http://www.annabaa.org/nbanews/72/982.htm> ,6.5.2010.

Seçim kanununda yapılan değişlikte, seçimlerde vekil adaylarının açık liste sistemi ile oylanacakları düzenlenmiştir. Bundan başka, Millet Meclisi üye sayısı, 275'ten 325'e yükseltilmiş, seçmen ve aday olmaya ilişkin şartlar hiç değiştirilmeden aynen kabul edilmiştir.

Yukarıda belirtilen gelişmeler ışığında 2010 yılına ait Irak Millet Meclisi seçimleri 07.03.2010 tarihinde yapılmış olup seçim sonuçları yirmi gün sonra Yüksek Seçim Komiserliği tarafından ilan edilmiştir. Böylece dört yıl görev yapacak Yeni Irak Millet Meclisi oluşturulmuştur.¹³

Bu Meclis'in üzerine düşen birinci görev, süresi sona eren hükümetin yerine yeni hükümeti seçmektir. Ancak hükümeti kurma görevinin hangi parti veya partilerde olduğuna ilişkin olarak Parlamentoda bulunan siyasi partiler arasındaki anlaşmazlıklar, bu işlemin engellenmesine neden olmuştur. Partiler arasındaki çekişme ve anlaşmazlık, bu tezin teslim edildiği tarihte halen çözülememiştir.

C. Toplanma, Dernek Kurma ve Siyasi Parti Kurma Hakları

Irak Hükümetinin 2003 yılında düşmesinin ertesinde yapılan düzenlemelerle, toplantı hakkı en çok değişikliğe uğrayan haklardan biri olmuştur. Bu hakkın kullanılmasına ilişkin esasları düzenlemek için koalisyon gücü, "19 sayılı ve 10.07.2003 tarihli Koalisyon Gücü Emri" ile "Toplantı Kanunu" adı altında yeni bir kanun yayımlanarak yürürlüğe sokmuştur.

Bu Kanun, koalisyon gücünden "izin veren otorite" olarak bahsetmiş ve herhangi bir kişi, grup veya örgütün, koalisyon güçleri komutanından veya tümen ya da tugay komutanından izin almadan, yürüyüş, toplantı veya miting düzenleyemeyeceği veya bunlara katılamayacağını hüküm altına almıştır. Aynı Kanun'a göre, herhangi bir grubun, örgütün veya bunlarda çalışan bir kişinin toplantı bildirimini hakkında, izin veren otoritenin 12 saat içerisinde karar vermesi gerekir. Ancak izin veren otoritenin belirlediği sayılarla sınırlı kalmadıkça, yürüyüş, toplantı veya miting düzenlemek veya bunun düzenlenmesine veya yürütmesine yahut toplantı

¹³ <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=24265#system> ,7.5.2010.

veya mitingi düzenleme çalışmasına katılmak yasaktır. Ayrıca herhangi bir yürüyüşün, toplantının veya mitingin dört saatten fazla sürmesinin, herhangi bir toplantının veya mitingin geçici koalisyon otoritesine veya koalisyon kuvvetlerine ait bir yapıya 500 metreden daha az bir mesafede yapılmasının yasak olduğu da düzenlenmiştir.

Aynı Kanun'un 4. maddesinde ise, herhangi bir grubun veya örgütün, en az 24 saat önceden izin veren otoriteye bildirimde bulunmadan herhangi bir yürüyüş, toplantı veya miting yapmasının veya bunlara katılmasının yasak olduğu ve bildirimin yürüyüşe, toplantıya veya mitinge ilişkin bilgileri, bu yürüyüş ve toplantılara katılacak en çok kişi sayılarını ve bunları düzenleyen kişilerin ad ve adreslerini, bu yürüyüşün, toplantının veya mitingin yapılacağı alanı veya bunlarda yürünecek olan güzergahları, başlama saatlerini ve süresini de içermesi gerektiği ifade edilmiştir.

Bu Kanun'a göre, herhangi bir yürüyüşe, toplantıya veya mitinge her cinsten ateşli silah, kesici alet, pankartların taşınması için gerekli olanlar hariç sopa, tahta çubuk, kürek veya vurmak için kullanılabilecek her tür alet ile taş dahil olmak üzere her çeşit acı vermek amacı ile atılabilecek şeyi getirmek veya bulundurmak yasaktır. Yukarıdakilerden herhangi birini getiren kimseler gözaltına alınabilir, yakalanabilir, yargılanabilir ve yargılama sonucunda suçunun sabit görülmesi halinde ise bir yıla kadar hapis cezasına çarptılır.¹⁴

2005 tarihli Irak Anayasası ise, toplantı hakkını 38. maddesinin 3. fıkrasında düzenlemiştir. Bu fıkra göre, *"kamu düzeni ve adaba aykırı olmayan toplantı özgürlüğünü ve barışçıl gösteriyi, devlet, güvence altına alır ve bu husus kanunla düzenlenir"*. Bu düzenleme ile, 2005 tarihli Irak Anayasası, prensip olarak toplantı ve gösteri hakkını güvence altına almış, ancak söz konusu hakkı düzenleyen detaylı hükümlere değinmeyerek bu hususun kanunla düzenleneceğini belirtmiştir. Ancak bu tezin teslim edildiği tarihe kadar bu konuda bir kanunun yürürlüğe girmediğini

¹⁴ 3979 sayılı 10.7.2003 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi). 15.5.2010.

görmekteyiz.¹⁵ “19 sayılı ve 2003 tarihli Koalisyon Otoritesi Emri” ile yürürlüğe giren Toplantı Kanunu, bu hakkı düzenleyen 2005 tarihli Anayasanın kabul edilmesinden sonra da yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Bu durum, yasal yönden eleştiriye açıktır; zira bu emir, artık yetki sahibi olmayan koalisyon gücü tarafından çıkarılmıştı.¹⁶

Derneklerin kurulması ve bu derneklere üye olmaya ilişkin olarak, 2005 tarihli Irak Anayasası’nda, dernek kurma ve derneklere üye olma özgürlüğünün güvence altında olduğu, bu hususların kanunla düzenleneceği ve hiç kimsenin derneğe üye olmaya zorlanamayacağı ve üyelikten çıkmanın engellenemeyeceği düzenlenmiştir. Yukarıda bahsedilenin aksine, derneklerle ilgili hususlar için bir kanun yürürlüğe girmemiş, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası döneminde yürürlüğe giren 13 sayılı ve 2000 tarihli Dernekler Kanunu, 2005 tarihli Anayasanın kabul edilmesinden sonra da yürürlükte kalmaya devam etmiştir.¹⁷

Siyasi partilerin kurulması konusunda ise, Saddam Hüseyin Hükümeti’nin 09.04.2003 tarihinde görevden alınmasından sonra, Irak Devleti’nin kurulmasından beri Irak siyasi hayatında hiç olmadığı kadar yoğunluk yaşanmıştır ve siyasi partilerin özgürce kurulması konusunda gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır. Tek partiye dayanan tek kişinin yönettiği rejim değişerek çoğulcu parlamenter rejime dönüşmüştür. Siyasi partiler, seçimlere katılmak, parlamentoya girmek ve hükümeti tek başına kurmak veya koalisyon ortağı olmak için rekabet edebilmeye başlamışlardır. Ancak siyasi partileri ve faaliyetlerini düzenleyen özel bir kanunun bulunmayışının bir eksiklik olduğu da ifade edilmelidir. İşte bu eksikliği gidermek amacı ile, koalisyon gücü, “97 sayılı ve 15.06.2004 tarihli Koalisyon Otoritesi Emri” ile Siyasi Partiler ve Heyetler Kanunu’nu kabul etmiştir.

Bu Kanun, Irak’ta siyasi partilerin ve oluşum veya diğer adı ile heyetlerin kurulmalarını, faaliyetlerini ve seçimlere katılmalarını düzenleyen hükümleri ayrıntıları ile düzenlemiştir. Irak kanun koyucusunun bu dönemde siyasi partilere ve

¹⁵ 4012 sayılı 28.12.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak’ın Resmi Gazetesi).5.5.2010.

¹⁶ Mesyob, a.g.e., s. 225.

¹⁷ 4012 sayılı 28.12.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak’ın Resmi Gazetesi).5.5.2010.

oluşumlara nasıl baktığını anlatabilmek için, Kanun'daki yalnızca ilgili kısımlara aynen yer verilmiştir. Kanun'un 2. maddesine göre, *“Siyasi oluşum deyimi, siyasi parti dahil bir örgütü ifade eder. Bu örgüt, ehliyet sahibi seçmenlerden oluşur; bunlar çıkarlarını dile getirmek, ve temsilcilerinin kamu görevine seçilmelerini sağlamak için gönüllü olarak siyasi görüşler, çıkarlar veya ortak fikirler etrafında toplanırlar. Gerekli yeterliliğe sahip seçmenlerden oluşan bu örgütün bir siyasi oluşum olarak Irak Bağımsız Yüksek Seçim Komiserliği tarafından resmen onaylanması şarttır. Yine “siyasi oluşum (heyet)”, bir kamu görevine seçilmek için aday olmak isteyen bir kişiyi ifade eder. Ancak bu kimsenin bir siyasi oluşum olarak Komiserlik tarafından resmen onaylanması şarttır. Siyasi oluşumlara izin verilmesini ve bu iznin geri alınmasını düzenleyen taslakları Komiserlik hazırlar. Bu düzenleyici taslaklar, toplam uygun seçmen sayısını da kapsar. Bu sayı imzayla, parmak iziyle veya kimlik tespitine yarayan başka bir yolla belirlenir. Toplam seçmen sayısı, bir siyasi oluşumun onaylanması için gereken uygun seçmen sayısıdır. Bu sayısının 500 seçmeni geçmemesi gerekir”*.

Bu Kanun'un 3. maddesi, siyasi oluşumların yasal durumunu aşağıdaki şekilde belirlemiştir:

- 1- Her siyasi oluşum, önceden onaylanmış durumda değilse ancak onaylandığı anda Irak'ta seçimlere girebilecek bir siyasi oluşum olarak adlandırılır.
- 2- Yasal şartları sağlayarak siyasi oluşum sıfatını alanlar, taşınmaz sahibi olabilirler, bu taşınmazları kiralayabilirler veya bu taşınmazlarda yasal kullanma hakkını elde edebilirler. Bunlara ilaveten anılan siyasi oluşumlar sözleşmeler ve başkaca işlemler yapabilirler. Bu siyasi oluşumlar Komiserlik'in düzenlemelerle ve kararlarla onlara sunacağı ek haklara sahip olurlar.
- 3- Onaylanmış olanlar dahil olmak üzere, tüm siyasi oluşumlar kanun karşısında eşittirler. Bunlar, her zaman Irak'ta devletle olan tüm münasebetlerde eşit muameleye tabi tutulurlar.

- 4- Herhangi bir örgüt veya grup, bir siyasi oluşum olarak Komiserliğin onayını almadıkça, Irak'ta seçimlere aday gösteremez. Yine bir kişi, tek başına bir siyasi varlık olarak komiserlikten onay almadıkça, Irak'taki seçimlerde aday olamaz.

Bu Kanun'da ayrıca, siyasi oluşumların uyması gerekli genel ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkelere kısaca değinmek isteriz.

Tüm siyasi oluşumlar, Komiserlik tarafından çıkarılan düzenlemelere, kurallara, prosedüre ve kararlara uymakla yükümlüdürler. Komiserlik, işlenmesi veya yerine getirilmemesi durumunda seçim düzenine aykırılık teşkil eden fiilleri belirler. Komiserlik, herhangi bir siyasi oluşum hakkında düzenlemelerinin uygulanmasında kullanılan araçları belirlemekte tam bir serbestiye sahiptir.¹⁸

Komiserlik'in belirlediği fiilleri işleyenler veya yerine getirmeyenler, para cezası, genel uyarı, onayın askıya alınması ve onayın geri alınması gibi cezalara tabi tutulurlar. Ayrıca seçim düzenine aykırılık fiilleri işleyenler, yukarıda ifade edilen idari yaptırımlardan başka, Irak Ceza Kanunu'nda belirtilen cezaya da çarptırılırlar.

Irak'ta bulunan tüm siyasi oluşumlar, Komiserliğin çıkaracağı davranış kurallarına uygun hareket etmelidir. Bunlar, herhangi bir silahlı güce, milis kuvvetlerine veya askeri birime bağlanamaz, bunlarla ilişki içerisinde olamaz bunlardan dolayı veya dolaysız olarak finansman sağlayamaz. Herhangi bir siyasi oluşum, gerekli yasal şartları haiz olamayan bir kimseyi aday gösteremez. Tüm siyasi oluşumlar, kanunlara ve yönetmeliklere bağlı kalarak çalışmalarında terörü kullanmamalıdır ve genel toplantılarda, kişi veya toplulukları şiddet kullanmaya tahrik etmemeli veya başkalarına karşı nefret uyandıracak eylemlerde bulunmamalıdır.

Siyasi oluşum olarak onaylanmış bulunan tek bireyler hariç, birden fazla kişiden oluşan siyasi oluşumların, çalışma yöntemlerini ve lideri ile adaylarının

¹⁸ Halit Elardawi, "Mede Mutabakat Teşriat el-Ahzeb el-Siyesiye fi-l Irak Maa el-Maayir el-Dawliye li-Hukuk el-İnsan", (çevrimiçi) <http://www.al-bayyna.com/modules.php?name=News&file=print&sid=30539>, 10.6.2010.

seçilme yöntemini düzenleyen bir yönetmelik çıkarmaları gerekir. Bu yönetmelik hükümlerini, isteyen herkesin okuyabilmesine imkan tanınmalıdır.

Seçimlerde serbestçe rekabet edebilmek amacıyla, siyasi oluşumlara çıkarlarını birleştirmek için koalisyon yapma fırsatı verilir. Bu siyasi oluşumlar, yapacakları koalisyonlara ilişkin olarak adaylar için seçim kampanyaları da yapabilirler.

Siyasi oluşumların, tüm mali işlemlerinde tam şeffaflığı gerçekleştirmeleri için azami gayret sarf etmeleri gerekir. Komiserlik, mali işlemlerin şeffaflığına ilişkin olarak bu hususta düzenlemeler de yapabilir.

Bu Kanun'un getirdiği esaslar ve düzenlemeler ışığında, Irak'ta çok sayıda siyasi parti kurulmuştur. Geçici hükümeti seçmek için 30.01.2005 tarihinde yapılan birinci seçimlere katılan siyasi oluşumların sayısı 223'tür. Daimi hükümeti seçmek için 15.12.2005 tarihinde yapılan ikinci seçimlere katılan siyasi oluşum sayısı ise 307'dir. Yeni hükümeti seçmek amacıyla 07.03.2010 tarihinde yapılan son seçimlere de 167 siyasi oluşum katılmıştır.¹⁹

2005 tarihli Irak Anayasası, siyasi partilerin kurulmasını ve bu partilere üye olmayı güvence altına almıştır. Bu Anayasanın 39. maddesi, bu konuda, *"Derneklerin ve siyasi partilerin kurulması ve bunlara üye olma özgürlüğü güvence altındadır, bu hususlar kanunla düzenlenir... Hiç kimse herhangi bir partiye veya derneğe veya siyasi oluşuma katılmaya zorlanamaz veya bunlarda üyeliğe devam etmeye zorlanamaz"* düzenlemelerine yer vermektedir.

Yukarıda yer verildiği üzere, parti kurma ve üye olma hakkının bireyler yönünden oldukça özgürlükçü düzenlenmiş olduğunu görmekteyiz. Burada ifade etmek gerekir ki, Anayasa'nın 7. Maddesinde, ırkçılığı, terörü veya mezhepçiliği benimseyen, özellikle Irak'ta Saddam'ın Baas Partisi'ni teşvik eden veya reklamını

¹⁹<http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D8%A7%D8%AA%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A> 2010 , 15.6.2010.

yapan her oluşumun yasak olduğu ve böyle bir oluşumun Irak'ta siyasi faaliyetlerde bulunamayacağı ve bu hususun kanunla düzenleneceği belirtilmiştir.

Anayasa'nın 7. ve 39. maddelerinde ayrı ayrı olarak siyasi partiler hakkındaki bazı hususların kanunla düzenleneceğine yer verilmişken; yasama organının detaylı ve dikkatli bir şekilde siyasi partileri düzenleyen özel bir kanun çıkarması beklenmiş, ancak bu tezin teslim edildiği tarihte halen böyle bir kanun yürürlüğe girmemiştir. Hukuki durumun bu şekilde olması karşısında, "97 sayılı ve 2004 tarihli Koalisyon Otoritesi Emri"nin yürürlükte kalmaya devam ediyor olması, bugün meşru olmayan ilgili Koalisyon Otoritesi'nin, referandumla kabul edilmiş Anayasa ve buna göre kurulan siyasi partiler ile seçilmiş devlet yöneticilerinin faaliyetlerini böyle bir gücün çıkarmış olduğu metne uygun olarak sürdürüyor olması, yasal yönden ciddi bir şekilde eleştirilmektedir.²⁰

D. İfade Özgürlüğü

Baas rejiminin 09.04.2003 tarihinde düşmesinden sonra, 35 yıldır ciddi sınırlamalarla uygulanan ifade özgürlüğü bakımından da gelişmeler yaşanmıştır. İfade özgürlüğü, iktidarda bulunan rejimin politikalarına ve isteklerine göre baskı altına alınmış ve susturulmuşken, artık Iraklılar, fikirlerini serbestçe ifade etme özgürlüğüne kavuşmuştur. Baas rejiminde görsel ve yazılı olarak ifade edilen görüşler, hükümetin kontrolü altında ve onun emir ve talimatlarına bağlı iken; rejimin düşmesinden sonra özgürlüğüne kavuşmuş olup isteyen herkes, gazete çıkarabilmekte veya televizyon kanalı kurabilmektedir. Irak'ta günlük, haftalık ve aylık olarak yayınlanan gazete sayısı günümüzde 180'e ulaşmıştır. Uydu ve kablolu televizyon sayısı ise, 50 civarındadır. Matbaalar, kitap ve yayınları özgürce basmaya başlamış olup, bu tarihten itibaren Irak sınırlarından, "mezhep ayrılığı ile Irak'ı

²⁰ Halit Elardawi, "Mede Mutabakat Teşriat el-Ahzeb el-Siyasiye fi-l Irak Maa el-Maayir el-Dawliye li-Hukuk el-İnsan ", (çevrimiçi)
<http://www.al-bayyna.com/modules.php?name=News&file=print&sid=30539>, 10.6.2010.

parçalamaya yönelik ve terörü teşvik eden yayınlar” hariç olmak üzere kitap ve yayınların ülkeye sokulması mümkün hale gelmiştir.²¹

Irak’ta ifade özgürlüğünün daha rahat kullanılabilmesi, insanların bu hakkı suiistimal etmelerine neden olmuştur. Bu nedenle ifade özgürlüğünü düzenleyen özel bir kanunun yürürlüğe girmesi gereği ortaya çıkmıştır. Yine özellikle koalisyon kuvvetlerinin Irak’ı işgalinden birkaç gün sonra, 23.04.2003 tarihinde, Medya Bakanlığı’nı kaldırmaları ile bu Kanun’un uygulanmasını kontrol eden yetkili bir devlet kurumunun varlığı da gerekli hale gelmiştir.

Bu nedenle koalisyon kuvvetleri, “Yasak Medya Faaliyeti” adını taşıyan 14 sayılı ve 10.06.2003 tarihli Koalisyon Otoritesi Emri’ni yayınlamıştır. Bu Emir’in “yasak faaliyetler” başlıklı 2. maddesinde, medya örgütlerinin, Iraklı gruplar veya etnik gruplar ve kadınlar dahil herhangi bir gruba karşı şiddeti teşvik etme, sivil düzeni ihlale tahrik etme veya kargaşa çıkarma ve kişilere veya kamu mallarına zarar verme, koalisyon kuvvetlerine karşı veya koalisyon otoritesi geçici görevlilerine karşı şiddeti teşvik etme, şiddet araçlarıyla Irak sınırlarını değiştirmeye yönelik yayınlar yapma, Baas Partisinin yeniden iktidarı ele geçirmesine yönelik yayınlar yapma veya Irak Baas Partisi adına açıklamalarda bulunma konularında yayın yapması yasaklanmıştır.

Bu Emir’in “yasak faaliyetlerin tespit edilmesi” başlıklı 3. maddesinde, Geçici Koalisyon Otoritesi idare müdürünün, bu emir gereğince yasaklanan faaliyetlerin ortaya çıkarılması için geçici koalisyon otoritesinin tüm yetkilerini kullanmaya ehil olduğu; Geçici Koalisyon Otoritesi idare müdürünün, emirlerine uyulmasını denetlemek için önceden uyarıda bulunmadan Irak medya örgütlerinin faaliyetlerini sürdürdükleri tüm yerleri arama izni verebileceği ve yasaklanmış herhangi bir maddeye ve yasaklanmış herhangi üretim ekipmanına el koyabileceği, yine medya örgütlerin faaliyetlerini sürdürdüğü herhangi bir binayı kapatabileceği ve el konulan bu maddelerden veya el konulan ekipmandan veya kapatılan binalardan

²¹ Sühe El-şehli, “El-sahafa el-Irakiya fi Ahdiha el-Cedidi”, (çevrimiçi) <http://almadapaper.net/news.php?action=view&id=20477> , 15.6.2010.

dolayı bunların sahiplerine tazminat ödenmesine izin vermeyebileceği düzenlenmiştir.

Ayrıca bu Emir’de yer alan hükümlere aykırı olarak yasak yayınlar yapan veya bunları yayınlamaya gayret eden medya örgütlerinin sorumluları göz altına alınabilir, yakalanabilir ve yargılanabilir. Bu kişiler, haklarında yapılan yargılamalar sonucunda suçlarının sabit görülmesi halinde bir yıla kadar hapis ve 1000 Amerikan Dolarına kadar para cezasına çarptırılabilirler. Geçici Koalisyon Otoritesi idare müdürü, kendi takdirine göre bu Emir’de yer alan hükümlere aykırı davranıldığına karar verirse, herhangi bir medya örgütüne ait ruhsatı geri alabilir, anılan medya örgütünün çalışmalarını durdurabilir, malvarlığına el koyabilir ve faaliyetlerinin yürütüldüğü yerleri kapatabilir.

Ruhsatı geri alınan, ruhsatı iptal edilen, malvarlığına el konulan, faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler kapatılan, çalışmaları durdurulan herhangi bir medya örgütü, koalisyon otoritesi idare müdürü nezdinde yazılı olarak kendisine karşı alınan karara itiraz edebilir.

Bu Emir’de yer alan düzenlemelere yer verdikten sonra ifade etmek gerekir ki, koalisyon otoritesi emrinin ifade özgürlüğünü düzenleyecek gerekli kararlar vermek yerine, sadece işgal kuvvetlerinin çıkarlarını koruyan ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde ifade özgürlüğüne bazı sınırlamalar getirdiğini görmekteyiz. Buna ek olarak koalisyon otoritesi, kendi atayacağı bir kimse olan Geçici Koalisyon Otoritesi idare müdürüne, herhangi bir medya örgütünün ruhsatının geri alınması, işlemlerinin durdurulması, malvarlığına el konulması ve binalarının kapatılması konusunda geniş yetkiler vermiştir.

Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü konusunda da düzenlemelere giden koalisyon güçleri, 20.03.2004 tarihinde 65 sayılı “Irak Ulusal Haberleşme ve Medya Kurulu”nu kuran kararı ve 66 sayılı “Irak Genel Yayın Hizmetleri Kurulu”nun kurulmasına ilişkin kararı yayınlamıştır. Bu iki kararın amacı, yeni Irak medyasının işleyişi için gerekli yasal ve idari yapıyı oluşturmaktır. Bu tarihten sonra değişik zamanlarda Irak Ulusal Haberleşme ve Medya Kurulu, medyayla ilgili olarak

birtakım kurallar ve yönetmelikler ile “Geçici Medya Yayın Taslağı”nı yayımlamıştır.

2005 tarihli Irak Anayasası, ifade özgürlüğünü güvence altına almıştır. Bu Anayasanın 38. maddesine göre, kamu düzeni ve adaba aykırı olmamak kaydıyla devlet, tüm araçlarla ifade özgürlüğü ile gazetecilik, basın, reklam, medya, ve yayın özgürlüğünü güvence altına alır. Bu konuların detayları kanunla düzenlenir.

Ancak bu hakkın düzenlenmesine ilişkin olarak Anayasa, detaya girmeyerek konunun kanunla düzenleneceğini belirlemiştir. Bu durum da, yasama organının ifade özgürlüğünü düzenleyen bir kanun çıkarmasını gerektirmektedir. Ancak maalesef böyle bir kanun bu tezin teslim edildiği tarihte halen yürürlüğe girmemiştir. Bu nedenle yukarıda anılan “14 sayılı Koalisyon Otoritesi Emri” ve 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası döneminde yürürlüğe giren 200 sayılı ve 1968 tarihli Matbuat Kanunu, halen yürürlükte dir.²²

E. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

2005 tarihli Irak Anayasası’nda bu hak konusunda açık bir düzenleme bulunmamakla birlikte, Anayasa’nın 16. maddesinde tüm Iraklılar için fırsat eşitliğinin güvence altına alındığı ve devletin bu hususta gerekli tedbirleri alacağı ve 14. maddesinde ise Iraklıların cins, ırk, milliyet, köken, renk, din, mezhep, inanç, ekonomik veya sosyal görüş nedeniyle ayrıma tabi tutulmaksızın kanun karşısında eşit oldukları düzenlenmiştir.

Kamu hizmete girmek için vatandaşlar arasında adaletin gerçekleştirilmesi bakımından Anayasa, özel bir kurulun oluşturulmasına hükmetmiştir. Anayasanın 105. maddesi, bölgelerin ve bir bölgeye dahil olmayan illerin çeşitli federal devlet kuruluşlarının idaresi, öğrenim burslarının dağıtımı ve yurtdışına gönderilecek heyetlerde bölgesel ve uluslararası kongrelerde adil bir şekilde temsil edilmeleri için bir kamu kurumu kurulacağını; bu kurumun federal hükümet, bölgeler ve bir bölgeye dahil olmayan iller temsilcilerinden oluşturulacağını ve bu kurumla ilgili hükümlerin

²² <http://www.aawsat.com/details.asp?section=37&article=534355&issueno=11237> , 16.6.2010.

yasayla düzenleneceğini hüküm altına almıştır. Anayasanın 107. maddesinde ise, “Federal Kamu Hizmeti Konseyi” adında bir konsey kurulacağı ve bu konseyin, atama ve terfi işleri dahil olmak üzere, federal kamu görevlilerinin işlerini düzenlemekle görevli olduğu, bu konseyin oluşturulması yöntem ve yetkilerinin ise kanunla düzenleneceği ifade edilmiştir.

Yukarıdaki maddeler değerlendirildiğinde, 2005 tarihli Irak Anayasası’nın kamu görevlerine girme hakkını güvence altına aldığı söylenebilir. Anayasa’nın kamu görevlilerinin atanma ve terfilerinde adaletin gerçekleştirilmesi için bir Konseyin oluşturulmasına hükmetmiş olması önemlidir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, ilgili Anayasa hükümlerinde değinildiği üzere bu Konsey’in hükümlerini düzenleyecek olan kanun, bu tezin teslim edildiği tarihte halen yürürlüğe girmemiştir.²³

II. 2005 Irak Anayasası’nda Siyasi Hakların Anayasal ve Yargısal Güvencesi

A. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi

Önceki Irak Anayasalarının aksine 2005 tarihli Irak Anayasası, anayasanın üstünlüğü ilkesine birden çok maddede açık bir şekilde vurgu yapmıştır. Bu husus, 2005 tarihli Irak Anayasası’nı, Anayasa üstünlüğü ilkesine yer vermeyen diğer Irak Anayasalarından ayıran olumlu ve ileri bir adım sayılır.

Anayasanın 5. maddesine göre, “*Egemenlik, hukukundur ve halk otoritenin ve meşruiyetinin kaynağıdır. Halk, bu hakkını genel, gizli ve doğrudan seçimler yoluyla ve Anayasal kurumlar vasıtasıyla kullanır*”. Anayasa’nın 13. maddesinde ise, bu Anayasanın Irak’ta en üst kanun sayılacağı ve Irak’ın istisnasız olarak tüm bölgelerinde bağlayıcı olduğu, bu Anayasayla çelişen kanun çıkarılamayacağı ve bölge Anayasalarında veya herhangi bir kanunda bu Anayasayla çelişen hükümler bulunması halinde, bunların geçersiz sayılacağı düzenlenmiştir.

²³ <http://www.al-bayyna.com/modules.php?name=News&file=article&sid=11143> , 26.6.2010.

Buna ek olarak, Anayasanın başka maddelerinde de, anayasanın üstünlüğüne üstü kapalı olarak vurgu yapılmıştır. Bu konuda Iraklıların cins, ırk, milliyet, köken, renk, din, mezhep, inanç, ekonomik veya sosyal görüş nedeniyle ayırım yapılmaksızın kanun karşısında eşit olduklarını düzenleyen 14. madde hükmü ise, Anayasanın, Iraklıların kanun karşısında eşitliğine vurgu yapmak suretiyle hukukun üstünlüğünü desteklemiş olduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda bu Anayasa, Irak'ta yaşayan tüm azınlıkların milli haklarını da kabul etmiştir. Bu husus, başka muhtemel ayrımcılıklar karşısında hukuk üstünlüğünü destekleyen Anayasanın 125. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: *“Bu Anayasa, Türkmenler, Keldaniler, Asurîler ve diğer milletlerin idari, siyasi, kültürel ve eğitimle ilgili haklarını güvence altına alır. Bu hususlar kanunla düzenlenir”*. Yine Anayasa'nın 4. maddesinin 4. fıkrasında ise, Türkmen ve Süryani dillerinin, bunların yoğun olarak konuşulduğu idari birimlerde Arapçanın yanında iki ayrı resmi dil olarak kabul edildiği düzenlenmiştir.²⁴

Anayasanın değiştirilmesi usulüne gelince, bu husus 126. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, Anayasa değişikliği, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunca birlikte veya Millet Meclisi üye tamsayısının beşte biri kadar milletvekili tarafından önerilebilir. Anayasanın birinci bölümünde yer alan temel ilkeler ile ikinci bölümde yer alan haklar ve özgürlüklere ilişkin hükümler, ancak arka arkaya iki seçim döneminden sonra, Millet Meclisi üye sayısının üçte ikisini onayı, halkın referandumla kabulü ve Cumhurbaşkanı'nın yedi gün içerisinde onayı ile değiştirebilir. Anayasanın birinci bölümünde yer alan temel ilkeler ile ikinci bölümde yer alan haklar ve özgürlüklere ilişkin olmayan diğer tüm hükümler ise, Millet Meclisi üyelerinin üçte ikisinin onayı olmadan, genel referandumla halkın onayı olmadan ve yedi gün içinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmadan değiştirilemez. Cumhurbaşkanı, bu maddedeki tüm anayasa değişikliği usullerine ilişkin olarak, yedi günlük onay süresi sonunda sessiz kalmışsa, ilgili değişikliği onaylamış sayılır.

²⁴ Nebil Elsaad, “Siyedet el-Destur”, (çevrimiçi)
<http://www.alitihad.com/paper.php?name=News&file=article&sid=20188> ,11.7.2010.

Anayasa değişiklikleri ise, Resmi Gazete’de yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer.

Böylece 2005 tarihli Anayasanın katı bir Anayasa olduğu söylenebilir. Zira kanun koyucu Anayasanın değiştirilmesi konusunda ciddi koşullar getirmiştir. Bu da, Anayasa’ya üstünlük sağlamak ve parlamento çoğunluğunu elinde bulunduranların anlık siyasi çıkarlarına göre Anayasa’yı değiştirme gayretine girmesine karşı bireylerin haklarını güvence altına almaktadır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, Anayasa hakkında referandum yapılmadan önce bu Anayasada bir değişiklik yapılmış olup geçici bir madde eklenmiştir. Bu maddeye göre (142. madde), Anayasanın 126. maddesi hükümlerinin istisnai olarak değiştirilebileceği belirtilmektedir. Bu değişiklikte amaçlanan, Sünni tarafları bu Anayasa taslağını mevcut haliyle kabul etmeye razı etmek, boykot etmemelerini ve referanduma katılmalarını sağlamaktır. Ancak buna karşın referandumdan kısa bir süre sonra gerekli değişiklerin yapılabilmesi için geçici 142. madde getirilmiştir. Zira Sünni taraflar, Anayasa taslağının mevcut durumundan memnun olmayıp Anayasa’da değişiklikler yapılmasını talep ediyorlardı. Ancak bu değişikliklerin yapılması için yeterli zaman ve ortam bulunmamaktaydı. Zira Amerikan güçleri, referandumun en geç 15.10.2005 tarihinde yapılmasında ısrar ediyordu. Sonuç olarak Geçici 142. madde aşığıdaki şekilde düzenlenmiştir:

“Millet Meclisi çalışmaya başladığında kendi üyelerinden bir komite oluşturur. Bu komitede Irak toplumundaki ana oluşumların temsilcileri bulunur. Bu komitenin görevi en geç dört aylık bir süre zarfında Millet Meclisi’ne bir rapor sunmaktır. Bu raporda, Anayasa’da yapılması gerekli değişik önerileri yer alır. Bu komitenin raporunda yer verdiği öneriler hakkında düzenleme yürürlüğe girdikten sonra, komite lağvedilir.

Komite tarafından önerilen değişiklikler, oylanmak üzere bir kez de Millet Meclisi’ne sunulur ve Millet Meclisi’nin mutlak çoğunluğu tarafından onaylanırsa kabul edilmiş sayılır.

Bu maddeye uygun olarak değiştirilmesi önerilen maddeler, Millet Meclisi'nin de bu değişikliği kabulü tarihinden itibaren en geç iki ay içerisinde halk oylamasına sunulur.

Değiştirilecek Anayasa maddeleri hakkında yapılan referandum, oylamaya katılanların çoğunluk oyuyla kabul edilirse ve üç veya daha fazla ilde oy verenlerin üçte ikisince reddedilmezse kabul edilmiş sayılır.

Bu maddede belirtilen değişiklikler hakkında bir karar verilinceye kadar, bu maddede belirtilen hükümler, Anayasanın değiştirilmesine ilişkin olan 126. madde hükümlerinin istisnası olarak kabul edilir."

Ancak referandum yapılarak Anayasa kabul edilip yürürlüğe girdikten sonra bu maddede belirtilen komite oluşturulmamış olup, bunun için belirlenen dört aylık süre de geçmiştir. Bu konu, bu tezin teslim edildiği tarihe kadar da henüz gündeme alınmamıştır.²⁵

Yukarıdaki açıklamalara dayanarak 2005 tarihli Irak Anayasası'nın, siyasi hakların güvence altına alınması için, anayasanın üstünlüğü ilkesini benimsediğini söyleyebiliriz. Anayasa, bunu yaparken belirli maddelerinde bu konuya ve bu üstünlüğü destekleyen esaslara açıkça vurgu yapmıştır.

Ancak maalesef bu Anayasa, birden çok maddesinde vurgu yaptığı anayasanın üstünlüğü ilkesine, yukarıda yer verilen hükümlerin dışındaki bazı maddelerindeki düzenlemelerle açık bir şekilde aykırı davranmıştır. Bu aykırılıklara da aşağıda ayrıca değinilecektir.

Bilindiği üzere 2003 yılında Baas Rejimi'nin düşürülüp, bunun yerine yeni hükümetin kurulması, Irak Devleti'nin şeklini üniter devletten federal devlete çevirmiştir. Buna dayanarak Anayasa, federal hükümet ile bölgesel hükümetlerin yetkilerini düzenlemiştir. Federal hükümete verilen yetkiler, Anayasa tarafından

²⁵ Feris Abdülkerim, "Makalet Kanuniye ", (çevrimiçi)
<http://www.arabvoice.com/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=11353&mode=thread&order=0&thold=0>, 14.7.2010.

münhasıran belirlenmiştir. Aynı zamanda Anayasa, federal hükümetle bölgesel hükümetler arasındaki ortak yetkileri belirlenmiş ve burada sayılmayan diğer yetkilerin ise yine Anayasa tarafından bölgesel hükümetlere bırakılması söz konusu olmuştur.

Federal sistemde Anayasanın üstünlüğü ilkesini güvence altına almak için Anayasa, Bölge Anayasasının Federal Anayasaya aykırı olmaması gerektiğini düzenlemektedir. Bu konuda 120. madde aynen şöyle demektedir: *“Bölgesel hükümet, bölgesi için bir Anayasa hazırlar. Bu Anayasa, bölgesel hükümetin yetkilerinin yapısını, yetkilerini ve bu yetkileri nasıl kullanacağını belirler ancak bu Anayasa’nın Federal Anayasayla çelişmemesi gerekir”*.

Ancak Anayasa’nın 115. ve 121. maddelerinde, Federal Anayasanın yukarıdaki hükümlerine aykırı düzenlemelere yer verilmiştir. 115. maddeye göre, Federal otoritenin münhasıran yetkisine girmeyen bir konuda, bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan iller yetkili olur, Federal hükümetle bölgeler arasındaki ortak yetkiler konusunda bir anlaşmazlık çıkması halinde ise, bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan illerin kanununa öncelik tanınır. 121. maddeye göre ise, Federal otoritenin münhasıran yetkisine girmeyen bir konuda, federal kanunlar ile bölgesel kanunların arasında bir çelişki bulunması halinde, bölgesel otorite, federal kanunu, bölgede uygulanmasını düzeltme hakkına sahiptir.

Bu iki madde hükmü, bölgesel hükümete, Anayasayı ve federal kanunları, kendi çıkarları için tadil etme hakkı vermektedir. Bu durum, Anayasanın 3, 5, ve 13. maddelerinde belirtilen anayasanın üstünlüğü ilkesine açıkça aykırıdır.

Yine yukarıda anılan maddeler, dünya anayasalarında yer alan başkaca ilkelere de büyük ölçüde aykırılık teşkil etmekte olup, şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Zira 2005 tarihli Irak Anayasası, çağın en yeni Anayasalardan biri sayılır. Bu Anayasanın hükümleri arasındaki bu açık çelişki, uygulamada birçok sorun yaratılmasına neden olmuştur. Bu sonuç ise, 2005 tarihli Irak Anayasası’nda siyasi

hakları güvence altına alma bakımından anayasanın üstünlüğü ilkesine dayanma imkânı bırakmamaktadır.²⁶

B. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

2005 tarihli Irak Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesine maddelerinde açıkça vurgu yapan ilk Irak Anayasası'dır. Bu husus da, onu, kuvvetler ayrılığı ilkesi hakkında bir hüküm içermeyen önceki Irak Anayasaları'ndan ayıran ileri bir adımdır.

2005 tarihli Irak Anayasası'nın 47. maddesi, *"federal otoriteler, yasama, yürütme ve yargı organlarından oluşur. Bu organlar yetkilerini ve görevlerini kuvvetler ayrılığı ilkesine göre yerine getirir"* hükmüne yer vermektedir.²⁷

Yasama organı, Millet Meclisi ve Federal Meclis'ten oluşur. Millet Meclisi, Irak nüfusunda her 100.000 kişi başına düşen bir sandalyenin toplamından oluşacak üye sayısı kadardır. Bunlar, tüm halkı temsil ederler ve genel, gizli ve doğrudan olarak yapılan seçimle seçilirler. Mecliste halkın bütün kesimlerinin temsil edilmesi göz önünde bulundurulacaktır.

Federal Meclis ise, bölgelerden ve bir bölgeye dâhil olmayan illerin temsilcilerinden oluşur. Bu Meclisin oluşturulması, üyelik şartları, yetkileri ve buna ilişkin başkaca tüm hususlar, Millet Meclisi üyelerinin üçte iki çoğunlukla kabul edeceği bir kanunla düzenlenir. Günümüzde Irak'ın içinde bulunduğu siyasi şartlar nedeniyle bu kanun, bu tezin teslim edildiği tarihte halen yürürlüğe girmemiş ve bu Meclis de günümüze dek oluşturulmamıştır.

Yürütme organı ise, Anayasa'nın 66. maddesine göre, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşur ve bunlar, yetkilerini, Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanır. Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi üyelerinin üçte iki çoğunluğunun oyuyla seçilir. Şunu da belirtmek isteriz ki, 138. maddenin 1. fıkrasına göre, "bu Anayasa'da nerde ifade edilmiş olursa olsun, Başkanlık Konseyi deyimi, Cumhurbaşkanı deyimi olarak anlaşılmıştır, zira bu Anayasa yürürlüğe girdikten bir

²⁶ <http://www.alarabiya.net/views/2008/07/27/53781.html> ,11.7.2010.

²⁷ <http://www.barasy.com/232/news-view-5034.html> , 11.7.2010.

dönem sonra Cumhurbaşkanına ilişkin hükümler yeniden geçerli olur. Böylece, Cumhurbaşkanı ve iki yardımcısından oluşmakta olan Başkanlık Konseyi'nin geçici bir süre yürürlükte olacağı anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulu ise, Başbakan ve Bakanlardan oluşur. Anayasa'nın 76. maddesinin 1. fıkrası gereğince, Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunu oluşturmak için, parlamentoda en çok sandalye sayısına sahip olan siyasi kitlenin adayına teklifte bulunur. Başbakan, devletin genel politikasının yürütülmesinden sorumludur, Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı'dır, Bakanlar Kurulu'nu yönetir, toplantılarına başkanlık eder ve Millet Meclisi onayı ile bakanları görevlerinden alabilir.²⁸

Yargı organının oluşturulmasına ilişkin olarak Anayasa'nın 89. maddesi ise, aynen şöyle demektedir: *"Federal yargı organı, Yüksek Yargı Konseyi, Federal Yüksek Mahkeme, Federal Temyiz Mahkemesi ve savcılık teşkilatı, Yargı Denetim Kurulu ve kanunla düzenlenen diğer Federal Mahkemelerden oluşur "*.

Şunu ifade etmek gerekir ki, geçmişte Baas Rejimi 1979 yılında Yüksek Yargı Konseyi'ni iptal edip, yargı organını denetleme yetkisini Adalet Bakanı'na vermişti. 2003 yılında Rejimin düşmesinden sonra 35 sayılı ve 18.09.2003 tarihli Koalisyon Otoritesi Emri ile, Yüksek Yargı Konseyi yeniden oluşturulmuştur. Anayasa ise, bu konuyu, 90. maddesinde, Yüksek Yargı Konseyi'nin yargı kurullarına ait işlerin yönetimini üstleneceği ve bu Konseyin oluşturulma yönteminin, yetkilerinin ve çalışma kurallarının kanunla belirleneceği şeklinde düzenlemiştir.

Böylece yargı organı, Adalet Bakanlığından bağımsız olup, Yüksek Yargı Konseyi'ne tabi olmuştur. Yüksek Yargı Konseyi'nin yetkileri ise, Anayasa'nın 91. maddesinde, yargı işlerini yönetip federal yargıyı denetleme, Federal Temyiz Mahkemesi'nin başkanını, üyelerini, başsavcısını ve Yargı Denetleme Kurulu başkanlığına aday gösterme ve bunların atamalarının onaylanması için Millet

²⁸ Adil Hammud, "El-fasil Beyn el-sulutat ", (çevrimiçi)
<http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=copy&sid=89782> ,17.7.2010.

Meclisi'ne sunma, Federal Yargı Organı'nın yıllık bütçe taslağını önerme ve onaylanması için bu taslağı Millet Meclisi'ne sunma olarak sayılmıştır.²⁹

Anayasa koyucu, yargı organını yasama ve yürütme organlarının müdahalelerinden korumak için bağımsızlığı konusunda çok istekli idi. Bu nedenle Anayasa, birçok maddesinde yargı bağımsızlığına vurgu yapmıştır. Anayasanın 19. maddesinde, yargının bağımsız olduğu ve hukuka bağlı görev yapan yargının üstünde herhangi bir güç olmadığı; 87. maddesinde, yargı organının bağımsız olup bu yetkiyi çeşitli tür ve dereceli mahkemelerle üstleneceği ve bu mahkemelerin hükümlerini mevzuata uygun olarak vereceği; 95. maddesinde, özel veya olağanüstü mahkemelerin kurulmasının yasak olduğu; 96. maddesinde ise, mahkemelerin oluşturulmasının, türlerinin, derecelerinin, ihtisaslarının, hâkimlerin ve savcılarının atamasının, hizmetlerinin, disipline ve emekliye sevk yöntemlerinin kanunla düzenleneceği ifade edilmiştir.

Anayasa koyucu ayrıca, hâkimlerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını güvence altına almak amacıyla Anayasa'da birçok düzenlemeye yer vermiştir. Bu konuda, Anayasada, hâkimlerin bağımsız olduğunu, onların üzerinde kanunun dışında bir güç olmadığını ve hiç bir makamın yargıya veya adalet işlerine müdahale edemeyeceğini düzenleyen 88. madde hükmü; kanunun belirlediği durumlar dışında hâkimlerin görevden alınamayacaklarına ve terfi ve atanmalarına ilişkin hükümler ile disipline verilmelerinin kanunla düzenleneceğini ifade eden 97. madde hükmü; hâkimin veya savcının yargı göreviyle yasama, yürütme ve başka herhangi bir görevi birlikte yapmasının ve herhangi bir partiye veya siyasi örgüte üye olmasının veya herhangi bir siyasi faaliyette bulunmasının yasak olduğunu düzenleyen 98. madde hükmü yer almaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan, 2005 tarihli Anayasanın, siyasi hakların güvencesi olarak kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsediği görülmektedir. Anayasa, bu

²⁹ Ahlem Elcebiri, "Mebde el-Fasil Beyn el-Sulutat ", (çevrimiçi) <http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=copy&sid=89780>, 11.7.2010.

konuyu 47. maddesinde açıkça belirtmiş olup, devlet organlarının oluşturulmasını açıklayan hükümlerinde bu konuya yeniden vurgu yapmıştır.³⁰

Ancak Anayasa, yasama, yürütme ve yargı organlarının yetkilerini belirlerken bazı konularda bu ilke gereklerine aykırı davranmıştır. Bu nedenle bu konuların da üzerinde durarak bu ihlalleri açıklamak yararlı olacaktır.

Anayasa, yasama organına olağanüstü yetkiler vermiş olup; bunları şöyle sıralayabiliriz:

Anayasanın 61. maddesinde, Millet Meclisi'ne "Yüksek Yargı Konseyi'nin önerisi üzerine mutlak çoğunlukla Federal Temyiz Mahkemesi başkan ve üyelerini, Başsavcısını ve Yargı Denetleme Kurulu Başkanını" atama hakkı verilmiştir. Yargı bağımsızlığı ile çelişen bu yetki, Millet Meclisi'ne kendi çıkarına uygun olarak yargıyı etkilemek için geniş yetki vermiştir.

Anayasa, Millet Meclisi'ne, Bakanlar Kurulunun kabul ettiği atamaları onaylama hakkı vermiştir. Yine Anayasa'nın 61. maddesinde, Bakanlar Kurulunun önerisi üzerine Millet Meclisi, Büyükelçilerin, özel derece sahibi olan kamu görevlilerinin, Genel Kurmay Başkanı ile yardımcılarının, Tümen Komutanı ve daha üst rütbeli askerlerin ve İstihbarat Başkanının atanmalarının onaylanmasında da yetkili kılınmıştır. Bu yetki gereğince Millet Meclisi, yürütme organına ait işleri kontrol edebilir ve bu husus da yürütme organın haklarına ve yetkilerine bir tecavüz olup, kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırıdır.

Anayasanın 61. maddesinde bunlardan başka, Millet Meclisi üyelerine mutlak çoğunlukla karar almak ve gerekçeli bir talebe dayanmak şartıyla Cumhurbaşkanını sorgulama yetkisi verilmiştir. Parlamenter rejimde esas olan Cumhurbaşkanının sorumluluğunun olmamasıdır. Bu nedenle bu yetki de, Anayasa'nın 1. maddesinde benimsediği parlamenter rejimle çelişmektedir.

³⁰ Hasan Elmiħanne, "El-rakaba ale Desturiyet el-Kawanin ", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danimarka, Açık Arap Üniversitesi , 2008, s. 91.

Anayasa, temel ilkelerin dışına çıkarak Cumhurbaşkanına da olağanüstü yetkiler vermiştir. Anayasanın 75. maddesinin 5. Fıkrası, Cumhurbaşkanına tek başına kanun tasarıları sunmak hakkını vermiştir. Esasen bu hak, sadece Bakanlar Kurulunun yetkisinde olup, Cumhurbaşkanına verilmesinin söz konusu olmayacağı açıktır.

Asıl olanın parlamento tarafından çıkarılan kanunların onay için Cumhurbaşkanına gönderilmesi olmasına karşın, Anayasa, 137. maddesinin 5. Fıkrasında, Cumhurbaşkanına, Millet Meclisi'nin çıkardığı kanunları ve kararları "veto" ederek bu kanunları ve kararları gözden geçirmek üzere Millet Meclisi'ne iade etme hakkı vermiştir. Bu husus, Cumhurbaşkanına, Millet Meclisi'nin yasama yetkilerine müdahale etme hakkını vermektedir.

Anayasa, 61. maddesinde, Cumhurbaşkanına, Başbakanın güvenoylarını çekmeleri için Millet Meclisi'ne talepte bulunma hakkını vermiştir. Başbakanın güvenoyunun çekilmesi, hükümetten güvenoyunun çekilerek hükümetin istifasını istemek anlamına gelir. Aslında hükümetten güvenoyu çekilmesi, münhasıran parlamentonun yetkisine girmektedir. Hatta bu yetki, parlamenter sistemin en önemli özelliklerinden biridir; ancak bu yetkinin Cumhurbaşkanına verilmesi, yine parlamenter sistemin bu özelliğinin dışına çıkmak sonucunu doğurur.

Anayasanın 81. maddesinde, Başbakanlık makamının herhangi bir nedenle boş kalması halinde Cumhurbaşkanının bu görevi geçici olarak üstleneceği düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanının geçici bir süre için de olsa vekâleten Başbakanın görevini yapması, gerçekten kabul olunmayan bir durumdur. Asıl olan Başbakanın yokluğunda bir Bakanlar Kurulu mensubu olarak Başbakan Yardımcısı'nın bu görevi yerine getirmesidir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, Anayasa, yürütme ve yargı organının kurulması ve göreve devam etmesinde, bazı hallerde Cumhurbaşkanının ve Millet Meclisi'nin yetkilerini genişletmiştir. Bu durum, bireylerin temel siyasi

haklarının en önemli güvencelerinden biri sayılan kuvvetler ayrılığı ilkesinin açık ihlalidir.³¹

C. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Kanunların Anayasa'ya uygun olup olmadığı konusunda yargı denetimi yetkisine sahip bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasına ilişkin 2005 tarihli Irak Anayasası'nda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak anılan Anayasa, bu hususu göz ardı etmeyerek, yargı organlarının oluşturulmasını açıklarken konuyu ele almıştır. Bu Anayasa, Federal Yüksek Mahkeme'nin oluşturulması gerektiğini ve bu kurumun da, kanunların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemekle görevli olduğunu düzenlemektedir.

Anayasa'nın 89. maddesinin bu konudaki hükmünde, federal yargı organının, Yüksek Yargı Konseyi, Federal Yüksek Mahkeme, Federal Temyiz Mahkemesi, savcılık teşkilatı, Yargı Denetim Kurulu ve kanunla düzenlenen diğer Federal Mahkemelerden oluşacağı düzenlenmekte olduğundan, Federal Yüksek Mahkeme'nin de federal yargı organının kurumlarından biri olduğu açıktır.

Federal Yüksek Mahkeme'nin oluşturulması, görevleri ve nitelikleri Anayasa'nın 92. ve 93. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre, Federal Yüksek Mahkeme, mali ve idari bakımdan bağımsız bir yargı kurulu olup üyeleri belirli sayıda hâkim, İslam Fıkhi uzmanları ve hukukçulardan oluşacaktır. Bu Mahkemenin üyelerinin nasıl seçileceği, üye sayısı ve işleyiş şekli, Millet Meclisi üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile çıkartılacak bir kanunla düzenlenecektir.

Bu Mahkemenin yetkileri ise, yürürlükte bulunan kanunların ve yönetmeliklerin Anayasaya uygunluğunu denetlemek, Anayasa maddelerini yorumlamak, federal kanunların ve federal otorite tarafından uygulamaya konulan karar, yönetmenlik, talimat ve emirlerin uygulanmasından kaynaklanan sorunları çözüme kavuşturmak, federal hükümet ile bölgesel hükümetler, iller, belediyeler ve yerel idareler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, bölgesel

³¹ Zeki, 'v.d.', a.g.e., s. 18-19.

hükümetler veya iller arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, Cumhurbaşkanına, Başbakan ve bakanlara yöneltilen suçlamaları çözüme kavuşturmak, Millet Meclisi üyeliği için yapılan genel seçimlerin nihai sonuçlarını onaylamak, federal yargı ile bölgelerin ve bir bölgeye dahil olmayan illerin yargı organları arasındaki yetki uyuşmazlıklarını çözüme kavuşturmak, bölgelerde veya bir bölgeye dahil olmayan illerin yargı organları arasındaki yetki uyuşmazlıklarını çözüme kavuşturmak.

Hemen ifade etmek gerekir ki, Anayasa, Bakanlar Kurulunun, ilgili kişiler ve başkalarının bu Mahkeme'ye haklarında alınmış kararlar hususunda doğrudan itiraz ve savunma haklarını güvence altına almaktadır.

Federal Yüksek Mahkemenin kararları kesin ve bütün organlar için bağlayıcı olup bu kararlara itiraz edilemez.³²

Kanunların Anayasa'ya uygunluğunun denetlenmesi konusunda Federal Yüksek Mahkeme, bir kanunun Anayasaya uygun olup olmadığına kendiliğinden bakamamaktadır. Mahkemenin 1 sayılı ve 2005 tarihli Federal Yüksek Mahkeme İçtüzüğü hükümlerine göre, kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için başvuru hakkı, mahkemelere, devlete ait kurumlara ve gerçek veya tüzel kişilere verilmiştir.

Federal Mahkeme İçtüzüğü'nün 3. maddesine göre, herhangi bir mahkeme, bir davaya bakarken o davayla ilgili olarak kanunda, kararda, yönetmelikte veya talimatta bir maddenin Anayasaya uygunluğu konusunda hüküm verilmesini kendiliğinden gerekli görürse, bu aykırılık iddiası, hakkında kesin karar verilmek üzere Federal Yüksek Mahkeme'ye gönderilir ve mahkemelerin kendiliğinden bulunduğu bu iddia ile Yüksek Mahkeme tarafından verilecek karardan harç alınmaz.

Kanunların Anayasa'ya uygun olmadığı iddiasında olan resmi makamların itiraz hakkına ilişkin olarak ise, Federal Yüksek Mahkeme İçtüzüğü'nün 5.

³² Yasir Abbud, "El-rakaba el-Kadaiya ale Desturiyet el-Kawanin Kedamane lil-Hukuk", (çevrimiçi) <http://fcds.com/magazem/421.html> , 24.7.2010.

maddesinde, resmi makamlardan biri, kendisiyle başka bir makam arasından meydana gelen bir anlaşmazlıktan dolayı bir kanunda, kararnamede, yönetmelikte, talimatta veya emirde bulunan bir maddenin Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasında ise, bu iddianın, ilgili bakanın veya bakanlığa bağlı olmayan kurumlarda kurum başkanının imzasını taşıyan bir yazıyla ve gerekçeleriyle birlikte Federal Yüksek Mahkeme'ye gönderileceği düzenlenmiştir.

Bireylerin kanunlara itiraz hakkına gelince, bu hususta Federal Mahkeme İçtüzüğü'nün 4. maddesine göre, dava sırasında taraflarından biri, bir kanunda, kararnamede, yönetmelikte, talimatta veya emirde bulunan bir maddenin Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasında bulunarak, bu hususun çözüme kavuşturulmasını talep ederse, bu durumda ilgili mahkemece, Anayasa'ya aykırılık iddiasında bulunan tarafa bu iddiası hakkında bir dava açması gerektiği bildirilir. Talepte bulunan taraftan harç alındıktan sonra ilgili mahkeme, meselenin Federal Yüksek Mahkeme'ye taşınıp taşınmaması konusunda bir karar verir. İlgili mahkemenin bu davayı kabul etmesi halinde, Anayasaya aykırılık iddiası konusunda bir karar verilmek üzere dava dosyası, Federal Yüksek Mahkeme'ye gönderilir ve ilgili mahkeme, bir sonuç alınıncaya kadar asıl davanın bekletilmesine karar verir. Ancak ilgili mahkeme anayasaya aykırılık iddiasında olan tarafın bu iddiasını reddederse, bu konuda ilgili mahkemenin verdiği karara Federal Yüksek Mahkeme nezdinde itiraz edilebilir.

Federal Yüksek Mahkeme İçtüzüğü'nün 6. maddesi, bireyin anayasaya aykırılık iddiasında bulunabilmesi için uyması gereken şartları belirlemiştir. Bu şartlar; davanın yetkili bir avukat vasıtasıyla açılması, davacının dava konusunda doğrudan çıkarı olması ve yasal, mali veya sosyal durumunu doğrudan etkilemesi, davacının, iptal edilmesi talep edilen yasa nedeniyle gerçekten zarara uğradığına dair delil sunması, zararın bu davada uygulanan hükümle ilgili olması, teorik, belirsiz veya vadeye bağlanmış olmaması ve iptali istenen maddenin Anayasaya aykırı olduğuna dair bir karar verilmesi halinde zararın ortadan kalkacak olması, davacının, ilgili davada iptali istenen madde hükmünden yararlanmamış olması ve iptali istenen

maddenin fiilen davacıya uygulanmış olması veya davacıya uygulanmak istenmesidir.³³

Şunu da belirtmek isteriz ki, mahkemenin oluşturulmasını, görevlerini ve niteliklerini düzenleyen Anayasa maddeleri, birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilere de kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Anayasa'nın 92. maddesinin 1. fıkrası, Federal Yüksek Mahkeme'yi "bir yargı kurulu" olarak tarif etmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrası ise, Federal Yüksek Mahkeme'nin hâkimlerden, İslam fikhında uzman kimselerden ve hukukçulardan oluşacağını ifade etmiştir. Ancak bazı hukukçular, Mahkeme üyeleri arasında İslam fikhçılarının bulunmasının kabul edilemez olduğunu ve bunun mantıklı olmadığını zira bu Mahkeme'nin hukuki konulara bakmakla görevli olup, dini konularla bir ilgisi bulunmadığını ifade edip bu hususu eleştirmektedirler.

Buna ek olarak, İslam fikhçılarının, Mahkemede bulunma sebepleri ve üstlenecekleri görev de tartışma konusu olmuştur. Bu Mahkemede görev yapacak olan İslam fikhçılarının hâkimlere ve hukukçu üyelere dini konularda danışmanlık mı yapacakları yoksa hâkimler ve diğer hukukçular gibi kararlarda oy mu kullanacakları anlaşılamamıştır. Ayrıca İslam fikhçılarının hangi mezhepten seçilecekleri konusunda da soru işaretleri bulunmaktadır. zira bilindiği üzere İslam'da beş mezhep bulunmaktadır.

Ancak bazıları, bu Mahkemede İslam fikhçılarına görev verilmesinin nedenini, Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan "*İslam'ın sabit hükümleriyle çelişen kanun çıkarılamaz*" hükmü gereğince kararların İslam'ın sabit hükümleriyle çelişip çelişmediğinin yorumlanması olduğunu ifade etseler de, hukukçular, bunu ikna edici bir neden olarak görmemektedirler.

Hukukçuların çekincelerini ifade ettikleri temel nokta, bu Mahkemede din adamlarına görev verilmesinin, bu mahkemeyi, İran'daki Anayasayı Koruma

³³ Muhsin Cerih, "El-mahkeme el-İttihadiye el-Ulya fil-Irak", (çevrimiçi) <http://www.iraqia.org/researches/html/bahth%20muhsen%20jameel.htm>, 26.7.2010.

Konseyi'ne benzeyen bir mahkemeye dönüştüreceğidir. Zira bu halde Mahkeme, mezhep ve cemaatlerin çatıştığı bir yer olup ana hedefinden sapar.³⁴

Anayasa'nın 121. maddesinin 2. fıkrasına göre, Federal otoritenin münhasıran yetkisine girmeyen bir konuda, Federal kanunlar ile Bölgesel kanunların arasında bir çelişik bulunması halinde, bölgesel otoriteler, Federal kanunu, bölgede uygulanmasını düzeltme (değiştirme) hakkına sahiptir. "Federal kanunun bölgede uygulanmasını değiştirilmesi" deyiimi, ilgili kanunun hükmünün iptali sonucunu doğuracaktır. Federal kanunların hükmünü iptal yetkisi ise, sadece Federal Yüksek Mahkemeye aittir; zira Anayasanın 93. maddesinin 3. Fıkrasında, federal kanunların ve federal otorite tarafından uygulamaya konulan karar, yönetmenlik, talimat ve emirlerin uygulanmasından kaynaklanan sorunların çözüme kavuşturulmasında Federal Yüksek Mahkeme'nin yetkili olduğu düzenlenmiştir. Kanunları değiştirme hakkının bölgesel yönetime verilmesi, anayasanın üstünlüğü ilkesine aykırıdır ve ayrıca böyle bir düzenleme, yargının bölgesel yönetimler karşısında etkisizleştirilmesi ve Federal Yüksek Mahkeme'nin yetkilerine tecavüz anlamına gelmektedir. Bu iki madde arasındaki bu açık çelişkinin giderilmesi gerekir.

Anayasa'nın 93. maddesinin 6. fıkrasına göre ise, Federal Yüksek Mahkeme, Cumhurbaşkanına yöneltilen suçlamaları çözüme kavuşturmakta yetkilidir. 49. maddeye göre, Federal Yüksek Mahkeme'nin verdiği kararlar kesin olup tüm organları bağlar. Hal böyle iken 61. maddede ise, Cumhurbaşkanının, Federal Yüksek Mahkeme tarafından suçlu bulunması halinde ancak Millet Meclisi üyelerinin mutlak çoğunluğunun oyu ile Cumhurbaşkanının görevine son verilebileceği belirtilmektedir. Eğer Federal Yüksek Mahkeme'nin kararları kesin ve bağlayıcı ise, acaba neden Parlamento tarafından uygulanmayıp, oylama ile onaylanması gerekli kılınmıştır? İki madde arasındaki bu çelişki, mahkeme kararlarının bağlayıcılığı hususunda kuşku uyandırmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan, siyasi hakların güvencesi olarak, kanunların anayasaya uygunluğu konusunda 2005 tarihli Irak Anayasası'nın yargı denetimini

³⁴ Zeki, ' v.d.', a.g.e., s.43.

benimsediğini söyleyebiliriz. Kanunların anayasaya uygunluğuna ilişkin olarak anayasa bireylere itiraz hakkını tanıması, bireylerin haklarını savunabilmeleri hususunda etkili bir araç olarak kabul edilmelidir.³⁵

D. İdarenin Yargısal Denetimi

2005 tarihli Irak Anayasası'nda idari yargı sisteminin var olacağı benimsenmiştir. Yani idarenin işlerini denetleyen bir idari yargı bulunacaktır. Anayasa, 101. maddesinde şöyle demektedir: *“Bir kanunla Devlet Meclisi kurulabilir. Bu Meclis, başka kanunlardaki düzenlemeler saklı olmak kaydıyla, idari yargının görevlerini yapar, fetva verir ve yargı makamları önünde devleti ve çeşitli kamu kurumlarını temsil eder”*.

Şunu da belirtmek isteriz ki, daha önce ifade edildiği üzere, Irak'ta idari yargı, 106 sayılı ve 1989 tarihli 65 sayılı ve 1979 tarihli Devlet Şurası Kanunu'nun İkinci Kez Değiştirilmesi Hakkında Kanun” gereğince oluşturulmuştur. Bu Kanun'da idari yargı mahkemesinin görevleri sayılmıştır. Bu görev içeriği çok sınırlı olup, idari yargı organının, emirlere ve idari kararlara karşı belirli bir makam önünde yakınma ve itiraz etmek için kanunların herhangi bir yöntem belirlemediği emirler ve idari kararlar hakkındaki konularda görevli olduğu belirtilmiştir. Irak hukuk sistematğinde, idari makamlar tarafından verilen kararlara karşı aynı idare veya idari komiteler veya yarı yargı komiteleri nezdinde yakınma veya itiraz edilmesini düzenleyen maddelere sıkça yer vermiştir. Yine bu Kanun'a göre idari yargı mahkemesi, egemenlik işlerine ilişkin itirazlarda görevli değildir ve Cumhurbaşkanının çıkardığı kararnameler ve kararlar ile Cumhurbaşkanın Anayasadan aldığı yetkilerle onun talimatı doğrultusunda alınan idari kararlar, egemenlik işlerinden sayılır.

Bu durum, birçok idari karara karşı yargı denetiminin kapalı olmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda idari yargı zayıf kalmış olup, 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın gölgesinde bireylerin haklarını korumakta faal bir rol oynamamıştır.³⁶

³⁵ 3997 sayılı 2.5.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi). 26.7.2010.

2005 tarihli Irak Anayasası ise, birey haklarının korunmasında idari yargıya faal rol vererek titiz davranmıştır.

Yeni Anayasa, herhangi bir kararın veya idari işlemin idari yargı denetiminden uzak tutulmamasına hükmetmiştir. Bu Anayasa, bu hususu 100. maddesinde açıkça şu şekilde vurgulamıştır: “*Kanunlarda herhangi bir işe veya idari karara itiraz etme imkânını ortadan kaldıran bir hüküm bulundurmamak yasaktır*”. Kanun koyucunun bu düzenlemeye gitmiş olması olumludur, zira bu durum, idarenin işlerini ve kararlarını denetlemek için yargıya gerekli özgürlüğü sağlamaktadır.³⁷

Herhangi bir kararın yargı denetiminin dışında tutulmaması için özel bir kanun çıkarılmış olup, bu Kanun, “19 sayılı ve 2005 tarihli Mahkemelerin Davalara Bakmalarını Yasaklayan Kanun Maddelerinin İptali Kanunu”dur. Bu Kanun’un amacı, yargının, yürütme organının kararlarını denetlemesini yasaklayan kanunların iptal edilmesidir. Bu Kanun’un 1. maddesinde, Devrim Konseyi döneminde yürürlüğe giren kanunların ve verilen idari kararların uygulanmasından kaynaklanan davalara mahkemelerin bakmasını yasaklayan ve 17.7.1968 ile 09.4.2003 tarihleri arasında çıkarılan hükümlerin hangi düzenleme adı altında bulunursa bulunsun iptal edileceği ifade edilmiştir.

Ancak kanun koyucu, aynı Kanun’un 3. maddesinde, yukarıdaki hükme bir istisna getirmiş ve Yüksek Eğitim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı ile Eğitim Bakanlığı’nın vergilere ve devlet arazilerine tecavüzün men edilmesine ilişkin kararlarının bu kanun hükümlerinin dışında tutulacağı düzenlenmiştir. Bu madde metni, daha önce belirtilen 2005 tarihli Irak Anayasası’nın 100. madde metniyle açık bir şekilde çelişmektedir ve bu nedenle kanun koyucunun bu iki maddenin arasındaki çelişkiyi gidermesi gerekir.³⁸

³⁶ Mezin Radı, “Dewir el-Kada el-İdari fi Himayet Hukuk el-İnsan”, (çevrimiçi) http://www.aoacademy.org/docs/the_justice_in_application.doc , 30.7.2010.

³⁷ Feris Abdülkerim, “Esbeb el-Tam bil-Karar el-İdari”, (çevrimiçi) <http://www.annabaa.org/nbanews/68/299.htm> , 31.7.2010.

³⁸ Ali Umran, “El-muhalefet el-Desturiye fi Ahkem el-Kada el-İdari el-İraki”, (çevrimiçi) <http://fcds.com/ARAE/0073.htm> , 29.7.2010.

Burada ayrıca ifade etmek gerekir ki, önceki düzenleme olan 65 sayılı ve 1979 tarihli Devlet Şurası Kanunu'nun İkinci Kez Değiştirilmesi Hakkında Kanun hükümlerine göre, idari yargı kararlarına, Devlet Şurası Konseyi Genel Kurulu nezdinde itiraz etmek mümkündür.

Ancak 1 sayılı ve 2005 tarihli Federal Mahkeme İktüzüğü'nün 12. maddesi, idari yargı mahkemesi kararlarına yapılan itirazlara bakma görevini Federal Yüksek Mahkeme'ye vermiştir. Bu yetkinin Federal Yüksek Mahkeme'ye verilmesi, hukuk mantığı kurallarına aykırı düşmektedir. Zira idari yargı mahkemesi, Irak'taki idari yargının bir parçası sayılır. Verdiği kararlara yapılan itirazlara bakmakla görevli olan mahkemenin idari yargıya tabi olması gerekir. Bu konu çifte yargı sistemini benimseyen devletlerde bir gelenek haline gelmiştir. Bu durum, iki yargı sistemi arasında görev sınırlarının ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Kanun koyucunun bu görevi, Federal Yüksek Mahkeme yerine idari yargıya bırakması gerekirdi.³⁹

Yukarıdaki açıklamalardan 2005 tarihli Irak Anayasası'nın, bireylerin siyasi haklarının güvence altına alınması bakımından idarenin işlerinin yargı tarafından denetlenmesine, önceki Anayasalara göre farklı ve bireylerin haklarının savunulmasında etkili olacak bir şekilde yer verdiğini söyleyebiliriz.

³⁹ Gazi Mehdi, "Mulahadat ale İhtisat el-Mahkeme el-İttihadiye el-Ulya", (çevrimiçi) <http://www.iraqia.org/judicial%20sheet%202/research/gazy%20faisal.htm> ,29.7.2010.

SONUÇ

Bu tezde, Irak Anayasalarında anayasa koyucunun siyasi haklara nasıl yer verdiğinin ve bu hakların nasıl güvence altına alındığının araştırılması amaçlanmış ve dikkat çeken başlıca noktalara aşağıda son kez değinilmiştir.

Tüm Irak Anayasaları, vatandaşlık hakkına değinmiş ve ayrıntılı hususların özel kanunlarla düzenleneceğine yer vermiştir. Bunlar arasında dikkat çekici olarak, 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası, bu hakkı düzenlerken, doğuştan Iraklı olan bir kimsenin Irak vatandaşlığının düşürülmesinin yasak olduğuna da yer vermiştir. 2005 tarihli Irak Anayasası ise, bu Anayasalar arasında vatandaşlık hakkını en geniş şekilde ele almış, 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası gibi doğuştan Iraklı olanların vatandaşlıklarının düşürülmesini yasaklamış ve buna ek olarak da, vatandaşlığı düşürülen kimselerin bu vatandaşlığı geri alabilme hakkına ve Iraklıların birden fazla vatandaşlığa sahip olabilmesine yer vermiştir.

Seçim hakkına ilişkin olarak ise, 1925 tarihli Irak Anayasası döneminde, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamış iken, erkekler ise, sadece vergi veriyor olmaları halinde seçme hakkını kullanabiliyordu. Seçilme hakkı ise, aday olan erkek Irak vatandaşlarının devletin veznesine belli bir miktar para yatırma şartına bağlanmıştı. 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası, seçme ve seçilme hakkına değinmemiş; 1964 tarihli Irak Geçici Anayasası ile 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası ise, bu hakka açıkça değinerek erkeklerle kadınlara eşit bir şekilde bu hakkı tanımıştı. 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası da, bu hakka açıkça yer vermişti, ancak bu Anayasadaki seçme ve seçilme hakkına ilişkin hükümler, ancak 1980 yılında fiilen uygulanabilmişti. 2005 tarihli Irak Anayasası ise, önceki Irak Anayasalarında bulunmayan bir şekilde, “kadınların parlamentoda en az yüzde 25 oranında temsil edilmesinin zorunlu olduğu”na ilişkin hükme yer vermiştir.

Toplantı ve dernek kurma hakkına ilişkin olarak, Irak Anayasalarının tamamında bireylere bu hakkın tanınmış olduğu söylenmelidir.

Siyasi partilere üye olma ve siyasi parti kurma haklarına ise, 1925 tarihli Irak Anayasası'nda, 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda, 1964 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda ve 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası'nda hiç yer verilmemiş; siyasi partilere ilişkin hükümler de, Dernekler Kanunu'nda düzenlenmiştir. 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası, siyasi partilere üye olma ve siyasi parti kurma haklarına yer veren ilk Anayasa olmuş ve Irak'ta ilk Siyasi Partiler Kanunu, 1991 yılında yürürlüğe girmiştir. Burada önemle ifade etmek gerekir ki, Irak'ta, 1963 ile 2003 yılları arasında iktidarda bulunan siyasi parti haricinde hiçbir partinin kurulmasına izin verilmemiştir. 2005 tarihli Irak Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile Irak'ta siyasi partiler daha özgürce kurulabilmiş ve 1970 yılından beri Irak Anayasalarında yer alan bu hak, sadece düzenlenmekle kalmayıp fiilen de kullanılabilmiştir.

İfade özgürlüğü de, tüm Irak Anayasalarında yer almış ve her dönemde de kanun koyucular tarafından kendi çıkarları doğrultusunda sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamalar, Baas Partisi'nin iktidarda olduğu 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası ve 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemlerde iyice artmıştır. 2005 tarihli Irak Anayasası yürürlüğe girdikten sonra ise, ifade özgürlüğü, Irak'ta hiç olmadığı kadar bireylerin yararına olacak şekilde kullanılabilmiştir.

Kamu hizmetine girme hakkına bakıldığında, Irak Anayasaları, bu hususu doğrudan düzenlememekle birlikte, sadece Iraklıların kanun önünde eşit olduklarına ve Iraklılar arasında fırsat eşitliği bulunduğuna yer vermiştir. 2005 tarihli Irak Anayasası ise, bu konuda önceki Anayasalardan farklı olarak, Irak vatandaşları arasında eşitliği hayata geçirmek için özel kurumların kurulması gerektiğini düzenlemiştir. Ancak bu kurumlar, günümüze kadar henüz kurulmamıştır.

Siyasi hakların güvence altına alınması bağlamında anayasanın üstünlüğü konusunda ise, 2005 tarihli Irak Anayasası hariç olmak üzere hiçbir Irak Anayasasında anayasanın üstünlüğü ilkesine yer verilmemiştir. Her ne kadar 2005 tarihli Irak Anayasası'ndan önceki Anayasalarda, kuvvetler ayrılığı ilkesi de, açık bir şekilde düzenlenmemiş olsa da, devlet erklerinin yasama, yürütme ve yargı organları olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu Anayasaların tamamında yürütme organına geniş

yetkilerin verilmesi, bu ilkenin tam anlamıyla varlığından söz etmeyi mümkün kılmamıştır. 2005 tarihli Irak Anayasası ise, diğer Anayasaların aksine kuvvetler ayrılığı ilkesine açıkça yer vermiş ve bu ilke gerçek hayatta da fiilen uygulamıştır.

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi hususunda ise, 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası, 1964 tarihli Irak Geçici Anayasası ve 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası bir düzenleme getirmemiş; 1925 tarihli Irak Anayasası ile 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası ise, kanunların anayasa uygunluğu denetlemek için bir Anayasa Mahkemesi kurulması gerektiğini düzenlemiştir. Ancak her iki Anayasada da, kurulması gerektiği düzenlenen bu Anayasa Mahkemelerine bireylerin başvuru yolu kapatılmıştır. 2005 tarihli Irak Anayasası da, kanunların anayasaya uygunluk denetimi konusunda, Yüksek Federal Mahkeme'nin görevlendirildiğini ve bireylerin de bu Mahkeme'ye başvuru haklarının bulunduğunu düzenlemiştir.

1970 tarihli Irak Geçici Anayasası'na kadar Irak Anayasaları, idari işlem ve eylemlerin denetlenmesi görevini adli mahkemelere vermiştir. 1970 tarihli Irak Anayasası ise, idari yargı mahkemelerinin kurulacağını ve bu hususun detaylarının kanunla düzenleneceğini belirtmiştir. Ancak idari yargının kurulmasına ilişkin Kanun, ancak 1989 yılında yürürlüğe girmiş ve iktidarda olan Baas Partisi tarafından getirilen sınırlamalardan dolayı idari yargı gerçek yetkisini kullanamamıştır. Yine idari yargı mahkemelerinin kurulacağını düzenlemekte olan 2005 tarihli Irak Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin akabinde, bu Anayasadaki hükümler fiilen uygulanarak Baas Partisi rejimi döneminde idari yargı organlarına getirilen bütün sınırlamalar kaldırılmış ve herhangi bir idari eylem ve işleme karşı yargı yolunun kapalı olması engellenmiştir.

Irak'ta siyasi iktidarların, genel seçime dayalı halk egemenliği yerine darbeler sonucunda kurulması ve monarşik bir yapıya bürünmesi nedeniyle, anayasa koyucular, seçmenleri memnun etmek için dahi olsa diğer haklar yanında siyasi hakları da ciddi güvence altına alma çabası içinde olmamıştır. Zira anayasa koyucular için önemli olan, siyasi hakların halk tarafından serbestçe kullanılması değil, kendi siyasi iktidarlarını korumak olduğundan; anayasaları yapanlar, bu

konuyu çok önemsememiş, çıkarları doğrultusunda ifade ve basın özgürlüğünü kısıtlamış, seçilmek isteyen kimselerin seçimlere girebilmesinde de karar verme hakkını kendilerine tanımış, idarenin takdir yetkisini çok geniş tanımlayıp birçok işleme karşı yargı yolunu ve kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi yolunu kapatmıştır. Bu sınırlamaların Baas Partisi Rejiminin iktidarda olduğu dönemlerde en yüksek düzeyde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İlgili anayasa hükümlerinde “kanunla düzenleneceği” öngörülen ve siyasi hakların kullanılmasının sağlanması bakımından olumlu görevler üstlenecek birçok kurum hakkında ilgili kanunlar genelde yürürlüğe girmemiş; önceki dönemlerde meşruluğu tartışılır kimselerce ve yöntemlerle yürürlüğe girmiş olan ve siyasi haklara ciddi sınırlamalar getiren birçok kanun yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

İlk kez halkoylaması ile kabul edilen Anayasa olan 2005 tarihli Irak Anayasası’nın hazırlanış sürecine halkın tüm kesimlerinin katılımı maalesef mümkün olmamıştır. Aslında bu Anayasayı hazırlayan komitede şekli olarak halkın tüm kesimleri yer almaktaydı, ancak Şii ve Kürt partilerine mensup olmayan komite üyelerinin Anayasa taslağının hazırlanması sürecinde kendi veya mensubu bulundukları kesimlerin fikirlerini yansıtmalarına, koalisyon güçlerince izin verilmemiştir.

2005 tarihli Irak Anayasası’nın ayrıca, anayasanın üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı ilkelerine güçlü bir şekilde vurgu yapmış olduğunu ve seçme-seçilme hakkı, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi, idarenin işlemlerinin yargısal denetimi, ifade ve basın özgürlüğü gibi konulardaki düzenlemeleriyle seleflerinden daha özgürlükçü olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Hemen ifade etmek gerekir ki, 2005 yılında yürürlüğe giren bir Anayasa, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’ne ve başkaca uluslararası insan hakları belgelerine değinmemiş ve bunlardaki ilkeleri yansıtmamış olması ile halen çağın gerisinde bir anayasa olarak tanımlanabilir. Ayrıca bu Anayasada da kanunla düzenleneceği belirtilen birçok konudaki düzenleme de halen yapılmamış olup,

önceki dönemlerde çıkarılmış olan ve siyasi hakların kullanılmasını kısıtlayan kanunların halen yürürlükte olması hususu da eleştiriye açıktır.

Irak'ta en son yürürlüğe girmiş olan Anayasanın öncekilerden daha özgürlükçü olması ve idarenin işlemlerinin daha çok denetlenebilir olması, Irak'ta anayasal düzenlemelerin ileriye gittiğine bir işaret olarak kabul edilerek, bu Anayasanın bu tezde de değinilen eleştiriye açık hükümlerinin değişmesi ile Irak halkının da çağa uygun bir anayasanın sahip olacağı temennisindeyiz.

KAYNAKCA

- Abdulhamid, Nori‘ v.d.’: **Tarih el-Wizarat el-Irakiye fi’l-Ahd el-Cumhuri (1958–1968)**, 4. c, 1. bs, ‘y.y.’ Beyt el-Hikme, 2001.
- Abdülkerim, Ezhar: **“ El-hukuk ve’l-Hurriyet el-Amme fi Dıl el-Desetir el-Irakiye”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1983.
- Bekri, Ata: **El-Destur va Hukuk el-İnsen**, 2. c, Bağdat, ‘y.y.’1954.
- Besyüni, Abdülğani: **El-nudum el-Siyasiye**, İskenderiye, ELdar Elcamiye, 1985.
- Bozkurt, Enver: **İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü**, Ankara, Nobel Yayınevi, 2003.
- Cemil, Hüseyin: **Hukuk el-İnsen ve’l-Kanun el-Cinci** , Elkahira, Der el-Neşir lil-Camiaat el-Masriye, 1972.
- Çeçen, Anıl: **İnsan Hakları**, 3. bs, Ankara, Savaş Yayınevi, 2000.
- Donnelly, Jack: **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları** (Çev, Mustafa Ardoğan, Levent Korkut) Ankara, Yetkin Yayınevi, 1995.
- Elani, Visem: **El-ihstias el-Teşrii lil-İdare fi’l-Durof el-Adiye**, 1. b, Matbaat Mine, Bağdat, 2003.

- Elbekri, Abdulbaki: **El-medhel li-Diraset el-Kanun ve'l-Şariaa el-İslemiyeh, 1. c, Necef, Matbaat el-Edeb, 1972 .**
- Elbüsteni, Abdullah: **Museheme fi İded el-Destur el-Deim ve Kanun el-İntihab, Bağdat, 'y.y.' 1980.**
- Elcedde, Raad, İhsen Elmifrici, Gatran Nime: **El-nadariya el-Amme fi'l-Kanun el-Desturi ve'l-Nıdam el-Desturi fi'l-Irak, Bağdat, 'y.y.' 1990.**
- Elcedde, Raad: **El-teşriat el-İntihabiye fi'l-Irak, Bağdat, Matbaat el-Hayrat, 2000.**
- Elcedde, Raad: **El-teşriat el-Desturiye fi'l-Irak, Bağdat, Beyt el-Hikme, 1998.**
- Elcedde, Raad: **El-tatawırat el-Desturiye fi'l-Irak, Bağdat, Beyt el-Hikme, 2004.**
- Elcedde, Raad: **Diraset fi'l-Şuoon el-Desturiye el-Irakiye, Matbaat el-Hayrat, Bağdat, 2001.**
- Elcedde, Raad: **Teşriaat el-Cemiyet ve'l-Ahzeb el-Siyesiye fi'l-Irak, 1. bs Bağdat, Beyt el-Hikme , 2002.**
- Elhasen, Melik: **El-medhal li-Diraset el-Kanun, 1. c, Bağdat, 'y.y.' 1972.**
- Elheddwi, Hasan: **Hak el-Cinsiye fi'l-Destur el-Iraki el-Muakkat el-Sadır fi 21 Eylöl 1968, Bağdat, Matbaat el-İrşed , 1968.**

- Elhüseyni, Abdülrazzak: **Tarih el-Wizarat el-Irakiye**, 5. c, 5. bs, Beyrut, Der el-Kütüb, 1978.
- Elhüseyni, Abdülrazzak: **Tarih el-Wizarat el-Irakiye**, 9. c, 7. bs, Bağdat, Kültür Bakanlığı, 1988.
- Elkadım, Salih, Ali Hıdayir, Şefik
ELsemirrai:
Elmehenne, Hasan: **El-nıdam el-desturi fi'l-Irak**, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1980–1981.
- “El-rakaba ale Desturiyet el-Kawanin ”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danimarka, Arap Üniversitesi, 2008.
- Elsaid, Nime: **El-nudum el-Siyesiye fi'l-Şark el-Aosat**, 1. c, Bağdat, Matbaat el-Mearif, 1978.
- Elsaidi, Hamid: **Mebedi el-Kanun el-Desturi ve Tatawir el-Nidam el-Siyesi fi'l- Irak**, Musul, ‘y.y.’ 1990.
- Elşawi, Mundir: **El-iktira el-Siyesi**, Bağdat, Menşurat el-Adele, 2001.
- Elşawi, Mundir: **El-kanun el-Desturi ve'l-Mueseset el-Desturiye fi'l-Irak**, 2. bs, Bağdat, Matbaat Şefik, 1966.
- Elzubeydi, Leyt: **Tewret 14 Temmuz 1958 fi'l-Irak**, 2. bs, Bağdat, Mektebet el-Yakda el-Arabiye, 1981.
- Esaad, Feiz: **İnhiraf el-Nidam el-Berlemeni fi'l-Irak**, 2. bs, Bağdat, Matbaat el-Sindibed, 1984.

- Gemalmaz, Mehmet Semih: **Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri**, 2. bs, İstanbul, Beta, 2000.
- Gözlügöl,Said Vakkas: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuzda Etkisi**, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1999.
- Güriz, Adnan: **Hukuk Felsefesi**, 6. bs, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2003.
- Halil, Adil: **Ahzeb el-Muaraza el-Aleniye fi'l-Irak(1946–1954)**, 1. bs, Bağdat, El-mektebe el-Alemiye, 1984.
- Hammedi, Şamran: **El-nudum el-Siyesiye ve'l-Desturiye fi'l-Şark el-Awsat**, Bağdat, Şeriket el-Tabı ve'l-Neşir el-Ehliye, 1964.
- Kaboğlu, İbrahim: **Özgürlükler Hukuku**, 6. bs, Ankara, İmga Kitabevi, 2002.
- Kapani, Münici: **Kamu Hürriyetleri**, 7. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993.
- Latif, Nori: **El-kanun el-Desturi ve'l-Nidam el-Desturi fi'l Irak**, 2. bs, 'y.y.' Matbaat Alee,1979.
- Lehud, Abdullah, Cozif Miğzel: **Hukuk el-İnsen el-Şahsiya ve'l-Siyesiye**, 1. bs, Beyrüt, 'y.y.' 1972.
- Mesyob, Sifen: **"El-hürriyet el-Fikriye ve Damanataha el-Kadaiye"**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Musul, Musul Üniversitesi, 2007.

- Mirze, İsmail: **Mebedi el-Kanun el-Desturi ve'l-İlm el-Siyesi**, 1. c, 1. bs, 'y.y.' Şeriket el-Tabi ve'l-Neşir el-Ehliye, 1960.
- Mumcu, Ahmet: **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, 2. bs, Ankara, Savaş Yayınları, 1994.
- Okandan, Recai: **Umumi Amme Hukuku**, İstanbul , Fakülteler Matbaası, 1976.
- Öktem, Niyazi: **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**, İstanbul, Der Yayınları, 1993.
- Ribat, Edmon: **El-wasıt fi'l-Kanun el-Desturi**, 2. c, Beyrut, Dar el-İlm lil-Meleyin, 1971.
- Sabri, Elseyyid: **El-nudum el-Desturi fi'l-Biled el-Arabiye**, Elkahira, Maahed el-Diraset el-Arabiye el-Aliye, 1956.
- Serhal, Ahmet: **El-nudum el-Siyesiye ve'l-Desturiye fi Lübnan ve Keffet el-Duvel el-Arabiye**, 1. bs, Beyrut, Dar el-Fikir el-Arabi, 't.y.'.
- Şerif, Meytem: **" El-tandım el-Desturi ve'l-Kanuni li-Huriyet el-Sahafa fi'l-Irak"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1999.
- Ünal, Şeref: **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997.
- Zeki, Budor 'v.d.': **Mezek el-Dstur**, 1. bs, Beyrut, El-furat lil-Neşir, 2006.

MAKALELER

- Aybay, Rona: “İnsan Hakları Açısından Vatandaşlık”, **İnsan Hakları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Civelek, Jale: “1789 Bildirisi ve Fransız, Türk Kamu Özgürlükleri Üzerindeki Etkisi”, **Argumentum**, Yıl: 2, Sayı, 23.
- Elberazenci, İsam: “ El-rakabe el-Kadaiye ale Aamel el-İdare fi’l-Irak ve Efek Tatawiraha ”, **Mecellet el-Ülöm el-Kanuniye**, 4. c, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1985.
- Elberazenci, İsam: “ Meclis Şora el-Devle ve Miled el-Kada el-İderi el-Irakı ”, **Mecellet el-Ülöm el-Kanuniye**, 9. c, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 1990.
- Elcedde, Raad: “Fi Kanun el-Ahzeb el-Siyesiye (30) Li-Senet 1991”, **Mecellet el-Ülöm el-Kanuniye**, 15. c, 1-2. bs, Bağdat, Bağdat Üniversitesi, 2000.
- Erdoğan, Mustafa: “İfade Özgürlüğü ve Sınırları”, **İfade Özgürlüğü İlkeleri ve Türkiye**, İstanbul, İletişim yayınları, 2007.
- Fındıkoğlu, Fahri: “Geştalt Sosyolojisi Bakımından Eski Roma’daki Ahlaki ve Fikirlerin Tahlili”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. X, S. 1-2.
- Hüseyin, Cafer: “El-mehakim el-İdariye fi’l-Irak”, **Mecellet Elkada**, Bağdat ,Nekabet el-Muhamin, 4. c ,42. yıl, 1987.

- Latıf, Nori: “El-rakabe ale el-Kawanin va Himeyet el-Şeriye el-Desturiye fi'l-Aktar el-İştirakiye ve'l-Irak”, **Mecellet el-Kada**, Nekabet el-Muhamin, 3. c, 28. yıl, 1973.
- Yılmaz, Mehmet Nuri: “İslam ve İnsan Hakları”, **Yeni Türkiye**, S. 21, Yıl. 4, Mayıs- Haziran 1998.
- Yüzbaşıoğlu, Necmi: “Seçme ve Seçilme Hakkı”, **İnsan Hakları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Anayasalar

- 1- Irak 1925 Anayasası (Kanun-u Esasi).
- 2- 1958 tarihli Irak Geçici Anayasası.
- 3- 1964 tarihli Irak Geçici Anayasası.
- 4- 1968 tarihli Irak Geçici Anayasası.
- 5- 1970 tarihli Irak Geçici Anayasası.
- 6- 2005 tarihli Irak Anayasası.

Kanunlar

- 1- 1909 tarihli Osmanlı Umumi Toplantı Kanunu.
- 2- 1922 tarihli Dernek Kurma Kanunu.
- 3- 1924 tarihli ve 42 sayılı Vatandaşlık Kanunu.
- 4- 1924 tarihli Temsilci Seçme Kanunu.
- 5- 1938 tarihli ve 20 sayılı Kötü Reklamlar Kanunu.
- 6- 1946 tarihli ve 11 sayılı Temsilci Seçme Kanunu.
- 7- 1946 tarihli ve 63 sayılı Dernekler Kanunu.
- 8- 1956 tarihli 88 sayılı Medeni ve Ticari Muhakeme Usulü Kanunu.
- 9- 1956 tarihli ve 53 sayılı Temsilci Seçme Kanunu.
- 10- 1956 tarihli ve 58 sayılı Yargı Hizmet Kanunu.
- 11- 1959 tarihli ve 55 sayılı Pasaport Kanunu.
- 12- 1959 tarihli ve 55 sayılı Geçici Anayasanın ve Devrimin Hedefleriyle Çatışan Kanunları İptal Eden Kanun.
- 13- 1959 tarihli ve 74 sayılı Yürütme Organı Kanunu.
- 14- 1959 tarihli ve 115 sayılı Genel Toplantı ve Yürüyüş Kanunu.
- 15- 1960 tarihli ve 1 sayılı Dernekler Kanunu.
- 16- 1960 tarihli ve 24 sayılı Sivil Hizmet Kanunu.
- 17- 1963 tarihli ve 26 sayılı Yargı Organı Kanunu.
- 18- 1963 tarihli ve 43 sayılı Vatandaşlık Kanunu.
- 19- 1964 tarihli ve 53 sayılı Matbuat Kanunu.
- 20- 1965 tarihli ve 88 sayılı Medeni ve Ticari Muhakeme Usulü Kanunun
- 21- 1967 tarihli ve 7 sayılı Millet Meclisi Üyelerinin Seçilme Kanunu.
- 22- 1968 tarihli ve 159 sayılı Yüksek Anayasa Mahkeme Kanunu.
- 23- 1968 tarihli ve 206 sayılı Matbuat Kanunu.
- 24- 1969 tarihili ve 83 sayılı Medeni Muhakeme Kanunu.
- 25- 1977 tarihli ve 35 sayılı Yargı Sisteminin Islahı Hakkında Kanun.

- 26- 1977 tarihli ve 149 sayılı İdari Mahkemeler Kanunu.
- 27- 1979 tarihli ve 65 sayılı Devlet Şurası Meclisi Kanunu.
- 28- 1979 tarihli ve 160 sayılı Yargı Sistemi Kanunu.
- 29- 1988 tarihli ve 16 sayılı 1979 tarihli ve 160 sayılı Yargı Sistemi Kanununun Değiştirilmesi Hakkında Kanun
- 30- 1989 tarihli ve 106 sayılı 1979 tarihli ve 65 sayılı Devlet Şurası Meclisi Kanununun İkinci Kez Değiştirilmesi Hakkında Kanun
- 31- 1980 tarihli ve 55 sayılı Ulusal Meclis Kanunu.
- 32- 1991 tarihli ve 30 sayılı Siyasi Partiler Kanunu.
- 33- 1995 tarihli ve 13 sayılı Referandum Kanunu.
- 34- 1995 tarihli ve 26 sayılı Ulusal Meclis Kanunu.
- 35- 14 sayılı ve 10.06.2003 tarihli Koalisyon Otoritesi Emriyle yürürlüğe giren Yasak Medya Faaliyeti Kanunu.
- 36- 19 sayılı ve 10.07.2003 tarihli Koalisyon Otorite Emriyle yürürlüğe giren Toplantı Kanunu.
- 37- 35 sayılı ve 18.09.2003 tarihli Koalisyon Otoritesi Emriyle yürürlüğe giren Yüksek Yargı Konseyi'nin Yeniden Oluşturulması Hakkında Kanun.
- 38- 92 sayılı ve 31.05.2004 tarihli Koalisyon Otoritesi Emriyle yürürlüğe giren Yüksek Seçim Komiserliği Kanunu.
- 39- 96 sayılı ve 15.6.2004 tarihli Koalisyon Otoritesi Emriyle yürürlüğe giren Seçim Kanunu.
- 40- 97 sayılı ve 15.06.2004 tarihli Koalisyon Otoritesi Emriyle yürürlüğe giren Siyasi Partiler ve Heyetler Kanunu.
- 41- 12.10.2005 tarihli ve 11 sayılı Anayasa Hakkında Referandum Yapılmasına İlişkin Kanun.
- 42- 15.12.2005 tarihli ve 16 sayılı Seçim Kanunu.
- 43- 2005 tarihli ve 19 sayılı Mahkemelerin Davalara Bakmalarını Yasaklayan Kanun Maddelerinin İptali Hakkında Kanun.
- 44- 2006 tarihli ve 26 sayılı Vatandaşlık Kanunu.
- 45- 13.10.2008 tarihli ve 36 sayılı İl, İlçe ve Bucak Meclisleri Seçim Kanunu.

46- 2009 tarihli ve 26 sayılı, 2005 tarihli ve 16 sayılı Seçim Kanununun Değiştirilmesi Hakkında Kanun.

Kararnameler

- 1- 1933 tarihli ve 62 sayılı Irak Vatandaşlığı Düşürme Kararnamesi.
- 2- 1952 tarihli ve 6 sayılı Temsilciler Seçme Kararnamesi.
- 3- 1954 tarihli ve 17 sayılı Vatandaşlık Kanunu'na Hükümler Eklenmesi Hakkında Kararname.
- 4- 1954 tarihli ve 19 sayılı Dernekler Kararnamesi.
- 5- 1954 tarihli ve 25 sayılı Genel Toplantı ve Yürüyüş Kararnamesi.

Devrim Komite Konseyi'nin Kararları

- 1- 1973 tarihli ve 567 sayılı Karar.
- 2- 1991 tarihli ve 83 sayılı Karar.
- 3- 1993 tarihli 15 sayılı Karar.

GAZETELER

- 1- 3979 sayılı 10.7.2003 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).
- 2- 3984 sayılı 1.6.2004 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).
- 3- 4012 sayılı 28.12.2004 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).
- 4- 3997 sayılı 2.5.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).
- 5- 4005 sayılı 12.10.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).
- 6- 4010 sayılı 23.11.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).
- 7- 4012 sayılı 28.12.2005 tarihli Elvakai el-İrakiye (Irak'ın Resmi Gazetesi).

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.reformturk.com/siyasal-haklar-t46618.html?amp;> 8.5.2009

http://www.sosyalnet.com/index.php?option=com_content&task=view&id=458&Itemid=159, 12.5.2009.

<http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=copy&sid=53956>,
21.4.2010

[http://www.siironline.org/alabwab/derasat\(01\)/130.htm](http://www.siironline.org/alabwab/derasat(01)/130.htm) , 21.4.2010.

<http://ar.wikipedia.org/wiki/>, 3.5.2010

<http://www.iraq-ild.org/LoadLawBook.aspx?SP=ALL&SC=210220065458422>,
5.5.2010.

<http://www.annabaa.org/nbanews/72/982.htm> , 6.5.2010.

<http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=24265#system> , 7.5.2010.

<http://www.al-bayyna.com/modules.php?name=News&file=print&sid=30539>,
10.6.2010.

<http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D8%A7%D8%AA%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A> 2010 , 15.6.2010.

<http://almadapaper.net/news.php?action=view&id=20477> , 15.6.2010.

<http://www.aawsat.com/details.asp?section=37&article=534355&issueno=11237>
, 16.6.2010.

<http://www.al-bayyna.com/modules.php?name=News&file=article&sid=11143> ,
26.6.2010.

<http://www.alitthad.com/paper.php?name=News&file=article&sid=20188>
, 11.7.2010.

<http://www.alarabiya.net/views/2008/07/27/53781.html> , 11.7.2010.

<http://www.barasy.com/232/news-view-5034.html> , 11.7.2010.

<http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=copy&sid=89780>,
11.7.2010.

<http://www.arabvoice.com/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=11353&mode=thread&order=0&thold=0> , 14.7.2010.

<http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=copy&sid=89782> ,17.7.2010.

<http://fcdrs.com/magazem/421.html> , 24.7.2010.

<http://www.iraqja.org/researches/html/bahth%20muhsen%20jameel.htm> ,26.7.2010.

<http://fcdrs.com/ARAE/0073.htm> , 29.7.2010.

http://www.ao-academy.org/docs/the_justice_in_application.doc , 30.7.2010.

<http://www.annabaa.org/nbanews/68/299.htm> , 31.7.2010.

<http://www.iraqja.org/judical%20sheet%202/research/gazy%20faisal.htm> ,29.7.2010.